

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK. THAILAND

วิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์

ปริญญาพนธ์

ของ

สุวิตร อนุศาสน์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
สิงหาคม ๒๕๑๗

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำคณะได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควร
รับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒได้

อ.ดร. ประธาน

ดร. กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

การทำปริญญานิพนธ์นี้ ครั้งแรกข้าพเจ้าจะวิเคราะห์ ไซยศาสตร์ในวรรณคดีไทย ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น โดยได้รับความกรุณาจาก อาจารย์ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ และ อาจารย์วรวรรณ ชาติลี รับเป็นประธาน และกรรมการที่ปรึกษา เมื่อข้าพเจ้าศึกษาเรื่อง ไซยศาสตร์ในวรรณคดีไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นได้เล็กน้อย อาจารย์ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ก็ถึงแก่กรรม ข้าพเจ้าจึงเปลี่ยนเรื่องปริญญานิพนธ์เป็นวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์ เพราะเห็นว่ามหาฤกษ์เป็นกวีที่มีประวัติและผลงานที่น่าศึกษาหาหนึ่ การทำปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้รับความกรุณาจาก อาจารย์วรวรรณ ชาติลี และ ศาสตราจารย์เทือก กุสุมา ณ อยุธยา รับเป็นประธาน และกรรมการที่ปรึกษา เมื่อข้าพเจ้าศึกษางานของมหาฤกษ์ได้ประมาณครึ่งหนึ่ง ศาสตราจารย์เทือก กุสุมา ณ อยุธยา ก็ถึงแก่กรรม อาจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล จึงกรุณารับเป็นกรรมการที่ปรึกษาต่อมาจนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาของ อาจารย์วรวรรณ ชาติลี และ อาจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล ท่านอาจารย์ทั้งสองกรุณาให้คำแนะนำ ให้แนวคิด ตลอดจนตรวจแก้สำนวนภาษา ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์ทั้งสอง เป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์เทือก กุสุมา ณ อยุธยา เป็นอย่างสูง แม้ว่าท่านจะถึงแก่กรรมก่อนที่ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จะเสร็จเรียบร้อย แต่ท่านได้ให้แนวคิด ช่วยแนะนำสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนช่วยตรวจแก้สำนวนภาษาในปริญญานิพนธ์บทนี้ ไว้มากมาย

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์สมปอง พิริบกิจ ที่กรุณาให้คำแนะนำในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติที่ให้ความสะดวกและให้ความช่วยเหลือในการค้นหาหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้

สุภัทรา อนุศาสน์

สารบัญ

บทที่

หน้า

๑	บทนำ	๑
	ความมุ่งหมายของการศึกษาคนควา	๕
	สมมติฐานในการคนควา	๕
	ความสำคัญของการศึกษาคนควา	๕
	ขอบเขตของการศึกษาคนควา	๕
	วิธีดำเนินการคนควาและการวิเคราะห์ข้อมูล	๖
	คำจำกัดความศัพท์เฉพาะ	๗
	เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการคนควา	๘
๒	ประวัติและงานของมหาฤกษ์	๑๒
	ประวัติ	๑๒
	งานของมหาฤกษ์	๒๑
๓	วิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์	๒๖
	เกณฑ์ในการวิเคราะห์วรรณกรรม	๒๖
	นัยลักษณ์ที่ใช้ในวรรณกรรมของมหาฤกษ์	๓๑
	วิเคราะห์วรรณกรรมนิราศ	๓๕
	ลักษณะของวรรณกรรมนิราศ	๓๕
	แนวการเขียนวรรณกรรมนิราศ	๓๕
	วิธีเขียนวรรณกรรมนิราศ	๓๖
	ลักษณะของนิราศที่ดี	๓๗
	โคลงนิราศกรุงเก่า	๓๗
	รูป (form)	๓๗

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

ลัทธิการ เขียน	๔๕
ลักษณะ เนื้อความและวิธีพรรณนา	๔๕
การใช้ถ้อยคำ	๕๗
ลักษณะโวหาร	๖๑
ลักษณะและศิลปะการแต่ง	๖๕
ทักขณของกวี	๖๖
สัมพันธทักขณะ	๖๖
วิสุทธิทักขณะ	๖๗
คุณค่าในทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าด้านอื่น ๆ	๖๗
คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์	๖๗
คุณค่าด้านอื่น ๆ	๗๖
นิราศพระปฐม	๗๕
รูป (form)	๗๕
ลัทธิการ เขียน	๗๖
ลักษณะ เนื้อความและวิธีพรรณนา	๗๖
การใช้ถ้อยคำ	๗๗
ลักษณะโวหาร	๘๑
ลักษณะและศิลปะการแต่ง	๘๒
ทักขณของกวี	๘๖
สัมพันธทักขณะ	๘๖
วิสุทธิทักขณะ	๘๗
คุณค่าในทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าด้านอื่น ๆ	๘๗

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์	๔๗
คุณค่าด้านอื่น ๆ	๕๒
นิราศทวาราวดี	๕๙
รูป (form)	๕๙
ลีลาการเขียน	๑๐๐
ลักษณะเนื้อความและวิธีพรรณนา	๑๐๑
การไต่ถ้อยคำ	๑๐๒
ลักษณะโวหาร	๑๐๕
ลักษณะและกิลปะการแต่ง	๑๐๙
ทศณะของกวี	๑๑๒
สัมพันธทศณะ	๑๑๒
วิสุทธิทศณะ	๑๑๒
คุณค่าในทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าด้านอื่น ๆ	๑๑๓
คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์	๑๑๓
คุณค่าด้านอื่น ๆ	๑๑๓
นิราศพระปถวี	๑๒๘
รูป (form)	๑๒๓
ลีลาการเขียน	๑๒๕
ลักษณะเนื้อความและวิธีพรรณนา	๑๒๕
การไต่ถ้อยคำ	๑๒๗
ลักษณะโวหาร	๑๓๓
ลักษณะและกิลปะการแต่ง	๑๓๖

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

ทักษะของ กวี	๑๔๐
วิสุทธิทัศนะ	๑๔๐
สัมพันธทัศนะ	๑๔๐
คุณค่าในค่านิยมสุนทรียศาสตร์และคุณค่าด้านอื่น ๆ	๑๔๒
คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์	๑๔๒
คุณค่าด้านอื่น ๆ	๑๔๗
วิเคราะห์โคลงรวมเกียรติ	๑๔๘
ประวัติการแต่งโคลงรวมเกียรติ	๑๔๘
โคลงรวมเกียรติ ห้องที่ ๔๔ - ๔๕ และห้องที่ ๑๓๖ - ๑๓๘	๑๔๘
รูป (form)	๑๔๘
ลีลาการเขียน	๑๔๘
เนื้อความและวิธีพรรณนา	๑๔๘
การใช้ถ้อยคำ	๑๔๗
ลักษณะและกิตติการแต่ง	๑๖๑
คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์	๑๖๒
วิเคราะห์โคลงประจำภาพรวมเกียรติ	๑๖๕
ประวัติการแต่งโคลงประจำภาพรวมเกียรติ	๑๖๕
โคลงประจำภาพนิพนธ์ ๕ เล่มสมุด เบญจกัณฑ์	๑๖๕
รูป	๑๖๕
ลีลาการเขียน	๑๖๖
เนื้อความและวิธีพรรณนา	๑๖๖
การใช้ถ้อยคำ	๑๖๗
ลักษณะและกิตติการแต่ง	๑๖๘

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์	๑๓๐
วิเคราะห์หน้าที่ของศิลปะ เวทีการแสดง	๑๓๑
ประวัติและลักษณะของหน้าที่ของศิลปะ เวทีการแสดง	๑๓๒
หน้าที่ของพระมหากษัตริย์ (ตอนที่ ๓)	๑๓๓
รูป	๑๓๔
ลีลาการเขียน	๑๓๕
เนื้อหาความและวิธีพรรณนา	๑๓๖
การใช้ถ้อยคำ	๑๓๗
ลักษณะและศิลปะการแต่ง	๑๓๘
คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าด้านอื่น ๆ	๑๓๙
คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์	๑๔๐
คุณค่าด้านอื่น ๆ	๑๔๑
วิเคราะห์กลอนเสภาเรื่องอาบุญหะชั้น	๑๔๒
คำงานการเล่นเสภา	๑๔๓
กลอนเสภาเรื่องอาบุญหะชั้น	๑๔๔
กลอนเสภาอาบุญหะชั้น ตอนที่ ๑๑	๑๔๕
รูป	๑๔๖
ลีลาการเขียน	๑๔๗
เนื้อหาความและการพรรณนา	๑๔๘
การใช้ถ้อยคำ	๑๔๙
ลักษณะและศิลปะการแต่ง	๑๕๐
คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์	๑๕๑

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๔ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการศึกษาและชีวิตของมหาฤกษ์	๑๕๒
๕ สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ	๑๕๗
จุดมุ่งหมายในการศึกษาครั้งนี้	๑๕๗
กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิเคราะห์	๑๕๗
เกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์วรรณกรรม	๑๕๘
การวิเคราะห์วรรณกรรม	๑๕๘
ผลการวิเคราะห์วรรณกรรม	๑๕๘
ข้อเสนอแนะในการศึกษาวรรณกรรมของมหาฤกษ์	๒๐๐
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป	๒๐๑
บรรณานุกรม	๒๐๒
ภาคผนวก	๒๐๖

บทนำ

วรรณคดี เป็นศิลปะแขนงหนึ่ง ซึ่งอาศัยจินตนาการและความสามารถพิเศษในการใช้ถ้อยคำ เพื่อสร้างภาพพจน์ขึ้นในความนึกคิดของผู้อ่านหรือผู้ฟัง กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้รับสั่งถึงลักษณะของวรรณคดีไว้ว่า "..... วรรณคดีไทยเท่านั้น ได้แกหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อระบายความรู้สึก (experience) ของมนุษย์ในทางของวิจิตรงดงาม การประพันธ์วรรณคดีเป็นศิลปะอย่างหนึ่งซึ่งมีความมุ่งหมายไม่เฉพาะแต่จะแสดง (express) ความรู้สึกของผู้ประพันธ์ออกมา แต่จะให้ปรากฏ (represent) ความรู้สึกนั้นแก่ผู้อ่านด้วย" นอกจากนั้น วิทย์ กวีศรียานนท์ ยังได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า "..... วรรณคดีที่แท้จริงย่อมเป็นสิ่งที่หันหน้าเข้าหาชีวิต เพื่อสะท้อนชีวิต และในการสะท้อนภาพชีวิตนั้น ปัญหาสังคม และสภาพความเป็นอยู่ในสมัยนั้น ๆ ก็ย่อมปรากฏอยู่ชัดเจน" ฉะนั้นจึงพอจะสรุปลักษณะของหนังสือวรรณคดีได้ว่า หนังสือวรรณคดีทุกเล่มจะต้องสะท้อนให้เห็นสภาพของสังคม วรรณคดีบางเล่ม กวีอาจจะแสดงทัศนะ และประวัติของตัวเองไว้ด้วย เนื้อเรื่องในวรรณคดีก็คือเรื่องของชีวิต เป็นเรื่องของชีวิตที่กวีสร้างขึ้นในรูปศิลปะ การศึกษาวรรณคดีอย่างลึกซึ้งก็คือการศึกษาชีวิตของมนุษย์นั่นเอง

เนื่องจากวรรณคดีมีความสำคัญดังกล่าว ฉะนั้นการศึกษาวรรณคดีในแง่มุมต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง แต่วิธีศึกษาวรรณคดีในสมัยที่เริ่มมีการศึกษานั้น ส่วนมากไม่มุ่งที่จะให้รู้ถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นที่มาของเรื่องหรือตัวละคร มุ่งหมายเพียงเพื่อทำความเข้าใจเท่านั้น วิธีศึกษาที่ใช้การพิจารณาด้วยตนเอง (introspection) มีขอบเขตจำกัดอยู่ในวงแคบ ๆ เน้นในคำเนื่อเรื่องว่าเกิดขึ้นอย่างไร คำเนื่อไปอย่างไร และจบลงอย่างไร เป็นต้น นอกจากนี้ก็สนใจในเรื่องการเรียบเรียงถ้อยคำตามหลักไวยากรณ์ โดยพิจารณาถึงความหมายของศัพท์ และ

^๑ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ วิทยาวรรณกรรม หน้า ๒๐

^๒ วิทย์ กวีศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๓๔

การเขียนให้ไพเราะถูกต้อง-เหมาะสมที่วางไว้เป็นเกณฑ์ อย่างไรก็ตามแม้ระยะเวลาจะล่วงเลยมานานแล้ว แต่การศึกษาวรรณคดีในสมัยปัจจุบันยังคงยึดแนวเดิมอยู่ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวแสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า "... ในวงการครูและโรงเรียน ความคิดใหม่ไปทางอะไร วรรณคดีเป็นตำราในทางศีลธรรม ประเพณี และโดยเฉพาะในทางการศึกษาด้วย วรรณคดีไทย สำหรับผู้ที่ได้รับการศึกษาจากโรงเรียน มีแต่ในทางทำให้เข้าใจความไพเราะน้อยมาก/...." ^๑ เป็นที่เข้าใจได้ว่า การศึกษาวรรณคดีที่ยึดตามแนวเดิมนั้น ไม่ส่งเสริมให้โรงเรียนได้สามสิ่งในระนาบ ความงามของวรรณคดีนัก และไม่ส่งเสริมให้เกิดความคิดสร้างสรรค์หรือรู้จักวิจารณ์อย่างกว้างขวาง การศึกษาวรรณคดีที่แท้จริงนั้น วิทย์ ศิวะศรีบานธ ได้ให้แง่คิดไว้ว่า "... ถึงการ ยาบ ยำ คำ ความเข้าใจกับบทประพันธ์ใหม่ๆ โปร่งคือพยายามสร้างสภาพอารมณ์ของผู้แต่งขึ้นในจิตใจของเราเอง โดยใช้อิมจิน (imagination) เมื่อสามารถเอาใจเข้ามาใส่ใจจนใกล้แล้ว เราจึงจะเข้าถึงหัวใจในภาพแห่งชีวิตที่กว้างขึ้นตามทัศนะของเขา ผู้ที่ได้รับการศึกษาย่อมมีจิตวิเคราะห์ (critical spirit) คือต้องพยายามแลมองชีวิตในแง่ของกวีบ้าง" ^๒ นอกจากนี้ สุภา ทิวถนอม ยังได้เสนอวิธีศึกษาวรรณคดีในระดับอุดมศึกษาไว้ว่า "... การศึกษาวรรณคดีในระดับอุดมศึกษาเน้น ผู้เรียนน่าจะได้อ่านให้กว้างขวาง และถกเถียงถว้ระกัษย์ ๆ กล่าวคือ นอกจากจะเรียนเพื่อให้เกิดความคิด ความรู้ ความเพิกเพี้ยน ฯลฯ ดังกล่าวแล้ว ยังควรจะไ้้น การวิเคราะห์ หรือวิยัววรรณคดีด้วยตัวเอง ทั้งนี้เพราะเหตุผลว่าวรรณคดีของแต่ละชาติย่อมมีคุณค่า ควรแก่การศึกษามากมายปั้ง" ^๓ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษาวรรณคดีของเราควรจะมีการ เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษา และถ้าเป็นไปได้ก็น่าจะได้มีการศึกษาวรรณกรรมของกวี แต่ละกวีไปบ้างก็เ็น เพราะจะช่วยให้อูจกักรวิ ตลอดจนวิธีการ เขียน ทัศนะของกวีแต่ละกวียิ่งขึ้น

^๑ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ "หัวใจของวรรณคดีไทย" วรรณวิทยากร (วรรณคดี)

หน้า ๒๐ - ๒๒

^๒ วิทย์ ศิวะศรีบานธ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๒๕๖ - ๒๕๗

^๓ สุภา ทิวถนอม วิเคราะห์กลอนเพลงยาวสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๕๑๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๐) และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๐๐) หน้า ๑

แนวทางในการศึกษาวรรณคดีแบบใหม่นั้น สิทธา พิณีภูวณกุล^๑ ได้เสนอว่าควรจะศึกษาใน ๔ แนว คือ

๑. ศึกษาในแนวประวัติ (History of literature)*
๒. ศึกษาในแนววิจารณ์ (Literary criticism)*
๓. ศึกษาในแนวเปรียบเทียบ (Comparative literature)*
๔. ศึกษาในแนววรรณศิลป์ (Literary art)*

ส่วน วิทย์ ศิวะศรียานนท์^๒ ได้เสนอวิธีพิจารณากวีนิพนธ์ไว้ ๓ ด้าน คือ

๑. ด้านศิลปะ วิจารณ์ว่าแต่งถูกหลัก มีความไพเราะ สดกับเป็นศิลปะหรือไม่
๒. ด้านหลักฐานในการพรรณนาความเป็นไปในสมัยนั้น วิจารณ์ว่ากวีอยู่ใต้อิทธิพลของสังคมเป็น
๓. ด้านอุดมคติ เป็นด้านที่แสดงอิทธิพลของกวีที่มีต่อสังคม

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การที่จะศึกษาผลงานของกวีผู้ใดผู้หนึ่งนั้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องรู้กฎเกณฑ์ และกลวิธีที่ประพันธ์ของวรรณคดีแต่ละประเภท ต้องมีความสังเกต มีวิจารณ์ญาณ และมีความจำ เป็นสำคัญ นอกจากนั้นยังจะต้องสามารถนำความรู้เหล่านี้มาวิเคราะห์วรรณคดีว่ามีข้อดี หรือข้อบกพร่อง ที่ใด ทั้งนี้เพื่อจะได้บรรลุถึงเป้าประสงค์แห่งการ เรียนวรรณคดี ... "การศึกษาวรรณคดีนั้นจะต้อง ศึกษาโดยรอบด้านและลึกซึ้ง เพื่อสร้างไว้ซึ่งคุณค่าทุกแง่มุมของวรรณคดี"^๓ ฉะนั้นการศึกษางาน ของกวีแต่ละคน ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะต้องศึกษาในด้านต่อไปนี้

๑. ประวัติและผลงาน
๒. วิเคราะห์ผลงาน ในด้าน
 - ๒.๑ รูป (form) ในการเขียน
 - ๒.๒ สติลาการเขียน (style)
 - ๒.๓ ศิลปะการแต่ง
 - ๒.๔ ทักษะของกวี (vision)

^๑ สิทธา พิณีภูวณกุล ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณกรรมไทย หน้า ๕๗

^๒ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๗๖

^๓ สิทธา พิณีภูวณกุล ล.ก. หน้า ๔๗

* ถูกอ้างอิงบ่อย เริ่มแรกในภาคผนวก

๒.๕ คุณค่า (value)

๓. ความสัมพันธ์ของผลงานกับการศึกษาและชีวิตของกวี

๔. อิทธิพลของกวีรุ่นเก่าที่มีต่อการ เขียนของกวีผู้นั้น และอิทธิพลของกวีผู้นั้นที่มีต่อกวีรุ่น

หลัง ๆ

สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาผลงานของกวีเพียงคนเดียว ทั้งนี้เพื่อจะได้สร้างความเข้าใจและซาบซึ้งในผลงานของกวีอย่างแท้จริง และกวีที่ผู้วิจัยสนใจจะศึกษาคือ มหาอุกม์ ทั้งนี้เพราะเห็นว่าเป็นกวีที่มีผลงานดีเด่นคนหนึ่ง กอปรทั้งประวัติและผลงานของกวีผู้นี้ไม่สู้จะแพร่หลายนัก ประจักษ์ ประภาพิทยากร ได้กล่าวถึง มหาอุกม์ ไว้ว่า "...มหาอุกม์ กวีในรัชกาลที่ ๔ เป็นกวีที่มีความมกมคายมาก พูจาโผงผางไม่เกรงใจใคร โวหาร เริงสังวาสแพรวพราวยิ่งนักโดยเฉพาะนิราศ ท่านเป็นกวีที่มีปมค้อย พูจายน้อยเนื้อต่ำใจเป็นท่านเอง แต่งหนังสือก็ไม่มีผู้นิยมยกย่องแต่นั้นแหละ นิราศเกือบทุกเรื่องของท่านแสดงทลายวุฒิภาวะ (gulf) ให้เห็น และนิรันดร์ นวมารคก็ได้กล่าวถึงมหาอุกม์ว่า "หลวงจักรปาณี ชุนนางในกรมลูกขุนสมัยรัชกาลที่ ๕ ผู้นี้ มีชื่อเสียงอันเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักเลงกลอน"^๒

จากทัศนะของผู้รู้ทั้งที่นำมาแสดงไว้ข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจ และคิดว่าน่าจะได้มีการศึกษาและวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาอุกม์ให้ละเอียดลึกซึ้งว่าจะมีลักษณะเป็นไปตามที่กล่าวมานั้นมากน้อยเพียงใด ผลของการวิเคราะห์ครั้งนี้จะมีหลายอย่าง เช่นจะทำให้ทราบลักษณะการเขียนของมหาอุกม์ พร้อมทั้งสุนทรียภาพในทางวรรณคดี ตลอดจนจะได้ทราบ ความสามารถของมหาอุกม์ เป็นต้น การวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาอุกม์จึงน่าจะให้ประโยชน์ต่อการ วรรณคดีไทยหลายประการ ทั้งยังจะช่วยให้ผลงานของมหาอุกม์เป็นที่แพร่หลายกว่าที่เป็นอยู่ในเวลานี้

^๑ ประจักษ์ ประภาพิทยากร ความรู้เชิงภาษาไทย หน้า ๒๒๔ - ๒๒๕
^๒ นิรันดร์ นวมารค และคณะ ประวัติวรรณคดีไทย เล่ม ๔ หน้า ๑๒๒

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

๑. เพื่อสร้างความเข้าใจและซาบซึ้งในวรรณกรรมของมหาฤกษ์
๒. เพื่อเผยแพร่ วรรณกรรมของมหาฤกษ์ ให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางขึ้น.
๓. เพื่อ เป็นแนวทางแก่ผู้ที่ศึกษาวรรณกรรมของกวีผู้อื่น

สมมติฐานในการค้นคว้า

๑. วรรณกรรมของมหาฤกษ์สะท้อนให้เห็น ประวัติ บุคลิกภาพของมหาฤกษ์และสภาพของสังคมสมัยนั้น
๒. นิราศของมหาฤกษ์เป็นแบบธรรมเนียมนิยม (convention) ทั้งในมหาฤกษ์อาจได้รับอิทธิพลในด้านความคิด (idea) และ วิธีการถ่ายทอดความคิด (expression) มาโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ
๓. มหาฤกษ์มีลีลาการเขียน (style) อันเป็นแบบเฉพาะของตนเอง

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

๑. ทำให้เข้าใจและซาบซึ้งในวรรณกรรมของมหาฤกษ์
๒. ทำให้ทราบ ลีลาการเขียน (style) แนวคิด ของกวี วัฒนธรรม ความเชื่อ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเขียนของมหาฤกษ์
๓. ผลของการศึกษาค้นคว้าสามารถนำไปใช้ เป็นเอกสารอ้างอิงประกอบการสอนในหมวดวิชาภาษาไทย เช่น ในรายวิชาภาษาไทย ๓๒๓ (วรรณคดีนิราศ) วิชาเอกระดับ กศ.บ. และยังเป็นแนวทางแก่ผู้ที่ศึกษาวรรณกรรมของกวีผู้อื่น

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

๑. การศึกษาวรรณกรรมของมหาฤกษ์ ผู้วิจัยจะศึกษาจากผลงานที่มีปรากฏดังนี้
 - ๑.๑ ประเภทนิราศ

๑.๑.๑ โคกลงนิราศกรุงเก่า

๑.๑.๒ นิราศทวาราวดี

๑.๑.๓ นิราศพระปฐม

๑.๑.๔ นิราศพระปถวี

๑.๒ โคกลงรามเกียรติ์ ห้องที่ ๔๔, ๔๕, ๑๓๔, ๑๓๕ และโคกลงประจำภาพนิลนันทน์
นี้เสื้อสมุทร เบญจกาย

๑.๓ คำฉันท์คุณวิสัยสังเวทกล่อมช้าง (ฉันทกถาสมเด็จพระมหาพรหมพรหมคุณ) ฉาที่ ๓

๑.๔ เสภาเรื่องอาบุญหะชั้น ตอนที่ ๑๑

๒. การศึกษาประวัติ และผลงานของมหาฤกษ์ ผู้วิจัยจะพิจารณาศึกษาค้นคว้าจากผลงาน
ของมหาฤกษ์ และจากข้อเขียนของ สมเด็จพระมหาพรหมคุณเจ้าราชานุภาพ, ญัฐฤทธิ สุนทิสงคราม
พจนีย์ เห็นพิทักษ์ ตลอดจนที่มีปรากฏอยู่ในหนังสือประวัติวรรณคดี

๓. ผู้วิจัยจะศึกษารูปแบบการเขียนนิราศในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อใช้เทียบเคียงกับการ
เขียนนิราศของมหาฤกษ์

๔. การวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์ จะวิเคราะห์ในขั้นตอนต่อไปนี้

๔.๑ รูป (form) ในการเขียนนิราศ

๔.๒ ลีลาการเขียน (style)

๔.๓ กิเลสการแต่ง

๔.๔ ทักษะของกวี (vision)

๔.๕ คุณค่า (value)

๕. กวีที่มีอิทธิพลต่อการเขียนโคลงนิราศที่จะศึกษาคือ ศรีปราชญ์, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์
และ นายนรินทรธิเบศร์ ส่วนกวีที่มีอิทธิพลต่อการเขียนกลอนนิราศคือ สุนทรภู่

วิธีดำเนินการค้นคว้าและการวิเคราะห์ข้อมูล

๑. การวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์ ผู้วิจัยจะศึกษาในลักษณะ การวิจัยเอกสาร
(documentary research) และจะเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytic

description)

๒. ศึกษาความหมายของวรรณคดีและการวิจารณ์วรรณคดีจากข้อเขียนของ ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, กระแสร์ มาดาภรณ์, สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ฌ อยู่ชบา, สิทธิฯ พินิจกุล, วิทย์ กิระกริยานนท์, เจตนา นาควัชร

๓. ศึกษาลักษณะและแบบแผนการเขียนนิราศของไทย จากหนังสือวรรณคดีประเภทนิราศ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา และผลการวิจัยของ พจนีย์ เทนพิทักษ์ แล้วสรุปลักษณะของวรรณคดีนิราศและแบบแผนซึ่งนิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อใช้เป็นแบบแผนสำหรับเทียบการเขียนนิราศของมหาฤกษ์

๔. งานของกวีที่มีอิทธิพลต่อการเขียนนิราศของมหาฤกษ์ที่ผู้วิจัยจะนำมาศึกษาเปรียบเทียบ แนวความคิดและ ส่วนวนโวหาร พอเป็นสังเขปคือ กำกรวดศรีปราชญ์ (ศรีปราชญ์), กาพย์เห่เรือ (เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์), นิราศนรินทร์ (นายนรินทร์ธิเบศร์) และกลอนนิราศบางเรื่องของสุนทรภู่

๕. วิเคราะห์แบบแผนของฉันทลักษณ์ในวรรณกรรมของมหาฤกษ์ ผู้วิจัยจะศึกษาแบบแผนของฉันทลักษณ์จากข้อเขียนของผู้ทรงคุณวุฒิ เช่น ตำราฉันทลักษณ์ ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร กำชัย ทองหล่อ ฯลฯ เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัย ความถูกต้องของวรรณกรรมของมหาฤกษ์

๖. ข้อมูลที่ใช้ศึกษาคนควา มีทั้งข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นหนึ่ง (primary source) และข้อมูลที่เป็นแหล่งรอง (secondary source)

๗. แหล่งของการศึกษาคนควาที่สำคัญคือ

๗.๑ หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

๗.๒ หอสมุด มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๗.๓ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำจำกัดความศัพท์เฉพาะ

วิเคราะห์ หมายถึงการ ไคร่คววญ แยกออกเป็น ส่วน ๆ

วิเทศ ๔ นวนกวี วิจารณ์วรรณคดี

ลีลาการเขียน (style) หมายถึงสิ่งใด ๆ ทั้งหมด ซึ่งกวีหรือกวีนิพนธ์มีอยู่ในตัวเอง

ธรรมเนียมนิยม (convention) หมายถึงลักษณะที่กวีทำตามแบบกวีรุ่นก่อน ๆ เช่น การเปรียบเทียบ โวหารรัก การชมโฉม แบบ (form) การเขียน ฯลฯ

สุนทรียภาพ (aesthetics) หมายถึงความงดงามในการใช้ภาษา กวีสามารถใช้ภาษาเหมาะกับเรื่อง กวีแต่ละคนมีบุคลิก มีความไพเราะ ทั้งให้ความรู้สึกแก่ผู้อ่านโดยตรงตามที่ต้องการ

วิสุทธิทัศน์ (absolute vision) คือการมองเห็นความจริงของสิ่งต่าง ๆ โดยไม่เอาตัวเราเข้าไปเกี่ยวข้อง^๒

สัมพัทธทัศน์ (relative vision) คือการมองเห็นสิ่งต่าง ๆ โดยถือเอาตัวกวีเองเป็นสำคัญ สัมพัทธทัศน์จะมีความจริงเฉพาะตัวกวีเอง ไม่ใช่ความจริงแท้^๓

ประดิษฐการ (invention) คือการคิดสร้างสรรค์สิ่งที่ไม่เคยปรากฏมีมาก่อน^๔

สัมผัสแบบเคียง หมายถึงสัมผัสสระที่มีสระเดียวกันเรียงสองคำ เช่น "แนบเนื้อเย็นเป็นหวางมหรณพ" *

สัมผัสแบบเทียบเคียง หมายถึงสัมผัสสระที่มีสระเดียวกันเรียงสามคำ เช่น "จะไคกกิ่งไม้ในไพรสณฑ์" *

สัมผัสแบบทบเคียง หมายถึงสัมผัสสระที่มีสองสระเรียงกันสระละสองคำ เช่น "รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา" *

สัมผัสแบบเทียบแยก หมายถึงสัมผัสสระที่มีสระเดียวกันสองคำ มีสระอื่นคั่นกลางหนึ่งคำอยู่ปลายวรรค เช่น "อุประเหื่องเรืองแสงทองสาคสอง" *

สัมผัสแบบแทรกเคียง หมายถึงสัมผัสสระที่มีสระเดียวกันสองคำ มีสระอื่นคั่นกลางหนึ่งคำอาจอยู่ตรงวรรคหรือกลางวรรค เช่น "ก็ใครเล่าที่เขามาหาวันนั้น" *

สัมผัสแบบแทรกแยก หมายถึงสัมผัสสระที่มีสระเดียวกันสองคำ มีสระอื่นคั่นกลางสองคำเช่น

^๑ เสฐียรโกเศศ การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ หน้า ๑๒๕

^๒ เบล็อง ฌ นคร "ทัศนะกวีและลีลาแห่งกวีนิพนธ์" คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของชุมนุมภาษาไทยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า ๔๔

^๓ ก.

^๔ ก. หน้า ๓๘

* ๑ หน้า ๕-๑๐

"ให้สมพรปากที่หลอนอวยพรมา" *

สัมผัสแบบนุ หมายถึงสัมผัสพยัญชนะที่ไวยาวัจนะต้นตัวเดียวกันเรียงสองคำ เช่น "จะได้
กกกิง ไม่น่าใครสัด" *

สัมผัสแบบเทียบนุ หมายถึงสัมผัสพยัญชนะที่ไวยาวัจนะเดียวกันเรียงสามคำ เช่น "ไค้เขย
ชอบหมทะเลทุกเวลา" *

สัมผัสแบบเทียบมรด หมายถึงสัมผัสพยัญชนะที่ไวยาวัจนะเดียวกันเรียงสี่คำ เช่น "เสียง
จิ้งหรีดหวัดแว่ววิเวกใจ" *

สัมผัสแบบเทียบมรด หมายถึงสัมผัสพยัญชนะที่ไวยาวัจนะตัวเดียวกันเรียงห้าคำ เช่น "พี่
จ๋าใจจ๋าจากเจ้าพรากมา" *

สัมผัสแบบทบ หมายถึงสัมผัสพยัญชนะที่ไวยาวัจนะเรียงกันเป็นสองคู่ เช่น "จะครว้ากรวอ
หวนหาสุกาควง" *

สัมผัสแบบแทรก หมายถึงสัมผัสพยัญชนะที่ไวยาวัจนะเดียวกันสองคำ มีคำที่ไวยาวัจนะอื่น
คั่นกลางหนึ่งคำ เช่น "มีคนเขาชื่นชอบในเชิงกลอน" *

สัมผัสแบบแทรกมรด หมายถึงสัมผัสพยัญชนะที่ไวยาวัจนะเดียวกันสองคำ และมีพยัญชนะอื่น
คั่นกลางสองคำ เช่น "ไม่เคยคิดก็อย่าคอยระแวงใจ" *

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการค้นคว้า

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติและผลงานของมหาฤกษ์ มีผู้ที่สนใจศึกษาไว้เพียงเล็กน้อย ดังจะ
นำมากล่าวโดยสังเขป คือ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบภาพ ใต้ทรงนิพนธ์ประวัติของมหาฤกษ์ไว้ว่า มหาฤกษ์ เป็น
ชาวกรุงเก่า อยู่แพหน้าวัดเชิงท่าในคลองเมือง ได้รับการศึกษาเบื้องต้นจากพระวินัยธร ต่อมา
มาลาเอาไปฝากพระวินัยธรวัดเชิงท่า และไม่นานพระวินัยธรมพามาฝากไว้ที่วัดสุทัศน์ มหาฤกษ์
ได้ศึกษากับสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อู่) และได้อุปสมบทที่วัดนี้จนตลอดสมัยรัชกาลที่ ๓ ครั้นสมัย
รัชกาลที่ ๔ ได้สึกเข้ารับราชการในกรมพระอดิศัย ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นหลวงจักรปาณี
ในกรมภูมุน

๑ สมเด็จพระเจ้ากรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๘๒ พระประวัติบุคคลสำคัญ หน้า

๘๓๓ - ๘๓๕

* เปลื้อง ณ นคร "ทัศนะกวีและลีลาแห่งกาพย์กลอน" คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของชุมนุม
ภาษาไทยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า ๑๑

ณัฐวิ สุทธิสงคราม^๑ ได้ศึกษาประวัติและผลงานของมหาฤกษ์ โดยอาศัยพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ที่ทรงอธิบายไว้ในตอนคำนำหนังสือที่มีมหาฤกษ์แต่งเป็นหลัก และอธิบายเพิ่มเติมโดยอ้างหลักฐานที่ปรากฏในนิราศเรื่องต่าง ๆ สรุปความได้ว่ามหาฤกษ์เมื่อตอนเด็ก เคยอยู่กับพระวินัยธร วัดพนัญเชิง แต่อยู่ได้ไม่นานก็มาลาไปฝากไว้กับพระวินัยธรรม ที่วัดเชิงท่า และพระวินัยธรรมได้พามาฝากกับพระอรุณวงศ์คตญาณ (อู) ที่วัดสุทัศน์ มหาฤกษ์ บวชอยู่ที่วัดนี้จนตลอดรัชกาลที่ ๓ สมัยรัชกาลที่ ๔ จึงสึก หลังจากสึกประมาณ ๑๐ ปี จึงได้ตามเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปอยุธยา และได้แต่งนิราศกรุงเก่าขึ้นเป็นเล่มแรก ต่อมาจึงแต่งนิราศทวารวดี นิราศพระปฐม และนิราศพระปถวิ ในเรื่องความรักปรากฏว่ามีสตรีเข้ามาเกี่ยวข้องกับหลายคน นิสัยของมหาฤกษ์เป็นคนรักเกียรติ ถือตัว และไม่ชอบดื่มสุรา มหาฤกษ์ คงได้เป็นหมื่นพากย์โวหาร ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ และได้เป็น หลวงจักรปาณี ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ และคงถึงแก่กรรม ในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ หรือ พ.ศ. ๒๔๒๗

นิรันดร์ นวมารค^๒ เขียนถึงมหาฤกษ์ไว้ว่า เป็นชาวกรุงเก่า ได้รับการศึกษามาขึ้นต้นจากพระวินัยธรรม วัดเชิงท่า มหาฤกษ์ได้บวชเณรที่วัดนี้ และได้มาอยู่วัดสุทัศน์ ในสำนักพระอรุณวงศ์คตญาณ (อู) ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้เข้ารับราชการสังกัดกรมพระอาลักษณ์ มหาฤกษ์ได้แต่งนิราศพระปฐมขึ้นเป็นเรื่องแรก และได้แต่งนิราศทวารวดีไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ได้แต่งนิราศปถวิขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง นอกจากนิราศ มหาฤกษ์ยังได้ร่วมแต่งเสภา เรื่องอาบุญหะซัน ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย เมื่อมีการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มหาฤกษ์ได้เป็นหมื่นพากย์โวหารแล้ว และได้แต่งโคลงประกอบภาพรามเกียรติ์ทูลเกล้าฯ ถวายอีกด้วย มหาฤกษ์ได้เลื่อนเป็นหลวงจักรปาณี ไม่ช้าก็ถึงแก่กรรม

^๑ ณัฐวิ สุทธิสงคราม "ชีวิตและงานของหลวงจักรปาณี" ภาษาและหนังสือ หน้า ๑๒ - ๔๔

^๒ นิรันดร์ นวมารค และคณะ ประวัติวรรณคดี เล่ม ๔ หน้า ๑๒๒

พจนีย์ เห็นพิทักษ์^๑ ได้ศึกษาวรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเกี่ยวกับมหาฤกษ์นั้น พจนีย์ เห็นพิทักษ์ กล่าวไว้ว่า เป็นชาวกรุงเก่า เมื่อเด็ก ๆ เคยอยู่ที่วัดเชิงท่า เมื่อโตขึ้นไปอยู่กรุงเทพฯ จนกระทั่งได้เข้ารับราชการ มหาฤกษ์เป็นกวีที่ไม่ชอบสุราและเป็นคนค่อนข้างละเอียดถี่ถ้วน มีความรู้ดี มีความกตัญญู ไม่คิดพยามหาปองร้ายใคร และมักจะกล่าวว่าตนต้องตกยากลำบากก็เพราะกรรมที่ทำไว้ นอกจากนั้น พจนีย์ เห็นพิทักษ์ ได้สรุปลีลาการเขียนนิราศของมหาฤกษ์ไว้ว่า ผลงานของมหาฤกษ์ที่เขียนในสมัยหนุ่ม จะมีโวหารที่โลดโผน ไม่ประณีต ลีลาการเขียนเป็นแบบธรรมชาตินิยม นิราศของมหาฤกษ์มีคุณค่าในทางสุนทรียศาสตร์และอื่น ๆ พอสมควร

จากเอกสารและผลการศึกษาค้นคว้าดังกล่าว จะเห็นได้ว่ายังมิได้มีการศึกษา ประวัติและวรรณกรรมของมหาฤกษ์อย่างลึกซึ้งนัก เนื้อความบางตอนก็ยังไม่แน่ชัด ผู้วิจัยจึงเห็นว่าจำเป็นต้องมีการศึกษาประวัติ บุคคลิกภาพและวิเคราะห์ผลงานของมหาฤกษ์โดยละเอียด ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ต่อการวรรณคดีของไทย และเพื่อเป็นแนวทางแก่ผู้ที่สนใจจะศึกษาค้นคว้าต่อไป

^๑ พจนีย์ เห็นพิทักษ์ การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า ๓๔๘ - ๓๕๐

ประวัติ และงานของมหาฤกษ์

มหาฤกษ์ เป็นกวีที่มีชื่อเสียงผู้หนึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดมา จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานของมหาฤกษ์โดยเฉพาะนิราศเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากวิธีการเขียน สำหรับประวัติของกวีผู้นี้ยังไม่เป็นที่ปรากฏแน่ชัด แต่ก็มีผู้ศึกษาไว้โดยอาศัยข้อความที่ปรากฏในงานเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะนิราศ ดังนี้

ประวัติ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕ ทรงนิพนธ์ประวัติของมหาฤกษ์ไว้ว่า มหาฤกษ์ เป็นชาวกรุงเก่า อยู่แพหน้าวัดเชิงท่าในคลองเมือง มหาฤกษ์คงจะกำพร้าตั้งแต่วัยเยาว์ เพราะได้กล่าวไว้ในนิราศพระปดิวัวว่า พระวินัยธรอยู่วัดพนัญเชิง ขอป่ามาเลี้ยงไว้แต่ยังเล็ก แต่อยู่กับพระวินัยธรไม่นาน ป่าก็มาเอาเอาไปฝากพระวินัยธรรม วัดเชิงท่า มหาฤกษ์เริ่มเรียนหนังสือที่วัดนี้ และต่อมาได้บรรพเป็นสามเณร จากนั้นพระวินัยธรรมพาออกมาฝากไว้ที่วัดสุทัศน์ มหาฤกษ์ได้เรียนหนังสือกับสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อู่) และได้อุปสมบทที่วัดนี้ มหาฤกษ์ได้ศึกษาภาษาบาลีจนสอบได้เปรียญ ๔ ประโยค มหาฤกษ์อุปสมบทอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงได้ลาสิกขาบทและเข้ารับราชการในกรมพระอาลักษณ์ มหาฤกษ์คงได้เป็นหมื่นพากย์โวหาร ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ (ปีที่แต่งนิราศพระปดิวัว) เพราะนิราศที่แต่งก่อนเรื่องนี้มีมหาฤกษ์บอกชื่อตัวเอง แต่ในนิราศเรื่องนี้มีมหาฤกษ์ไม่ได้กล่าวถึงชื่อตัวเองไว้ นอกจากนั้นเมื่อกล่าวถึงคนไขก็ใช้คำว่า "บ่าว" และใกล้กับเวลาที่รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมวัดพระแก้ว การซ่อมวัดพระแก้วในครั้งนั้นปรากฏว่า หมื่นพากย์โวหาร (ฤกษ์) ได้แต่งโคลงร่ายเกียรติด้วย ภายหลังมหาฤกษ์ได้เลื่อนเป็นที่หลวงจักรปาณีในกรมมกุฎ และไม่นานก็ถึงแก่กรรม

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๔๒ พระประวัติบุคคลสำคัญ หน้า

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม^๑ ได้ศึกษาประวัติของมหาฤๅษีไว้ โดยอาศัยพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพ เป็นหลัก และอาศัยข้อความที่ปรากฏในนิราศของมหาฤๅษี^๒ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม ยังสงสัยในข้อความที่ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในตอนที่ว่า มหาฤๅษีเป็นกำพร้ามาแต่เยาว์ เพราะข้อความที่ปรากฏในโคลงนิราศกรุงเก่า ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ มหาฤๅษีได้กล่าวถึงมารดาว่าอยู่ที่แพหน้าวัดเชิงท่า ดังนี้

พลางฉลองดูเวสรัง	รอรี้
จงจอกแพหานี้	เกอดเกล้า
ประยูรญาติเกษมศรี	เยื่อนเปี่ยม เรียมเอย
ตามไถ่ทุกข์สุขเจ้า	แซ่ซ้องสโมสร

และในทวนทวนของนิราศพระปลิว มหาฤๅษีได้กล่าวถึงคำว่า "มารดา" ไว้ว่า

"แต่ทุกข์จนยากไม่ยากละ	ไปไหว้พระรัศมียังก็ขร
สีโรคมารับกราบกรานพระ <u>มารดา</u>	ทานอวยพรเพิ่มซ้ำแล้วรำลา"

สำหรับประวัติของมหาฤๅษีนั้น ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม กล่าวไว้ว่า มหาฤๅษีเป็นชาวกรุงเก่า ดังที่มหาฤๅษีกล่าวไว้ในโคลงนิราศกรุงเก่า บทที่ ๑๕๒ ว่า

แม่กรุงยังสุขบ้าน	เมืองดี อยู่ตา
เราที่ชาวกรุงศรี	หนึ่งบาง ^{กล่าว ๑๕๖ ๑๕๗}
เมืองเป็นพนาลี	ลำบาก แล้วพอ
เรียมก็ต้องทกร่าง	ยากไร้ไกลเมือง

หรือในนิราศพระปลิว มหาฤๅษีก็ได้กล่าวไว้ดังนี้

"โอ้เรานี้ก็ชาวกรุงเก่าซัด	โหม่นสน้อยจิตคิดสงสัย
มากำเหินเกิดกนิหันเป็นฉนโค	จึงมิได้คุมสมกะเน"

ในวัยเยาว์ มหาฤๅษีได้อาศัยอยู่กับป้า ดังมีข้อความปรากฏในนิราศทวาราวดีว่า

^๑ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม "ชีวิตและงานของหลวงจักรปาณี" ภาษาและหนังสือ หน้า ๑๒ - ๔๔

"พี่จามิตรก็เพราะคิดถึงคุณป้า
 ด้วยทุกที ไก่โรคราน้ำตากระแค้น
 แตนอยนอยทานถนอมได้กลมเกลี้ยง
 พระคุณท่านที่อุปถัมภ์คำชู
 เหมือนชนนีที่ประเสริฐบังเกิดเกล้า
 อยู่เคหาต่างเมืองได้เคียงเคียง
 ฉันทน์เป็นหลานขวัญกตัญญู
 รักฉันเพียงโอรสไม่ออกสู่
 เป็นไมรุจะประมาณว่าปานใด
 เมื่อแก่เฒ่าหมายวาระอาศัย"

ในวัยเด็ก มหาอุษเป็นเด็กช่างพูด พระวินัยธรแห่งวัดพนัญเชิงชอบมาเลี้ยงไว้แต่ยังเล็ก แต่อยู่ไม่นาน ป้าก็มาลาเธอกลับไปฝากพระวินัยธรรมวัดเชิงท่า เนื่องจากเหตุนี้จึงทำให้พระวินัยธรโกรธป้ามาก ประวัติตอนนั้นมหาอุษได้พรรณนาไว้ในนิราศพระพลวดีตอนมาถึงวัดพนัญเชิงว่า

"คนึงพลางทางถูกภู่วัด
 แต่ปางหลังครั้งเรายังเยาว์วัย
 พามาเลี้ยงเพียงบุตรรักสุดอย่าง
 มิทันใหญ่ไฉไล เพลินเฝ้าอยู่พลัด
 ยังมีท้าวร้างไปบางกอก
 ช้เฒ่าบ้านพลอดคู้เขาอุเบ
 โอ้อาลัยพระวินัยธรอยู่เอย
 น้าป้าช่วยรักษาเพราะการคุณ
 ท่านยังไม่ได้สอนเพราะอ่อนหัด
 ถึงกระนั้นฉันก็ยังกตัญญู
 ซึ่งฉันเพียรเรียนรำธรรมรส
 ขอแผนลาอันสงสันส่งไป
 แปลกนักนึกน่าน้ำตาไหล
 พระวินัยธรอุ้มชูพัก
 ว่าฉันช่างพูดจាន่าหวั่น
 ไปอยู่วัดเชิงท่าหน้าบ้านเรา
 ไปแห่งกรอกกรอบเกรียมไม้เทียมเขา
 ไม่อาจเข้าเคียงใครเหมือนไม่คุ้น
 เมื่อก่อนเคยรักเหลือทนเกื้อหนุน
 มาสิ้นบุญเสียเมื่อไรก็ไม่รู้
 ข้าเคืองขัดคุณป้าว่าลาหนู
 พระคุณท่านอยู่เฝ้าปรนนิบัติ
 อุโบสถถืกลานที่สามศัส
 ให้ท่านได้คลสวรคร์วิมาน"

มหาอุษได้เล่าเรียนอักษรสมัยอยู่กับพระวินัยธรรมวัดเชิงท่า จนบวชเป็นสามเณร และมหาอุษคงจะได้เริ่มศึกษาราชานาฬที่วัดเชิงท่าอยู่บ้าง มหาอุษได้พรรณนาถึงพระวินัยธรรมไว้ในนิราศทวาราวดีตอนมาถึงวัดเชิงท่าว่า

"แสนคนึงถึงพระคุณมุสิก
 ท่านเป็นที่วินัยธรรมลือชื่อ
 โอ้พระอาจารย์ฉันที่บวรลัย
 นอกหนังสือปรีชาจะหาไหน

เทศนาที่เสนาะเพราะจับใจ
ฉันเป็นศิษย์สัตยาสามิภักดิ์
ที่ต้นลึกศึกษาไม่ราเกิน

คนเลื่อมใสศรัทธาเป็นดาจิณ
ท่านแสนรักราวกะบุตรสุดถวิล
อยากให้บุญโดยศปราคณานาน"

ในโคลงนิราศกรุงเก่า บทที่ ๑๔๑ และ ๑๔๒ มหาฤกษ์กล่าวถึงวัดเชิงท่าว่าตนเคยเป็นนักเรียนอยู่ที่
วัดนี้ ไว้ดังนี้

"ถึงวัดเชิงท่าเครา
เชิงพระบเยื่อโย
เริ่มจากแม่จิงใจ
ถาวรกายชาวชา
วัดนี้เนื้อแต่น้อย
เคยสำนักนิจำเนียร
เจริญวัยคระไล เสถียร
ทองติราราชการหัน

คณไกร
อยู่ถา
จงเครา พี่ถา
หลากเลวนางลิม
นักเรียน นั้นถา
อยู่นั้น
กรุง เทพ ฯ
หอนเมื่อคืน เมือง"

และเห็นจะเป็นเพราะพระวินัยธรรม เห็นว่ามหาฤกษ์เป็นเด็กที่มีเขววันปัญญาดี จึงพาออกมาฝากไว้ที่
วัดสุทัศน์ ที่วัดสุทัศน์มหาฤกษ์ได้เล่าเรียนอยู่กับสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อู่) ดังที่มหาฤกษ์กล่าว
ไว้ในนิราศทวาราวดีว่า

".....
ที่ต้นลึกศึกษาไม่ราเกิน
จึงอุตสาหะมุ่งไปกรุงเทพ ฯ
ถูกกลับจนทนทุกข์ทรมาณ
ถ้ายัง เป็นเห็นหน้าอุกยา
ท่านไม่รู้การหน้าวากระไร

ท่านแสนรักราวกะบุตรสุดถวิล
อยากให้บุญโดยศปราคณานาน
หวังให้เสวยวิทยาที่กล้าหาญ
พระอาจารย์เล่าก็มาพิราดัย
ก็น้ำที่จจะโศกาน้ำตาไหล
หวังจะให้ลูกเปรี๊ยะรุ่งเรืองรอง"

มหาฤกษ์ได้อุปสมบทอยู่ที่วัดสุทัศน์ตลอดรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ จึงลาเพศบรรพชิตมารับราชการ
สังกัดคณบดีในกรมพระอาลักษณ์ แต่ยังมีได้รับราชการเป็นชั้นเป็นอัน และจะได้ภรรยาหรืออาศัยผู้ใดอยู่
ที่บ้านแถวคูใหม่เดี๋ยวนี้ไม่ปรากฏชัด ประวัติตอนนั้นมหาฤกษ์ได้พรรณาน่าไว้นิราศพระปฐมว่า

"นาวาว่าองค์มาดิ่งหน้าวัด	นามสุทัศน์เทพารามหาวิหาร
จึงร้องรอยยักตักนั้สการ	นึกสงสารคราวครั้งยังเป็นเณร
พระครูมาลาพรากจากกรุงเก่า	มาฝากเราศึกษามหาเณร
อยู่วัดนี้มีพระท่านกะเถด	ให้เข้าเวรแปลประโยควิโยคใจ
ก่ายคิเห็นเป็นชีถึงมีศักดิ์	ใจไม่รักแท้แท้มาแต่ไหน
เห็นผิดกิจสขะ พระวินัย	ท่านปันใจก็ต้องตาม เพราะความกลัว
จึงเป็นไปในแผ่นดินป็นสยาม	ทรงพระนามพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
จนสมบทบวชสนองไม้นองนัว	ทอดรองตัวตามประสาวิชาคุณ
สิ้นแผ่นดินสิ้นชะตาอำลาพรต	แสนสาสรดสิ้นทรัพย์สนับสนุน
ขอถวายพระกุศลคณูญ	ให้เจ้าขุนบารมีทวีไป"

เมื่อมหาฤกษ์ลาสิกขาบทแล้ว ประมาณไม่ต่ำกว่า ๕๐ ปี จึงได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปจังหวัดอยุธยา ท่านจึงได้แตงนิราศกรุงเก่าอันเป็นงานอันคัมแรก ต่อมาได้แตงนิราศทวารวดี นิราศพระปฐม และนิราศพระปดิวี มหาฤกษ์คงจะมีภรรยาหลายคน เพราะข้อความที่พรรณานในนิราศก็ออกนามสตรีที่เกี่ยวข้องหลายชื่อ เช่น ในนิราศทวารวดี มหาฤกษ์ได้กล่าวพรรณนาไว้ว่า

"โอ้ยี่สุนนจันท์อำพันเอ๋ย	เคยขึ้นเชยักชวนให้ชวนไทย
ยังหอมหวานทวนลมมาชมโศข	ช่างรียโรยร้างรักหักอาลัย
ไม่มีเชื้อเหลือหอสลักกอกิ่ง	มาทลทึงมูราน้ำตาไหล
แก้ดอกสละระกำที่ซ้ำใจ	ไม่ไกลไกลเกรี้ยวเกรี้ยวทุกเวลา"

ในนิราศพระปฐม มหาฤกษ์ได้พรรณนาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสตรีผู้หนึ่งกับตนเองว่า

"โอ้หน้านางดาวกระจายพระพายรัก เหมือนเมื่อนักหมายมานิจจาเอ๋ย
 กิดถึงกรังุ่นหนุ่มไก่อชบเซย ปานเสวยยาทิพย์หยิบควาเคื่อน
 แก่ละคำจุจามฤตรส มาย้อยหยวยยาใจไหนจะเหมือน
 ที่หลงใหลใฝ่ฝันจนพันเพื่อน แค่วียนเขียนเขียนเจ้าทุกเข้าเย็น
 ถ้าว้นไรไม่พบประสบพิภพทร ก่าเรียวรักโรกเบียนสักเกรียนเขิน
 ถ่าเห็นหน่วยคอยคั่นเหมือนคั่นเป็น เกยไปเล่นสงกรานคที่บ้านโน้น

.....
 เมื่อคำคืนคืนก็ไม่นึกขาม
 บานขุนนางบุญหนักกลัวหลักทอง
 เห็นผู้คนกลนกลาดไม่อาจไกล
 สงสารแต่หม่อมพี่ปราณีน้อง
 แล้วไต่หน้าคำผูกมาผูกแขน
 สู้ทนหนาวอยู่กับน้องประคองกุม
 พาหลักหลักทองตระเวนดูเล่นเปื้อน
 ประตูปิดกัญแจเพี้ยวแลจน
 หม่อมพี่รุ่งกรสงที่ตรงห้อง
 ให้ดาบนำหอมระรินประพินทา
 ถ้าใครเห็นบรโลยยังไม่คิด
 ต่อจนแสงสุริยาจึงลาจร

.....
 คนนึ่งยามร ะวังดูอยู่ออกสอ
 สูดยคอลองนำตามคำคลอง
 เขาจับใจแล้วก็ยุบทั้งทุบถอง
 มาค้อมมองคอยรับกลัวจับกุม
 พาลอยแล่นแผ่งผิงไม่ดังบูม
 จนลี้หลุม เสร็จเขียนคอยเงียบคน
 ระบุเคื่อนเม็ดเขม้นไม่เห็นทน
 ปืนขึ้นบนทวารไถจิ้งไถลคลา
 นวลละออง เห็นฉันทก็หรรษา
 แล้วพักพาสู่ห้องประคองนอน
 เอาชีวิตแลกกายสายสมร
 สู้ปลิ้นปล่อนบุญพลอดจิ้งรอดมา"

มหาฤกษ์เป็นกวีที่ไม่เสพสุรา ดังที่พรรณนาไว้ในนิราศทวาราวดีตอนถึงบางขุนพรหมว่า

"เห็นโรงเหล้าเฝ้าราหมองตรึกตรองไป อันนิสัยเมาเหล้าเราไม่เคย
 โอ้บาปกรรมน้ำกรดก็อดสิ้น ค่ายไม่กินก็ไม่เมาน้ำเหล้าเอ๋ย"

และในโคลงนิราศกรุงเก่า บทที่ ๔๗ มหาฤกษ์ก็กล่าวถึงเรื่องการไม่ข้องแวะกับเครื่องทองของเมา

มลักเห็นโรงเล่าน้ำ นรกานต์ ภูเอ๋ย
 ยานมาปเรียบ บ หาญ เสพสุ
 เมาไฟไฟเหล้าอดาน ใจคก แล้วแม่
 เมาแต่รักรสสุ คำเขาเมาเสมอ

มหาฤกษ์เป็นคนที่รักเกียรติยศ ถือตัว แม้ว่าจะยากจนอย่างไรก็ตาม ดังที่ได้พรรณนาไว้ในนิราศพระ
 ปฐมตอนหนึ่งว่า

"กรรสอนจิตคิดถึงตนโง่มามาก ถึงจนยากก็อุตสาหประสาประสี
 หาใส่ทองมีใครทันทุกวันนี้ กลัวเป็นหนี้สินเขาเผารั่วพิน

ถึงกระนั้นท่านอย่าคิดตะขิดตะเขวียน ไม่ไปเป็นนคอกให้เผด็จ เพื่อสิ่ง
 ถ้ามีจิตคิดถึงฉันนั้นแท้จริง ไม่ให้ฟังฉันจะนอนก่อกอนเกลือก
 ไม่ไปรบกวนใครให้ลำบาก ถึงวคยาก็ยังรักซึ่งศักดิ์เสื้อ"

มหาฤกษ์ กงจะมีพี่ชายคนหนึ่ง เมื่อมหาฤกษ์ไปรับป้ามาอยู่ด้วย (กราวแตงนิราศทวาราวดี) ปรากฏ
 ว่าพี่ชายถึงแก่กรรมก่อนหน้าพี่มหาฤกษ์จะไป และมหาฤกษ์ก็ไปทราบข่าวเพราะญาติพี่น้องไว้ ทั้งนี้
 เพราะกลัวว่ามหาฤกษ์จะขอแบ่งมรดกของพี่ชาย พี่ชายของมหาฤกษ์คนนี้เป็นคนใจบุญเพราะปรากฏว่า
 เป็นผู้สร้างโรงธรรมศาลาหลังหนึ่ง ที่วัดเชิงท่า ซึ่งความตอนนั้น มหาฤกษ์ ได้พรรณนาไว้ในนิราศ
 ทวาราวดีว่า

"พูดแล้วลาไปพลางคอยอย่าง เบื้อง
 เสียงออกจาวาอามาถึงบ้าน
 มันเห็นอาตุจกา เขาแถมบูง
 ที่แก่เขากว่า เราก็ไม่เห็น
 มันปรมาทศาคทหน้าว่าอาจน
 ญาติเราธาตุคือตัวว่าบริสุทธิ์
 เราคนเดียวเจียว เขาว่าเราโกง
 ที่จริงไซโรใครซื้อตามุสา
 ที่เขาถือชื่อตรงจางง เนียร
 เอาเนื้อ เขาเข้ามา เจือปน เนื้อตัว
 ข้าเกิดเคราะห์เพราะกาลกัณ
 คบคิดกันกลัวฉัน เอามรดก
 ยังนำฉันอีกคนจนไม่เมา"

แต่หลานเฟื่องฝากรักเฝ้าชักจูง
 ล้วนน้องหลานนั่ง เล่นอยู่เป็นฝูง
 ก็ก่อกันสูงมิได้หักแต่สักคน
 นีลวนเป็นหลานน้องยังพองชน
 ชูมือทนเคียดมาตามหน้าโรง
 เป็นสัปบุรุษใจดังทิ้งโขยง
 วังตะโพงเฝ้าเหลามาเล่าเรียน
 เทพดำรงหมกคองจดเขียน
 เห็นแต่เป็นมิตรญาติญาติ
 สู้ถูกฉวยกินสบายไม่หน่ายหนี
 ยุยงพี่ชายให้หน่ายเรา
 ไปโกหกมิให้เข้าขึ้นมาเฝ้า
 มันฉ้อเอาทรัพย์สินงานบรรลัษ"

และมหาฤกษ์ได้กล่าวถึงโรงธรรมศาลาของพี่ชายที่ถึงแก่กรรม ไว้ในนิราศเล่มเดียวกันนี้ว่า

"แล้วให้พระอะลามาท่านำ
 ด้วยของนี้ที่ฉันที่บรรลัษ
 มีทันฉลองก็มาทองสิ้นชีวิต"

เห็นโรงธรรมศาลาน้ำตาไหล
 ได้สร้างไว้คงงามอรามา
 ฉันจึงคิดสมเพชกับเชษฐา"

๕ มหาอุกม์ เข้ารับราชการเป็นหลักฐานตั้งแต่ปีใดไม่ปรากฏชัด แต่เข้าใจว่าคงทำราชการ ก่อน พ.ศ. ๒๔๐๓ เพราะในโคลงนิราศกรุงเก่าซึ่งมหาอุกม์แต่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ มีข้อความที่แสดงว่า ตั้งแต่วิทยาที่กรุงเก่า แล้วก็ไม่ไ้กลับมาเยี่ยมบ้าน เพราะกิจราชการดังนี้

"วัดนี้เฝ้าแทนอย	นักเรียน นั้นเฝ้า
เคยสำนักเจ้าเฝ้า	อยู่นั้น
เจริญวัยกระไล เสียด	กรุงเทพ ฯ
ต้องศิรราชการหัน	หอนเมื่อคืนเมือง"

และในนิราศทวารวดีก็พูดถึง เรื่องศิรราชการไว้ว่า

"ถึงมาที่นี้จะไปก็ไมเห็น	ให้แสนเช็ดคิณน้ำตาไหล
ด้วยราชการติดทนก็จนใจ	แต่นี้ไหนจะไ้มาเห็นหน้าเมือง"

มหาอุกม์คงได้เป็นหมื่นพากย์ไวยากร ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ แทนหมื่นพากย์ไวยากร (นิล) ซึ่งมีหลักฐานปรากฏพอเป็นเค้าในการสันนิษฐาน คือ ในจดหมายเหตุพระราชนิพนธ์วันมโหรี เมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ "พระยาภาณุ เป่าถวายหนังสือถวายขอ นายนิล เปียบัญ วัตรารณคดีซึ่งเป็นหมื่นพากย์ไวยากรในกรมอักษรวิเทศไ้เป็นหัวกองอยู่ ๔ คำสั่ง สมักร มาเป็นเสียน้อยในแกล (เจ้าพระยาภาณุวงศ์) ขอรับพระราชทานอยู่ในกรมมหาดเล็ก" และคงจะ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นหลวงจักรปาณีในกรมมกุฎน ก่อนหรือไ้ ๗ จะมีการฉลองกรุง ราชโกสินทร์ครบ ๑๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๒๔

มหาอุกม์จะถึงแก่กรรมในปีใดไม่ปรากฏ แต่คงหลังจากที่ไ้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงจักรปาณีไม่เท่าไร คือในราว พ.ศ. ๒๔๒๖ หรือ ๒๔๒๗

นิรันดร์ นวมารค ได้เขียนถึงประวัติของมหาอุกม์ไว้พอสรุปได้ว่า มหาอุกม์ เป็นชาว กรุงเก่า ถ้าจะว่าบิดามารดามาแต่่นอย ป้าเอามาเลี้ยงไว้ เมื่อโตขึ้นพระวินัยธรรมก็ขอไปเลี้ยงไว้ที่วัด พนัญเชิง แต่ไม่ช้าป้าก็มาลาไปฝากให้เรียนหนังสือที่สำนักพระวินัยธรรม วัดเชิงท่า มหาอุกม์ได้ บวชเณร ที่วัดนี้ และต่อมาได้มาอยู่ที่วัดสุทัศน์ ได้ศึกษากับพระอรียวงศาสดญาณ (อู) จากนั้นไ้เข้า

๑ นิรันดร์ นวมารค และคณะ ประวัติวรรณคดี เล่ม ๔ หน้า ๑๒๒

สอบพระปริยัติธรรม ได้เป็นเปรียญ ๔ ประโยค แล้วอุปสมบทต่อมาจนตลอดสมัยรัชกาลที่ ๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงได้ลาสิกขาบทและเข้ารับราชการสังกัดกรมพระอาลักษณ์ มหาฤกษ์ได้เลื่อนเป็นหลวงจักรปาณี ไม่นานก็ถึงแก่กรรม

จากประวัติของมหาฤกษ์ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้แล้วนั้น พอสรุปได้ว่า ผู้ศึกษามีความเห็นตรงกันว่ามหาฤกษ์เป็นกวีชาวจังหวัดกรุงศรีอยุธยา เดิมอาศัยอยู่ที่แพหน้าวัดเชิงท่าในคลองเมือง ต่อมาพระวินัยธร วัดพนัญเชิง ขอไปเลี้ยง มหาฤกษ์อาศัยอยู่กับพระวินัยธรไม่นาน ป้าก็มาลาเอาไปฝากไว้กับพระวินัยธรรม วัดเชิงท่า มหาฤกษ์ได้เริ่มเรียนหนังสือที่วัดนี้และไ้บวชเป็นสามเณร ต่อมา พระวินัยธรรมพาลงมาฝากไว้ที่วัดสุทัศน์ มหาฤกษ์ได้อุปสมบทและศึกษาพระธรรมวินัยกับพระอรียวงศา คตญาณ (อู) จนกระทั่งสอบได้เปรียญ ๔ ประโยค มหาฤกษ์อุปสมบทอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงได้ลาสิกขาบทมารับราชการในกรมพระอาลักษณ์ ภายหลัง มหาฤกษ์ ได้เลื่อนเป็น พินปากยโวหาร และต่อมาได้เลื่อนเป็นที่หลวงจักรปาณีในกรมมกุฎราช และหลังจากได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจักรปาณีไม่นานก็ถึงแก่กรรม

สำหรับข้อเสนองของ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม ที่ว่า มหาฤกษ์คงจะไม่กำพร้ามิคามารดา โดยหยิบยืมข้อความจากโคลงนิราศกรุงเก่า และนิราศพระปลัดวิมาดาว่าอ้างนั้น ยังเป็นข้อเสนอนี้ยังไม่น่าจะยอมรับ เพราะในนิราศทวาราวดี ซึ่งเป็นนิราศที่มหาฤกษ์แต่งขึ้น คราวเดินทางไปกรุงศรีอยุธยา เพื่อไปรับป้ามาอุปการะนั้น ในตอนหนึ่ง มหาฤกษ์ ได้กล่าวถึงป้าไว้ว่า

"แต่น้อยน้อยท่านถนอมไ้กล่อมเกลี้ยง รักฉันเพียงโอรสไม่ออกสู่
พระคุณท่านที่อุปถัมภ์คำชู เป็นไม่ว่าจะประมาณว่าปานใด
เหมือนฉันนี้ที่ประเสริฐบังเกิดเกล้า เมื่อแก่เขาหมายว่าจะอาศัย
ฉันเหมือนชั่วหัวอกมาตกไกล มีได้ไปปฏิบัติเพราะขัดแคลน"^๑

ฉะนั้น จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า คำว่า "มารดา" ที่มีปรากฏในตอนต้นของนิราศพระปลัด ซึ่งเป็นนิราศที่มหาฤกษ์แต่งภายหลังจากที่ไปรับป้ามาอยู่กรุงเทพฯ ๑ ครั้งแล้ว คงจะหมายถึงป้าที่เคยอุปการะมหาฤกษ์ในวัยเด็กนั่นเอง

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๒๒

และตามที่ ญัฐฉิ สุทธิสงคราม เสนอความคิดว่า "... มหาฤกษ์ได้รับราชการเป็นหลัก
เป็นฐานตั้งแต่ปีใดไม่ปรากฏชัด ตามความมหาฤกษ์พรรณนาไว้ในโคลงนิราศกรุงเก่าที่ว่า ตั้งแต่มา
เรียนกรุงเทพ ฯ แล้ว ก็ไม่ได้เข้ามาเยี่ยมบ้านเลย ทั้งนี้เนื่องจาก 'ต้องติดราชการขึ้น' หอนเมื่อ
คืนเมือง' เมื่อรับราชการแล้ว มหาฤกษ์ก็คงจะไปกรุงเก่าเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ ซึ่งเป็น
ปีที่แต่งโคลงนิราศกรุงเก่านี้เอง" ซึ่งความคิดเห็นนี้ก็อาจจะเป็นไปได้ กล่าวคือมหาฤกษ์คงเข้ารับ
ราชการก่อนปีที่กล่าวไว้ในโคลงนิราศกรุงเก่า คือก่อน พ.ศ. ๒๔๐๔ ไม่ใช่ พ.ศ. ๒๔๐๓ เพราะใน
โคลงนิราศกรุงเก่า มหาฤกษ์ได้บันทึกระยะเวลาที่แต่งโคลงนิราศกรุงเก่าไว้ว่า แต่งเมื่อจุลศักราช
๑๒๒๓ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๔ ดังนี้

“วันศุกร์ เดือนสี่ ไซ้

ศุกลบัณ ษาพอ

สามคำจุลศักราช

ราชไท่

พันชไมยศตสมพัชร์

ยี่สิบ สามแษ

ปิวกอโทศก ไซ้

สถบคิลินเสรีจสาร ” ๒

งานของมหาฤกษ์

งานของมหาฤกษ์ มี ๔ ประเภท คือ นิราศ กลอนเสภา คำฉันท์คุณวิธสังเวทกลอนช้างและ
โคลงรามเกียรติ์ แต่งงานที่จัดว่าสำคัญและมีส่วนทำให้คนทั่วไปรู้จักมหาฤกษ์ คือ งานประเภทนิราศ
เพราะมหาฤกษ์แต่งนิราศไว้หลายเรื่อง ส่วนงานประเภทอื่นนั้น จะเป็นงานที่มหาฤกษ์แต่งร่วมกับกวี
ผู้อื่น สำหรับงานของมหาฤกษ์ทั้งหมดนี้มีดังนี้

๑. ประเภทนิราศ มหาฤกษ์แต่งนิราศไว้ ๔ เรื่อง คำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งนิราศมีทั้ง
โคลงสี่สุภาพและกลอนนิราศ ดังนี้

๑.๑ โคลงนิราศกรุงเก่า เป็นโคลงนิราศ มหาฤกษ์ แต่งโคลงนิราศกรุงเก่า เมื่อ
จุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) ดังความในโคลงบทสุดท้าย (บทที่ ๒๔๐) ว่า

๑ ญัฐฉิ สุทธิสงคราม "ชีวิตและงานนิพนธ์ของหลวงจักรปาณี" ภาษาและหนังสือ หน้า ๘

๒ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๔๐

วันศุกร์ เดือนสี่	ศุกร์ ปีมะเมีย
สามก่าจุลจก	ราชโค
พันชไมยศสมพักตร์	ยี่สิบ สามแฉ
ปีวอกโทศกไช	สฤทธิสินเสร์จสาร ^๑

มหาฤกษ์ แต่งโคลงนิราศกรุงเก่าขึ้น ในคราวที่ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปจังหวัดอยุธยา ซึ่งมีข้อความปรากฏในโคลงบทที่ ๑๓ ดังนี้

“ เรียมจะโดยสมเด็จเจ้า	จอมเมื่อง โลกเว
เสด็จพยุหยาตร เมือง	เการัง
จำว่าราชบุณเริ่ง	รองบาท พระนา
ไอ้แท่นจะตั้ง	แท่นอนสนนชกรม ” ^๒

๑.๒ นิราศพระปฐม เป็นโคลงนิราศเล่มแรก มหาฤกษ์แต่งขึ้นในคราวเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์โดยทางเรือ กรมศิลปากร ^๓ ได้อ้างถึงข้อความที่สมเด็จพระบวรราชานุภาพ ที่ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับนิราศเล่มนี้ว่า มหาฤกษ์แต่งนิราศเรื่องนี้ หลังจากที่สึกแล้วไม่นาน เพราะมีความหมายตอนในนิราศเรื่องนี้กล่าวว่า ไซ้เด็กวัดให้แจวเรือ ทั้งสำนวนโวหารยังคงงดงาม ขณะที่ยังมหาฤกษ์แต่งนิราศเรื่องนี้ มหาฤกษ์คงยังไม่มีภรรยาและตำแหน่งการงานเป็นหลักเป็นฐาน

๑.๓ นิราศทวารวดี เป็นโคลงนิราศเล่มที่ ๒ มหาฤกษ์แต่งขึ้นเมื่อครั้งเดินทางไปรับผ้าที่อยุธยา เพราะได้ทราบข่าวว่าป่วยจน สำหรับระยะเวลาที่แต่งนั้นไม่ทราบ กรมศิลปากร ^๔ ได้อ้างถึงข้อสันนิษฐานของ สมเด็จพระบวรราชานุภาพ ที่ว่า นิราศเรื่องนี้แต่งขึ้นในระยะที่มหาฤกษ์ได้รับราชการและสร้างหลักฐานได้แล้ว แต่ยังไม่ได้รับพระราชทานยศศักดิ์แต่อย่างใด

๑.๔ นิราศพระปถวี เป็นโคลงนิราศเล่มที่ ๓ มหาฤกษ์แต่งขึ้นเมื่อครั้งเดินทางไปนมัสการพระปถวี ที่จังหวัดสระบุรี ในนิราศเล่มนี้มหาฤกษ์ได้ออกถึงปีที่เดินทางไว้คำว่า

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๕๐

^๒ ก. หน้า ๔

^๓ กรมศิลปากร นิราศพระปฐม นิราศทวารวดี นิราศพระปถวี โคลงรวมเกียรติ จันทกัลยาณ
พระมหาวชิราวุธของ หน้าค่านำ

^๔ ก.

“จึงกำหนดจดความซึ่งความชอบ ได้ไปนอนนมพระปดิวี
 ในเดือนสามศุกรปักข์โดยภักดิ์ แด่สุทนต์ที่จดทนายซึ่งรายวัน
 บรรดาดุลศักราชมากไม่น้อย พันสองร้อยสามสิบ เจ็ด เบ็ดเสร็จสรรพ
 ปุโรหิตภักต์กตเชนิต เป็นปดิวีไปพระนายถวายตน”^๑

นิราศพระปดิวี แต่งในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ นิราศเรื่องนี้ กรมศิลป์ากร^๒ ไต่ถามถึงข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระ
 กรมพระปาดำรงราชานุภาพ ที่ว่า ระยะเวลาที่มหาฤกษ์แต่งนิราศเรื่องนี้ มหาฤกษ์คงได้รับพระราชนุญาต
 เป็นพระพักทนายโวหารแล้ว เพราะนิราศที่แต่งเล่มแรก ๆ นั้น มหาฤกษ์จะกล่าวถึงชื่อตัวเอง แต่ใน
 นิราศเล่มนี้ไม่มีกล่าวไว้ นอกจากนั้นมหาฤกษ์ยังได้วางกิริยาที่ภาคภูมิ เมื่อกล่าวถึงคนไขก็ใช้คำว่า
 บ่าว และในปีที่แต่งนิราศเรื่องนี้เป็นเวลาใกล้เคียงกับเวลาที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมวัดพระแก้ว ซึ่งในการซ่อมครั้งนี้มีหลักฐานปรากฏว่าเพิ่มพักทนายโวหาร (ฤกษ์)
 ได้แก่โคลงรามเกียรติ์ด้วย

๒. โคลงรามเกียรติ์ เป็นงานที่มหาฤกษ์แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ กล่าวคือใน พ.ศ.
 ๒๔๒๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 และในครั้งนั้นโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทอดกษัตริย์ภักษ์สงฆ์ ซึ่งมีชื่อเสียง
 ในการแต่งช่วยกันแต่งโคลงรามเกียรติ์อธิบายภาพรามเกียรติ์ซึ่งเขียนไว้ที่ผนังพระระเบียงวัดพระ
 รัตนศาสดาราม โดยกำหนดให้เวลานำมาจารึกไว้ตามเสาพระระเบียง มหาฤกษ์ได้มีส่วนร่วมในการ
 แต่งโคลงรามเกียรติ์ในครั้งนี้ด้วย ดังนี้

๒.๑ โคลงรามเกียรติ์ ห้องที่ ๔๔ - ๔๕ ตอนเบญจกายแปลง

๒.๒ โคลงรามเกียรติ์ ห้องที่ ๑๓๔ - ๑๓๕ ตอนทูลถามนาคำนำท้าวจักรวรรดิ เมือง

มลิวัน

๒.๓ โคลงประจำภาพ นิลนนท์ ภาพเบญจกาย ภาพผีเสื้อสมุทร

^๑ หลวงจักรปดิวี (มหาฤกษ์) นิราศพระปดิวี หน้า ๒๔

^๒ กรมศิลป์ากร นิราศพระปฐม นิราศทวาราวดี นิราศพระปดิวี โคลงรามเกียรติ์ ฉันท์ถวายนม
มหาราชาพรหมกษพงษ์ หน้าค่านำ

๓. คำนำบทกวีสังเวทกลอนช้าง (ฉันทกลอนพระมหาพิชัยมงกุฎ) เป็นคำนำบทกวีสังเวทกลอนช้าง เนื้อหาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และคำนำบทกวีสังเวทกลอนช้าง มีอยู่ต่าง ๓ ทานคือ

๓.๑ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่ง คำที่ ๑ - ๒

๓.๒ มหาฤกษ์ แต่ง คำที่ ๓

๓.๓ หลวงเทพราชธาดา แต่ง คำที่ ๔

๔. เสภาเรื่อง อามุหะขัน เสภาเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ขอแรงบุคคลที่ถนัดแต่งกลอน ช่วยกันแต่งเพื่อใช้ขับถวายเป็นเครื่องใหญ่ ผู้ที่ได้อ่านเสภาเรื่องนี้ ๑๑ คน โดยรับเรื่องไปแต่งคนละตอนดังนี้

ตอนที่ ๑ หลวงพิษณุเสนี	(ทองอยู่)
ตอนที่ ๒ พระยามหาอำมาตย์	(หรรษ ศรีเพ็ญ)
ตอนที่ ๓ ชูเวสุทรเสนี	(จาง)
ตอนที่ ๔ ชูณพินิจนัย	(ทองอยู่)
ตอนที่ ๕ หลวงบรรหารภักดี	(สุก)
ตอนที่ ๖ ชูนิวสุทธากร	(ม.ร.ว. หนู อภิกรางกูร)
ตอนที่ ๗ พระยาศรีสุนทรโวหาร	(น้อย อาจารยางกูร)
ตอนที่ ๘ ชูทองสือ	(ช่วง ไกรฤกษ์)
ตอนที่ ๙ หลวงเสด็จพิทักษ์	(อ่วม)
ตอนที่ ๑๐ หลวงสโมสรวลการ	(ทัก สิริสัมพันธ์)
ตอนที่ ๑๑ หลวงจักรปาณี	(ฤกษ์)

มหาฤกษ์ แต่งในตอนที่ ๑๑ ก็ตอนที่พระนางไปรู้ว่าใครตาย จนกระทั่งพระนางโชยิบเด และพระเจ้ากาหลิบ ต้องเสด็จไปทอดพระเนตรด้วยพระองค์เอง

ตามที่กล่าวมาแล้ว พอสรุปได้ว่ามหาฤกษ์เป็นกวีที่ยังไม่ปรากฏประวัติแน่ชัด เท่าที่มีผู้ศึกษาไว้เห็น สวามิภักดิ์ข้อความที่ปรากฏในงานของท่านเป็นแนวทาง สำหรับความสามารถของมหาฤกษ์

นั้น เท่าที่สังเกตจากงานทั้งหมดของท่าน ปรากฏว่า เป็นผู้ที่มีความถนัดในการ เขียนกลอนและโคลง
 สีสู่ภาพ เป็นพิเศษ เพราะนอกจากมหาฤกษ์จะแต่งนิราศที่เป็นทั้งโคลงสี่สุภาพและกลอนแล้ว มหาฤกษ์
 ยังมีส่วนร่วมในการแต่งโคลงรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นโคลงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 โปรดเกล้าฯ ให้กวีที่มีชื่อเสียงในการแต่งช่วยกันแต่ง และมหาฤกษ์ยังได้ร่วมแต่งกลอนเสภาเรื่อง
 อามุหะขัน ซึ่งเป็นเสภาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ พระยาศรี
 สุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ขอแรงบุคคลที่ถนัดในการแต่ง กลอนช่วยกันแต่งอีกด้วย

วิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์

ในการศึกษาวรรณคดีนั้น วิธีหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจวรรณคดีชิ้นนั้นก็คือ ผู้ศึกษาจะต้องอาศัยวิธีวิเคราะห์ ทั้งนี้เพราะการวิเคราะห์ช่วยให้ผู้ศึกษาแลเห็นคุณค่าต่าง ๆ ที่มีปรากฏอยู่ในวรรณคดี เช่น คุณค่าทางค่านิยม (aesthetics) คุณค่าทางความรู้ เป็นต้น สำหรับเกณฑ์ที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์วรรณคดีนั้น ได้มีผู้พยายามกำหนดขึ้นไว้มากมาย อย่างไรก็ตาม ก็เป็นเกณฑ์ที่ยังไม่สามารถเป็นที่ตกลงกันได้โดยแน่นอน

การศึกษาวรรณกรรมของมหาฤกษ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาโดยการวิเคราะห์เช่นกัน สำหรับเกณฑ์ที่จะนำมาใช้ในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะอาศัยเกณฑ์ที่ผู้ทรงคุณวุฒิเสนอแนะไว้เป็นแนวทางดังนี้

เกณฑ์ในการวิเคราะห์วรรณกรรม

เสฐียรโกเศศ^๑ ได้กล่าวถึงหลักเกณฑ์ที่ควรจะนำมาใช้พิจารณาศิลปกรรมไว้ ๖ ประการคือ

๑. ความนึก (conception)
๒. ความสะเทือนใจ (emotion)
๓. การแสดงออก (expression)
๔. องค์ประกอบ (composition)
๕. ท่วงทีที่แสดงออก (style)
๖. เทคนิค (technique)

กระแสร^๒ มาดยาภรณ์^๒ กล่าวว่า ในการศึกษาวรรณคดีควรพิจารณาสิ่งต่อไปนี้

- ✓ ๑. ความคิดหรือเค้าเรื่อง จินตนาการ ต้องดูว่าวิหรือผู้แต่งคิดค้นในสิ่งแปลก สิ่งงาม สิ่งสูง แก่สังคมหรือไม่ เหมาะสมแค่ไหน และเป็นไปไต่หรือไม่

^๑ เสฐียรโกเศศ การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ หน้า ๑๗๔

^๒ กระแสร^๒ มาดยาภรณ์ ว่าด้วยวรรณคดีเปรียบเทียบ เล่ม ๑ หน้า ๕๖ - ๖๐

๒. อารมณ์สะท้อนใจ ต้องพิจารณาถึงอารมณ์เกี่ยวกับอารมณ์ที่ถูกต้องด้วยศีลธรรมหรือไม่
อย่างไร หรือเป็นกลาง ๆ อย่างไร อารมณ์ที่เกิดขึ้นชวนให้สนใจหรือไม่อย่างไร

๓. การบรรยายและการแสดงออก ชัดเจนเพียงใด

๔. ส่วนนและลีลาของ เรื่อง ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นกวีของผู้แต่ง

๕. ลักษณะคำประพันธ์ โดยเฉพาะรอยกรองนั้นถูกต้องตามฉันทลักษณ์หรือไม่ ถ้ามีการ
แปรเปลี่ยนไป ต้องพิจารณาว่าอยู่ในขอบข่ายที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้หรือไม่

๖. เทคนิคในการแต่ง ต้องดูว่าผู้แต่งมีความรู้ ความสามารถอย่างไร

๗. เสียงและความหมาย ต้องพิจารณาควบคู่กันไปว่า กวีใช้คำที่มีความไพเราะ และ
กินความได้เพียงใด

สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อุษยา ใกล้เคียงถึงหลักใหญ่ ๆ ของการวิจารณ์วรรณคดีไว้ดังนี้

๑. เค้าโครงเรื่อง คือการลำดับความตามโครงเรื่อง ท่านองเขียน

๒. ความแจ่มแจ้งในการบรรยายด้วยถ้อยคำที่ทำให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพ

๓. ข้อความ ถ้อยคำ ลึกซึ้งกินใจจนติดใจเมื่ออ่าน เกิดประโยชน์ทางเล้าโลมใจหรือเป็น
คติสอนใจ เกิดอารมณ์สะท้อนใจ

๔. ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์ และเท่าที่ฉันทลักษณ์จะอนุญาตให้แปร เปลี่ยนไปได้

๕. ลีลา คือการใช้คำและการเลือกแต่งชนิดของคำประพันธ์เหมาะแก่เนื้อความ

๖. ความรู้และปฏิภาณของกวี ในสิ่งที่เขียนลงไปในบทประพันธ์

แนววิจารณ์วรรณคดีซึ่งกล่าวมาแล้วนั้น เป็นแนววิจารณ์ที่เคยยึดถือ และใช้กันมานานแล้ว
ทั้งในประเทศทางยุโรปและในวงการวิจารณ์วรรณคดีของไทย สำหรับประเทศทางแถบตะวันตกนั้น
นับตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๕๐๐ เป็นต้นมา นักวิจารณ์ได้เริ่มนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการวิจารณ์
วรรณคดี นักวิจารณ์แผนใหม่ที่มีบทบาทสำคัญระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๒๐ จนกระทั่งปัจจุบัน คือ ไอ. เอ.
ริชาร์ดส์ (I. A. Richards) เพราะนอกจากเขาจะเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่
แล้ว เขายังสามารถเผยแพร่ทฤษฎีให้เข้าใจได้ง่ายที่สุดคนที่มีหลักเกณฑ์ครอบคลุมด้วย

สำหรับแนววิจารณ์วรรณคดีแบบใหม่นี้ สัทธา พิณภูวค^๑ ได้กล่าวสรุปไว้ดังนี้

๑. ไม่ควรเพ่งเล็งการวิจารณ์วรรณคดีตามแนวยุคสมัย แต่ควรเป็นตามลักษณะเฉพาะของวรรณคดีนั้น ๆ
๒. ไม่ควรเน้นปัญหาศีลธรรมหรือปรัชญา จนลบลักษณะอันแท้จริงของวรรณคดีซึ่ง เป็นศิลปะที่มุ่งให้ความเพลิดเพลิน เจริญใจ
๓. ให้ความสำคัญในแง่เทคนิคการแต่งยิ่งกว่าเนื้อเรื่อง
๔. ให้ความสำคัญของการวิจารณ์วรรณกรรม ในฐานะที่เป็นศิลปะหรือวรรณศิลป์ประเภทหนึ่ง

วิทย์ ศิวะศรียานนท์^๒ ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดีแบบใหม่ว่า เป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากการนำหลักและวิธีของวิทยาศาสตร์มาใช้ นักวิจารณ์หน้าที่เพียงศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของบทประพันธ์เท่านั้น สารสำคัญของทฤษฎีวิจารณ์แบบใหม่ ตามความเห็นของ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ มีดังนี้

๑. การวิจารณ์วรรณคดีไม่ใช่การตัดสินว่าบทประพันธ์ชิ้นหนึ่งดีกว่าอีกชิ้นหนึ่ง หากเป็นการศึกษาลักษณะของบทประพันธ์นั้น ๆ ว่า เป็นอย่างไร แตกต่างกันอย่างไรร
๒. ผู้วิจารณ์ต้องถือว่า ในวรรณคดีไม่มีกฎเกณฑ์ที่กวีจะต้อง เคารพกฎเกณฑ์ในวรรณคดีที่เขา คือลักษณะพิเศษซึ่งได้มาจากการวิเคราะห์บทประพันธ์นั้น ๆ หน้าที่ของนักวิจารณ์คือจะต้องวิเคราะห์ลักษณะพิเศษในผลงานของกวี แล้วสรุปให้เห็นว่ากวีมีแนวการแต่งแบบใด
๓. ผู้วิจารณ์ต้องถือว่าไม่มีมาตรฐานที่แน่นอนในการประพันธ์ มาตรฐานในการประพันธ์ย่อมเปลี่ยนแปลงและมีวิวัฒนาการตลอดไป

จะเห็นว่า การวิจารณ์วรรณคดีแบบใหม่นี้มีข้อบกพร่องหลายด้าน เพราะเป็นการวิจารณ์ที่เพ่งเล็งเฉพาะตัววรรณคดี ผู้วิจารณ์ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงตัวกวี และสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเขียนของกวีเลย ที่จริงนั้นวรรณคดีไม่ใช่วิทยาศาสตร์แต่เป็นศิลปะชนิดหนึ่ง เป็นศิลปะที่แสดงให้เห็น

^๑ สัทธา พิณภูวค และคณะ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย หน้า ๔๔๖

^๒ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๓๐๔ - ๓๐๗

ถึงความจริงของชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ งานของกวีแต่ละคนย่อมมีวิธีการเขียนต่าง ๆ กัน ฉะนั้นการวิจารณ์ในแนวที่จริงไม่ว่าจะเป็นแนวการวิจารณ์ที่สมบูรณ์

จากที่กล่าวมาแล้วพอสรุปได้ว่า การศึกษาวรรณคดีนั้นยังไม่สามารถปฏิบัติได้ควรศึกษาในแง่ใดบ้าง ทั้งนี้เพราะท่านผู้รู้ก็เพิ่งถึงในแง่ที่ต่างกัน ดังที่ เจตนา นาควัชร ได้แสดงความเห็นไว้ว่า "...ในการวิจารณ์วรรณคดีนั้นจะหาหลักที่ตายตัวคงไปไต่ยาก และมักจะเป็นเรื่องที่ยกเถียงกันได้ ในหมู่นักวิจารณ์เอง" อย่างไรก็ตามก็ไม่ต้องห่วงอะไรไปที่ผู้ทรงคุณวุฒิความเห็นตรงกันคือ ในการศึกษาวรรณคดีนั้นควรศึกษาเนื้อเรื่อง ลักษณะคำประพันธ์ ความงดงามของภาษาที่ใช้ ลีลาการเขียนของกวี ซึ่งเกณฑ์เหล่านี้ผู้วิจัย จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์กวย นอกจากนั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในการศึกษาวรรณคดีนั้นควรจะได้ศึกษา ทัศนะของกวี ตลอดจนคุณค่าของวรรณคดีด้วย เพื่อจะช่วยให้เข้าใจวรรณคดีแต่ละเล่มดีขึ้น ด้วยเหตุผลดังกล่าว ในการศึกษางานของมหาฤกษ์กวยผู้วิจัยจะศึกษาในค่านต่อไปนี้

๑. รูป (form) ของวรรณกรรมของมหาฤกษ์
๒. ลีลาการเขียน (style) ตลอดจนเทคนิคในการสอดแทรกความรู้ ความคิด จินตนาการ ความเชื่อ และสิ่งที่น่าสนใจลงในวรรณกรรม
๓. ศิลปะการแต่ง ความถูกต้องทางฉันทลักษณ์
๔. ทัศนะของกวี (vision) ที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้งที่เป็นสัมพันธทัศนะและวิสุทธิทัศนะ
๕. คุณค่าของวรรณกรรมในแง่สุนทรียศาสตร์ (aesthetics) และคุณค่าด้านอื่น ๆ ดังนี้
 - ๕.๑ คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ พิจารณา งามสำนวนภาษา ลีลาการใช้ถ้อยคำ ว่า กวีเลือกใช้ได้เหมาะสมเพียงไร โวหารอุปมาอุปไมยเหมาะสมเพียงไร
 - ๕.๒ คุณค่าด้านอื่น ๆ ได้แก่สภาพสังคม วัฒนธรรม ตลอดจนค่านิยม (value) ในเรื่องต่าง ๆ ของคนในสมัยเดียวกับกวี ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับประวัติ และบุคลิกลักษณะของกวีที่ปรากฏในวรรณกรรมของมหาฤกษ์

เจตนา นาควัชร "วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี" วรรณไวทยาการ (วรรณคดี)

ฉันทลักษณ์ที่ใช้ในวรรณกรรมของมหาฤกษ์

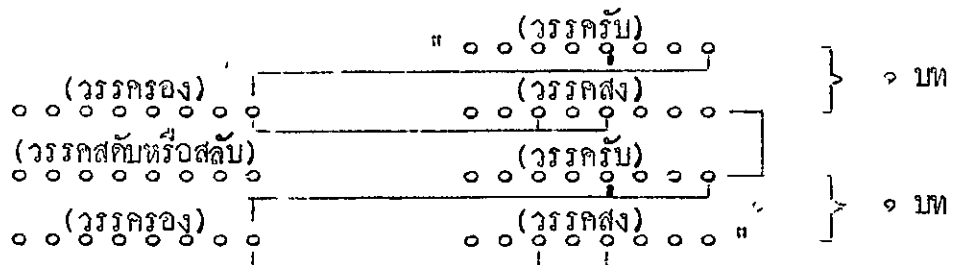
ฉันทลักษณ์ที่มหาฤกษ์ใช้ในการแต่งวรรณกรรม ปรากฏว่ามี ๔ ชนิด คือ

๑. กลอนนิราศ
๒. กลอนเสภา
๓. โคลงสี่สุภาพ
๔. กาพย์ยานี

เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจในฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในงานของมหาฤกษ์ ผู้วิจัยจะเสนอ
แผนผัง ทดลองตัวอย่างของฉันทลักษณ์แต่ละชนิดดังต่อไปนี้

๑. แผนผังของกลอนนิราศ

กลอนนิราศมีข้อบังคับอย่างเดียวกับกลอนสุภาพคือแบ่งเป็นวรรคสี่ (สลับ) วรรกรับ
วรรครอง และวรรคส่ง สำหรับกลอนนิราศนั้นจะขึ้นต้นด้วยวรรกรับ ต่อจากนั้นก็ถือตามแผนผังคณะ
และสัมผัสของกลอนสุภาพ ส่วนตอนจบของนิราศจะลงท้ายด้วยคำว่า "เออ"

ตัวอย่าง

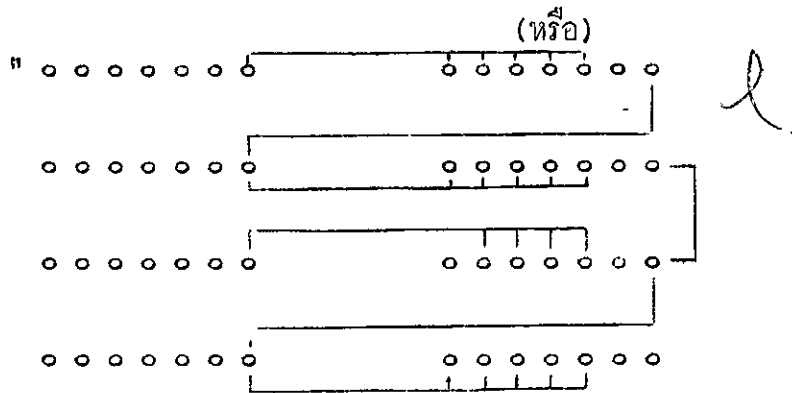
" เคือนลิบเอื้กเส้จจุรพระวมา
รับกรืนญโงโมทนา ๑. ขูลีจาดงเรื่อเห่อาลัย
ออกจากวัฑัทเภาอุวาาส เมื่อตรุษสารทพระวมาไค้อาศัย
สามฤฎุอยู่คี่ไม่มีภัย มาจำไกลดรามเมื่อยามเย็น " ๒
(นิราศภูเขาทอง : สุนทรภู)

พระยาอุปทิศศิลปสาร หลักภาษาไทย (ฉันทลักษณ์) หน้า ๒๖

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมบริพัตร ชีวิตและงานของสุนทรภู หน้า ๑๗๖

๒. แผนผังของกลอนเสภา

กลอนเสภาเป็นกลอนที่ใช้ขับร้องเพื่อฟังเรื่อง พระยาอุปกิตศิลปสาร ได้อธิบายถึงลักษณะของกลอนเสภาไว้ว่า "...ข้อบังคับในการประพันธ์ก็เป็นชนิดเดียวกับกลอน ๘ แปลกก็อยู่แต่คำขึ้นต้น ... คือมีขึ้นต้นว่า ครานั้น คำลงท้ายก็มีไ่จ้กัก"^๑ เกี่ยวกับแผนผังของกลอนเสภานี้ กำนัข ทองหล่อ ได้อธิบายไว้ว่า "... เสภาเป็นเรื่องของท่านองรัช, หาใช่เรื่องของกลอนไม่ จะใช้กลอน ๖, ๗, ๘, ๙ หรือกลอนผสมก็ได้ กลอนเสภาโดยตรงจึงไม่มี"^๒ สำหรับแผนผังของกลอนเสภาที่นิยมใช้กันมีดังนี้

ตัวอย่าง

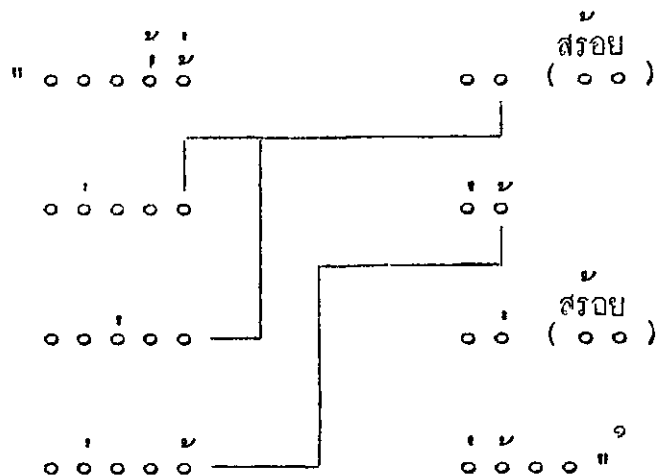
วันทองฟังกำขุ่นแค้น	ซอนซอนเหมองคล้ำช้าดวงจิต
ว่าไ้ว่าเอาเจ้าความคิด	สักนิตหนึ่งจะหนีบ้าง เป็นไร
เมื่อยามรักแค้นน้ำมาลบฝัง	ยามชังชกแค้นน้ำแห่งใด
ชอยจักปากจักยิงตะไกร	เวอไกรชั่วชาหนาเจ้าฐ "

^๑ พระยาอุปกิตศิลปสาร หลักภาษาไทย (ฉันทลักษณ์) หน้า ๒๘

^๒ กำนัข ทองหล่อ หลักภาษาไทย หน้า ๕๕๐

^๓ ก. หน้า ๕๕๐

๓. แผนผังของโคลงสี่สุภาพ

ตัวอย่าง

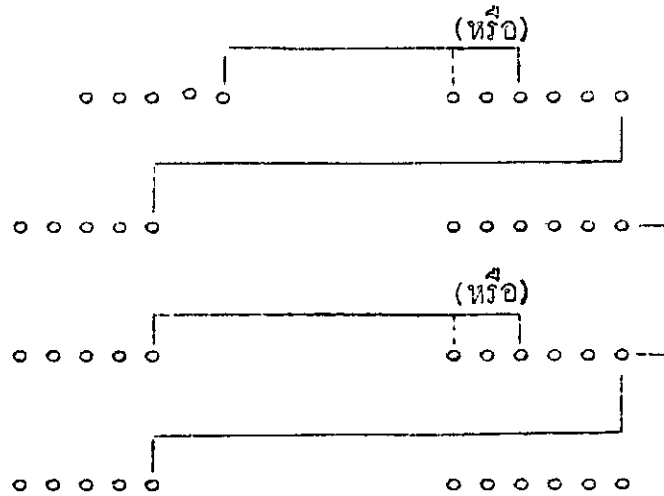
“จากมามาตีว้า
บางยี่เรือราพลา
เรือแดงช่วยพานาง
บางบริบทำคลอง

ลำบาง
พี่ร้อง
เมียงมาน มานา
คลานน้ำตาคลอ ๒

(นิราศนรินทร์ : นายนรินทร์ไช้เบกร์ (อิน))

๘. แผนผังของการพยานี

การพยานีนี้ กวีนิยมใช้แต่งในบทมหรพราหมณ์ หรือรวมความมั่งคั่งของปราสาทราชวัง

ตัวอย่าง

เชื้อฮอนฮอนแกฮอ
ใครต้องของจิตชาย
ปลาเสือเหลือที่ตา
เหมือนตาสูกากวง

เงื้องั่งหรือฮอนทั้งกาย
ไม่วายนิกรีกตริงทรวง
เลื่อมแหลมกว่าปลาทั้งปวง
ดูแหลมล้ำกว่าเพชรคม"^๑

(กาพย์เห่เรือ : เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์)

^๑ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระประวิติและระนิพนธ์ทร้อยกรอง หน้า ๒๗

ในการวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตามประเภทของวรรณกรรม
ดังนี้

๑. วรรณกรรมนิราศ

๑. ลักษณะของวรรณกรรมนิราศ

นิราศเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาคร่ำครวญ แสดงความในใจของผู้เขียนที่มีกอนางที่รัก
โดยทั่วไปแล้ว นิราศจะเขียนขึ้นเมื่อมีการเดินทางจากไป พงนิย^๑ เห็นพิทักษ์^๒ ได้ก็มาถึงที่มา
และความหมายของนิราศ และได้สรุปว่า คำ นิร หรือ นิราศ นั้น ได้มีใช้ในความหมายว่าการพลัด
พรากจากกัน มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง แต่ยังไม่ได้เรียกชื่อวรรณกรรมชนิดนี้ว่า นิราศ
ดังที่ แปลอง ฌ นกร ได้อธิบายไว้ว่า "... สมัยกรุงศรีอยุธยา กาพย์ กลอนประเภทนี้ ยังไม่ได้
เรียกว่านิราศ เช่น โคลงหรือฤๅไชย กำสรวลศรีปราชญ์ โคลงทวาทศมาส ทั้งสามเรื่องนี้ กวีเขียน
คร่ำครวญที่ตองจากนางที่รัก แต่ไม่ได้เรียกว่านิราศ สมัยปลายกรุงศรีอยุธยามีวรรณกรรมของ เจ้าฟ้า
ธรรมธิเบศร์ เรื่องหนึ่งชื่อ กาพย์ห่อโคลงนิราศพระบาท คำว่านิราศเข้าใจว่าปรากฏชื่อในวรรณกรรม
เรื่องนี้เป็นครั้งแรกและมานิยมกันแพร่หลาย ชื่อนิราศปรากฏชัดในรัชกาลที่ ๒ เมื่อสุพรรณภูได้
เขียนนิราศต่าง ๆ"^๓

เนื่องจากวรรณกรรมนิราศเป็นวรรณกรรมที่กวีเขียนขึ้น เพื่อรำลึกความรักความอาลัย
ต่อหญิงที่รักให้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ปรากฏในระยะทางที่ผ่านไป แต่การรำพันนั้นกวีอาจจะมิใช่นางที่รักจริง
หรืออาจจะสมมติขึ้นก็ได้ ดังที่ พงนิย^๑ เห็นพิทักษ์^๒ ได้สรุปไว้ดังนี้

๑.๑ กวีมีนางที่รักจริง และกวีต้องเดินทางจากนางที่รักไปจริง ๆ แต่นางมิได้ไป
ด้วย

^๑ พงนิย^๑ เห็นพิทักษ์^๒ การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ปริญาวิทยานิพนธ์)

หน้า ๓๕ - ๓๖

^๒ แปลอง ฌ นกร "วิชาประพันธ์ศาสตร์ว่าด้วยกาพย์กลอน" คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง หน้า ๑๐

^๓ พงนิย^๑ เห็นพิทักษ์^๒ จ.ก. หน้า ๔๓ - ๔๔

๑.๒ กวีมีนางที่รักจริง แทนนางของกวีอาจเป็นคนที่แท้หรือไม่สวย กวีจึงจินตนาการ
ลักษณะนางในนิราศขึ้นใหม่ ส่วนความรู้สึกรักก็อาศัย กวีอาจนำมาจากความรู้สึกของจริง ๆ

๑.๓ กวีมีนางที่รักและนางที่รักก็เดินทางไปด้วย มิได้พลัดพรากจากกัน

๑.๔ กวีไม่มีนางที่รัก แต่กวีสร้างภาพนางในจินตนาการขึ้นเอง

* ๒. แนวการ เขียนวรรณกรรมนิราศ

นิราศเป็นวรรณกรรมที่น่าเชื่อถือได้ว่าเริ่มมีผู้นิยมเขียนขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
ราว ๆ รัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฉะนั้นการเขียนนิราศในสมัยต่อมา คือสมัยกรุงศรี
อยุธยาตอนปลาย และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กวีจึงอาจจะยึดถือแบบการเขียนนิราศ ในสมัยกรุงศรี
อยุธยาตอนกลาง เป็นแนวทาง ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่าโคลง
นิราศหรืออุคฺฐัย อาจจะเป็นแบบฉบับของการเขียนนิราศตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยกรุงรัตน
โกสินทร์

สำหรับแนวการเขียนนิราศในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น พจนีย์ เห็นพิทักษ์^๑ ได้ศึกษา
และได้สรุปไว้ว่า ท่านใดเรื่องหนึ่งมีการนำเรื่องจากวรรณคดีเก่า ๆ มาเขียนบ้าง เช่น เรื่องราชา
พิลาปคำฉันท์ ส่วนวิธีการพรรณนานั้น บางครั้งกวีก็พรรณนาว่าครวญโดยที่กวีไม่ได้เดินทางไปไหน
จริง ๆ เช่น โคลงขับนิราศทวาทธมาส บางครั้งก็เป็นการพรรณนาโดยที่กวีจากนางที่รักไปจริง ๆ
เช่น โคลงนิราศหรืออุคฺฐัย ในการพรรณนานั้น กวีมักนำความเศร้าโศกเสียใจที่ตอ้งจากนางไป
เปรียบเทียบกับภาพพลัดพรากจากกันของตัวพระตัวนางของวรรณคดี คำานานหรืออธิบายเก่า ๆ เรื่องที่
กวีมักยกมากล่าวอ้าง เช่น เรื่องรามเกียรติ์ (พระราม — นางสีดา) อุณรุท (พระอุณรุท — นางอุษา)

^๑ พจนีย์ เห็นพิทักษ์ การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ปริญญาโท) ๒๕๒๖

หน้า ๘๖

๒

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ (โครงการพัฒนากรรณการศึกษ) โคลงนิราศหรืออุคฺฐัย ทวาทธมาส

นิราศสุพรรณ หนาคำนว

๓

พจนีย์ เห็นพิทักษ์ ก.ก. หน้า ๔๗ — ๔๘

สมุทรโชน (พระสมุทรโชน - นางพิณมณี) มโนहर (พระสุชน - นางมโนहर) สุนทรกำนัน (ท้าวสุชน - นางจิระประภา) พระรถเสน (พระรถเสน - นางเมรี) ฯลฯ การพรรณนาในนิราศนั้น บางเรื่องก็เน้นหนักไปในเชิงแสดงความอาลัยอาวรณ์ เช่น นิราศเบิ่งเพชรบุรี ของหม่อมพิณโสน บางเรื่องก็เน้นหนักไปในเชิงชมธรรมชาติ เช่น กาพย์ห่อโคลง ประพาสธารทองแดง ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

เกี่ยวกับการเรียกชื่อนิราศนั้น บางครั้งก็เรียกตามชื่อผู้เขียน เช่น กำสรводศรีปราชญ์ บางครั้งก็เรียกตามชื่อสถานที่ที่กวีเดินทางไป เช่น โคลงนิราศหริภุญชัย บางครั้งก็เรียกตามลักษณะสำคัญที่เป็นจุดเด่นในการพรรณนา เช่น ทวาทศมาส //

ก้านฉัตรกับฉัตรนั้น นิราศในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง กวีนิยมใช้ร้อยกรองประเภทโคลงมากกว่าชนิดอื่น ๆ และวิธีการแต่งนั้นไม่ค่อยถูกต้องตามแบบแผนของฉัตรกับฉัตร คงเป็นเพราะกวีมุ่งให้ไพเราะไพเราะเป็นสำคัญ

๓. วิธีเขียนวรรณกรรมนิราศ

พจนีย์ เห็นพิทักษ์ ได้ศึกษาถึงวิธีเขียนนิราศในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางและในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และสรุปไว้ดังนี้

๓.๑ เริ่มต้นด้วยประหม่อมพจน์ มีการไหว้ครู พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เทพเจ้าต่าง ๆ

๓.๒ ยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และมีการพรรณนาถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองในสมัยนั้น ๆ

๓.๓ กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการเขียน หรือ จุดหมายปลายทางที่ตนจะเดินทางไป ในข้อนี้กว้ออาจกล่าวแทรกไว้ตอนกลาง เรื่องหรือท้ายเรื่อง

๓.๔ มีการกล่าวถึงความเชื่อในทางศาสนา ขาบุญที่ทำมาแต่ชาติก่อน

พจนีย์ เห็นพิทักษ์ การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ปริญาญานิตย) (ปริญาญานิตย)

✓ ๓.๕ มีการพรรณนาธรรมชาติ และการพรรณนานั้น มีทั้งการพรรณนาชมธรรมชาติ
ตรง ๆ และชมธรรมชาติผนวกกับอารมณ์ของกวี

✓ ๓.๖ กล่าวชมนาง ความงามของนางในนิราศนั้น มักเป็นความงามแบบอุดมคติ
(ideal)

๓.๗ การใช้ถ้อยคำเปรียบเทียบกับกวีนั้น จะทำให้ผู้อ่านเห็นทัศนะของกวีในเรื่อง
ต่าง ๆ ในสมัยนั้น

๓.๘ กวีจะแทรกความรู้เกี่ยวกับชนบทธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ
 ฯลฯ ของคนในสมัยนั้น

๔. ลักษณะของนิราศที่ดี

เปลื้อง ๗ นคร ได้กล่าวถึงหลักสำคัญของนิราศไว้ว่า "...กวีต้องมีสัจจธรรมคือต้อง
จากบางที่รักไปจริง มีความรักความอาลัยจริงก็เป็นแต่เพียงความนึกคิด หรือ การสมมติ อารมณ์ที่
ซาบซึ้งจริง ๆ ก็ไม่มี บทพรรณนาสถานที่ ภูมิประเทศ จะต้องให้ภาพที่ชัดเจน ประกอบด้วย
นฤมิตรกรรม อาจแทรกประวัติ ถิ่นานของสถานที่นั้นจะต้องประกอบด้วยทัศนะกวี ความกระตือรือร้น
กวี"

* ตามที่กล่าวมาแล้วลักษณะของนิราศที่ดีนั้น พอจะสรุปได้ดังนี้

- ๔.๑ กวีต้องบรรณาความรู้อาเลียบที่เป็นความจริง
- ๔.๒ มีเนื้อความที่กระชับ รัดกุม และไม่ยาวจนเกินไป
- ๔.๓ สัมผัสถูกต้องตามแบบแผนของฉันทลักษณ์
- ๔.๔ การใช้คำ ใ้คำง่าย และคำทุกคำที่ใ้ต้องใช้ให้ความหมาย
- ๔.๕ เป็นบทเปรียบเทียบกับกวี การพรรณนาสถานที่ ภูมิประเทศ ต้องให้ภาพที่ชัดเจน
- ๔.๖ มีประดิษฐกรรม คือ มีการแสดงความคิด โหวดวไหวใหม่ ๆ ที่คิด ไม่ซ้ำแบบของผู้อื่น

ถ้าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ผู้วิจัยจะนำมาใช้ เป็นแนวทางในการพิจารณาวรรณกรรมนิราศ ของมหาฤๅณดังนี้

๑. โคลงนิราศกรุงเก่า

๑.๑ รูป

โคลงนิราศกรุงเก่าชิ้นต้นด้วยร่ายนำหนึ่งบท มีโคลงที่เป็นนิราศจริง ๆ ๒๕๐ บท ตอนท้ายเรื่องมีโคลงกระทุ้งบอกจุดประสงค์ในการแต่งไว้สองบท และมีบทสรุปเป็นโคลงสี่สุภาพอีก หนึ่งบท สำหรับใจความในรายนั้น เป็นการบรรยายถึงความเจริญรุ่งเรือง และความมั่งคั่งของ กรุงเทพมหานคร วางเคียงบ่ากับเมืองสวรรค์ ดังนี้

"ศรีศรีสวัสดิ์คิณาคด วิมลมิ่ง เมืองสยาม งามเงื่อนถือนทิพย์ฟ้า จรรโลงเหล่า เลื่องชม ปานสมณภูวนารถ เทรียบไกรลาสคีรี"

ความตอนมา เป็นการขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ กวีได้บรรยายถึงพระบรมเชษฐาธิราชของพระมหา กษัตริย์ เชน

"... เคาญเสี้ยนเกิทรบาป ชุนเชื้อคาบชวาวาม หวามหวาดัวพ้าว นาวเอาเมืองมาดอก ดอกไม้เงินทองถววย ผายสีมากวากวาง มดางโกกให้สุข คัมภิลยุคให้เย็น แด็จเชื้อให้ขาด ประชารานภูรส์าราม"

สำหรับเนื้อความของนิราศนั้น ตอนต้นเป็นการขยายความจากรายนำเรื่อง คือเป็น การชมบ้านเมือง ว่า

"ฉลุชบายศโื่ออ่าง	อวดสวรรค์ เล่นดา
ดาพระดิศวรสร	เท็กดาว
ดาฤทธิบุญบรรพ์	บรมราช รั้งดา
สรรพสุนกนิสมบิต้าว	เทพไท้โคเสมอ"

๑ หดวงจักรปาณี (มหาฤๅณ) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑

๒ ก.

๓ ก.

จากนั้นเป็นการบรรยายความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา มหาฤๅณได้กล่าวถึงพระแก้วมรกต ซึ่งเป็น
พระพุทธรูปโบราณคู่เมืองของไทยไว้ว่า

"พุทธรูปพระทองแก้ว	มรกต
สรีราราชอารามมรกต	เพริศแพร้ว
โปรกสรรพลัศน์ทศ	ทิเบม เนืองเอย
ครองพิภพเป็นแนว	อยู่เพียงพุทธองค์" ^๑

ความต่อมาเป็นการขอพระเกียรติพระมหาฤๅณซึ่งในตอนหนึ่งมหาฤๅณพรรณนาไว้ว่า

"พระคุณพระควาห์	คินัน ปุณดา
พระยศพระลอยสวรค์	เค็ดควน
พระทัยพระทรงธรรม	สินธุ์ เทเวธ" ^๒
พระเคอพระคัจจวน	ทวีปไฉโนกร"

จากนั้นเป็นการกล่าวดาหญิงที่รัก ในตอนนั้นมหาฤๅณได้บรรยายถึงความรู้สึกที่ต้องจาก
หญิงที่รักไปว่า

"เวียมจะโคยสมเค็จเจ้า	จอมเมื่อง โลกเอย
เสด็จพยุพยาตร เมือง	เการ์้ง
จำบวรานุญเรื่อง	รองบาท พระนา
โอแท่นจะตั้ง	เตรอนสกลนักรม" ^๓

ก่อนที่จะเดินทาง มหาฤๅณได้พรรณนาถึงความรักความอาลัยไว้มากมาย มีการกล่าว
ถึงบาปบุญที่ทำให้ตนต้องจากนางไป ดังนี้

^๑ หวงจักรปาณี (มหาฤๅณ) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๒

^๒ ก. หน้า ๒

^๓ ก. หน้า ๔

"นี่ เทอญแม่ นี่ร้อง	เพลาเพลา เทอญแม่
โกกจะเสียนว เยาว	อย่าอ่อน
แรงมาปบารากเรา	กากอน แม่เอ๋ย
บุญชาคงก่อน	สีห์ก้อยกินถนอม"

มีการกล่าวปากนางไว้กับพระเป็นเจ้าต่าง ๆ เช่นในบทหนึ่งมหาอุกณ์บอกว่าปากนางไว้กับพระอุมา และพระลักษมี แต่ก็เกรงว่าพระสิวะและพระนารายณ์จะดอบมาทรมโณม ดังนี้

"จะปากประเทศ้าว	ดินแดน ไกนา
ทุกเทศทุกไทแสน	เสนหนอง
มอนองก้อมาแมน	กิวมุง ชมแม่
มอนพระลักษมีพ้อง	พินธุเจ้าจะกวน"

แต่ในที่สุดก็เห็นว่าควรจะปากไว้กับใจของนางเอง ดังนี้

"เกี่ยวงามสามแฉะอาง	อาจารย์ ไร่ฤา
โณมกวรปากยัง	โณมหล้า
ปากใจแม่เรียบหวัง	ใจอุ่น ใจเอ๋ย
ดีกว่าปากดินฟ้า	ปากเจ้าใจดี"

ความต่อมาเป็นการบรรยายการเดินทางไปกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดินทางผ่าน ตำบลสถานที่ต่าง ๆ ก็นำชื่อสถานที่และเรื่องราวของตำบลนั้น มาว่าพันครว่ากรวยเกี่ยวพันไปถึงความรักความอาลัยของตนเสมอ เช่น เมื่อถึงบางจาก ก็มีความพรรณนาไว้ว่า

๑ หลวงจักรปาณี (มหาอุกณ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๕

๒ ค. น. ๗

๓ ค. "

"บางจาก ^๑ ช่อจาก ^๒ ควย	จาก ^๓ โค จาก ^๔ เคย
จาก ^๕ บเจ็บจาก ^๖ ไกร	กักรัง
จาก ^๗ เพ็ญ ^๘ เพ็ญ ^๙ ใจ	จาก ^{๑๐} สวาท มา ^{๑๑} แม่
จาก ^{๑๒} ชน ^{๑๓} จาก ^{๑๔} ชน ^{๑๕} ทั้ง	จาก ^{๑๖} บ้าน ^{๑๗} มา ^{๑๘} บาง ^{๑๙} "

หรือเมื่อถึงบางหลวงก็พรรณนาไว้ว่า

"บางหลวง ^๑ เชิง ^๒ ราครอน	ทรวง ^๓ ครวญ
เรียน ^๔ ศึก ^๕ การ ^๖ หลวง ^๗ หวน	ดะ ^๘ หอย
เชิง ^๙ ราก ^{๑๐} กึก ^{๑๑} เชิง ^{๑๒} ชวน	เชิง ^{๑๓} รวม ^{๑๔} รัก ^{๑๕} แม่
เชิง ^{๑๖} พื้ ^{๑๗} เชิง ^{๑๘} รอย	ชาว ^{๑๙} รู้ ^{๒๐} เชิง ^{๒๑} เรียน ^{๒๒} "

สำหรับเส้นทางที่กล่าวถึงในนิราศเรื่องนี้ มหาอุกภัยได้บันทึกไว้ตั้งแต่เริ่มลงเรือ ดังนี้

"ลาด ^๑ นา ^๒ เว ^๓ ศ ^๔ น้ำ	ตา ^๕ ไหล
เรือ ^๖ เก ^๗ ล่อน ^๘ นอก ^๙ คลอง ^{๑๐} น ^{๑๑} ไหว	วุ่น ^{๑๒} ว้า
เหลียว ^{๑๓} หลัง ^{๑๔} สัง ^{๑๕} ลา ^{๑๖} ใจ	จะ ^{๑๗} ขาด
แด ^{๑๘} ทอ ^{๑๙} อา ^{๒๐} ลัย ^{๒๑} หน้า	แม่ ^{๒๒} หน้า ^{๒๓} อา ^{๒๔} ลัย ^{๒๕} "

เมื่อลงเรือแล้ว เรือย่นไปตามคลองตลอด ผ่านวัดทองปู้ บางลำพู บางขุนพรหม บ้านขุน บ้านลาน บางจาก สามเสน หลักหิน บางพลัด บางซวน บางซื่อ วัดสร้อยทอง บางละมุด ตลาดแก้ว ตะนาวศรี บางสีทอง ตลาดขวัญ บางซรี บ้านค่าน ปากเกร็ด บางพูด บางพิง บางโค บ้านใหม่ โคกษาใหญ่ บางหลวง เชิงราก วัดไก่เตี้ย สามโลก บ้านจั่ว บางกระบือ ดานเท บางไทร ศาลาแดง ปากกระวาน คลองตะเคียน ฟ้าพระ สวนหลวง วัดธรรมมา หัวแหลม คลองท้อ วัดเชิงท่า คลองสระบัว จวนผู้รั้งกรุงเก่า ท่าสิบเบี้ย บ้านหม้อ

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาอุกภัย) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๑

^๒ ก. หนา ๒๓

^๓ ก. หนา ๔

วัดแม่นางปลื้ม หัววัง อยุธยาแคว้นจันทระเกษม ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทาง
สำหรับผู้ที่ตามเสด็จรัชกาลที่ ๔ ในครั้งนั้นต่างก็ได้รับความสนุกสนาน เว้นแต่มหาฤกษ์ เพราะมีความ
แสดงว่ายังคิดถึงหญิงที่รัก ถึงความถอนหนึ่งที่พรรณนาไว้ว่า

"ทุกาย เขาแซะของ	สู่สานต์ นาพ่อ
รอร บารัฆาน	ขั้บรอง
แต่ตนพี่ไฉวลาญ	หักทวน อยู่เอย
ตรอมวิตกแทนอง	พี่ไฉนาง เคียว"

นอกจากนั้นมหาฤกษ์ยังนำความเกรงำโศกของตนไปเปรียบเทียบกับความเกรงำโศกของกวีรุ่นก่อน เช่น,
กวีปราชญ์ พระยาตรัง นายนรินทรธิเบศร์ และ พระพิพิธสาส์ ว่า

"กวีปราชญ์สามปราชญ์ทั้ง	ตรังนรินทร ก็ดี
จากนิตรคิณกลอนถวิล	กล่อม เคียว
โคลงพิพิธสังขิน	ยอมอยู่ ฤาพ่อ
ฤาเทากระฉีกชักเสียว	โศกร้าง เรียมกระสัน" ^๒

ในท่อนท้าย มหาฤกษ์ได้ออกชื่อตัวเองไว้ว่า ตนเป็นผู้แต่งนิราศเรื่องนี้ ดังนี้

"โคลงนิราศจากนอง	จำเนียร นีฤา
หายเริกเปรี้ยวเพียร	ผูกไว้
มัดกัณธลงแพพาเพียร	หอมปาก คอกพ่อ
ไซจะเพียรปราชญ์ไค	คังนั้นนิกแทนง
นิราศกรุง เกานี้	ฤาณา
เรานินามนายมหา	เริกพร่อง
เจียมเยาวนัญญา	ยังอดน คอกพ่อ
ไซฝึกฝึกปากกร่อง	อวครุฑชวย" ^๓

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเกา หน้า ๔๖

^๒ ก. หน้า ๔๔

^๓ ก. หน้า ๔๗

ก่อนที่จะจบโคลงนิราศกรุงเก่ามหาฤกษ์ได้ออกจุฬามงกุฎหมายในการแต่งและจำนวนโคลง
ทั้งหมดไว้ ดังนี้

"นิ รสุมาทฤชรัตน	ริงใจ พี่เอย
ราศ รักบำเรอไท	ทานเฝ้า
กรุง หวารพศิไศล	กลอยสวาท
เก่า ก่อนกรรมโกเรา	เรงรางแรมสมร
จบ นิราศเรื่องชู	แรมเชย
บ ภูควรรเราเลย	เล่ห์
วิ ท้าวรักเคย	ลอง เล่น ลองนา
บุรณ เพื่อพยายามชี	ซื่อไว้ในสหาย
เสาวภาพสองรอยลี	สิบทิศ บพเส
เติมอีกสองบททั้ง	กะตุ
ลิลิตทั้งสมมต	สามบท แลวพอ
เป็นสี่สิบสี่	สรีทั้งบทรวม"

๑.๒ ลีลาการเขียน

๑.๒.๑ ลักษณะเนื้อความและวิธีพรรณนา

ลักษณะเนื้อความและวิธีพรรณนาที่ปรากฏในโคลงนิราศกรุงเก่า เป็น
แบบธรรมเนียมนิยม แก่นของนิราศเป็นเรื่องความรักความอาลัยของกวีที่มีต่อหญิงที่รัก การพรรณนา
ความอาลัยรักนั้น มหาฤกษ์ได้รับแนวคิดจากกวีรุ่นก่อน ๆ อยู่มาก เท่าที่โคลงได้สังเกตพบว่ามีกวีและงาน
ที่มีอิทธิพลต่อการเขียนนิราศเรื่องนี้ของมหาฤกษ์คือ กาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ คำสรรว
ศรีปราชญ์ ของศรีปราชญ์ และนิราศนรินทร์ของนายนรินทร์ ธิเบศร์ โดยเฉพาะนิราศนรินทร์นี้มี
ลักษณะที่คล้ายกับ โคลงนิราศกรุงเก่ามาก ทั้งนี้เป็นเพราะนายนรินทร์ ธิเบศร์ เป็นกวีที่มีชีวิตอยู่ใน
สมัยที่ใกล้เคียงกับมหาฤกษ์ กล่าวคือ นายนรินทร์ ธิเบศร์ เป็นกวีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ

พระพุทธรูปเล็กหน้าภาคัย ส่วน มหาฤกษ์ เป็นกวีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
นอกจากนั้นนิราศนรินทร์ยังเป็นโคลงนิราศที่มีความไพเราะเป็นเยี่ยมอีกด้วย

การพรรณนาความทึ่มหาฤกษ์ได้แน่วคึกจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ตรีปราชญ์
และนายเรไรทธิเบศร์นั้น ผู้วิจัยจะนำมาเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

~~*~~ แน่วคึกที่ไคอิทธิพลจากบทนิพนธ์ของ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

แน่วคึกที่มหาฤกษ์ได้รับจากบทนิพนธ์ของ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ เรื่องกาพย์
เห่เรือ ก่อ "บทมปลาท" ในโคลงนิราศกรุงเก่า บทมปลาทที่มหาฤกษ์บรรยายไว้ในโคลงบทที่ ๑๓๖,
๑๓๗, ๑๓๘ นั้น แสดงว่ามหาฤกษ์ได้แน่วคึกเรื่องชื่อปลาเป็นสำคัญ : ความคึก

ในการพรรณนาของกวีทั้งสองท่านมีคล้ายกันบ้างคือ การพรรณนาปลาชนิดจันทน์ ปลาเนื้ออ่อน นอกจากนี้
มหาฤกษ์มีชื่อปลาต่างไปจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ดังที่ผู้วิจัยจะยกคำประพันธ์ของกวีสองท่านมา
เปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

โคลงนิราศกรุงเก่า

คาง เบือนเหมือนเจ้าเบี่ยง

คางขบวน เบือนตา

ปางพิ้ววนชวน

ซิดเขื้อ

นวลจันทน์จะเหมือนนวล

จันทร์แจ่ม งาม

เนื้ออ่อนอ่อนเหมือนเนื้อ

อ่อนโอ้อรโฉน

หวิเกกเพศคือน

เปียบโฉน ปลาเอย

เกกจะมีฤใด

ใครรู้

แกมหัวคือนันใด

ดำนิ นางนา

ข้าทางปลาแกมกุ

ทอเข้าไบฉิน

เพียบทองผะผองพน

พรรณฉวี เจ้าฤ

กลายแม่ผิวทองสี

สุกเขม

ปลากรายวายวารี

กรายกรีด อยู่ฤ

กลแม่กรีกนิ่วเมม

นาผาลายเรียม"

บทชมปลาจากกาพย์เห่เรือพระที่นั่งเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

"นวกจันทน์เป็นนวกจริง	เจ้างามพริ้งยิ่งนวลปลา
คางเบื่อนเบื่อนพามา	ไม่งามเท่าเจ้าเบื่อนขาย
เพียนทองงามคังทอง	ไม่เหมือนน้องหมตากพราย
กระแหแหทางขาย	คังสายสวาทคลาดจากสม
แก้มขาวไครทอง	อันแก้มน้องขาวเพราะชม
ปลาทุกทุกองค์กรม	เหมือนทุกทุกพี่จากนาง
.....	
ปลากรายวายเคียงคู่	เคล้ากันอยู่คู่งามก็
แต่นางห่างเหินพี่	เห็นปลาเคล้าเศร้าใจจร
.....	
เนื่ออ่อนออนแอตอ	เนื่อนงหรืออ่อนพังกาย
ไครทองของจิตขาย	ไม่วายนิกรรักตรึงทรวง
.....	
หวิเกศเพศช่อปลา	กลีสุดาอ่างคันาง
หวิเกล้าเจ้าสระสาาง	เส้นเกศสรววยรวกลั่นทม"

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า การพรรณนาความของมหาฤกษ์ส่วนมากต่างไปจากของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ เช่นตอนที่กล่าวถึงปลากราย มหาฤกษ์โยงกิริยาของปลากรายที่ว่ายน้ำกรีดไปมานั้นไปถึงลักษณะการกรีดนิ้วขณะเม้มหน้าผาของหญิงที่รัก ส่วนเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์นั้นทรงโยงกิริยาอาการที่ปลากรายเคล้าเกลี่ยกันไปถึงการพลัดพรากจากกันของพระองค์กับนางที่รัก เป็นต้น

แนวกลีที่ไคยพิพลจากกำสรวลกริปราชญ์ ของ กริปราชญ์

วรรณคดีเรื่องกำสรวลศรีปราชญ์เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ทั้งกวีก็ยึดถือเป็น

แบบฉบับในการเขียนนิราศด้วย * โคลงนิราศของกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ มักจะได้รับอิทธิพลทางความคิดเรื่องการเดินทางเมือง การขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ การแสดงความหวังในหญิงที่รัก จากกวีสุริยวงศ์ปราชญ์ เช่น นิราศตามเสด็จลำน่านของพระยาตรัง นิราศนรินทร์ของนายนิพนธ์ วิเศษ ดังจะยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

การชมบ้านเมือง (

กวีสุริยวงศ์ปราชญ์

"อวยชัยยั้งฟ้า

อำนางบุญเพรงพระ

เจดีย์ลือลืออินทร

ในทาบทองแล้วเนื้อ

พรายพรายพระธาตุเจ้า

ไตรโลกยเลงคือโคม

พิหารระเบียงมรร

ทุกแห่งทองพระเจ้า

นิราศตามเสด็จ ลำน่านของพระยาตรัง

"อวยชัยยั้งฟ้า

องค์อิสรสวณ

บุษิตลาสนราม

บุญพระดวงฟ้าคำ

ลงหิน แดดา

กุดเกื้อ

ปราสาท

หอโกสุม ๖

เจียรจันทรแจ่มแสง

คำเช่า

รุจิเรข เรืองแสง

นั่งเมือง ๖"

ทั้งสาม ภพดา

สุทธา

เรืองทะ วิปโยค

กาสวรรณ ๖

พจนีย์ เห็นพิทักษ์ การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ปริญาญานิเทศ)

หน้า ๔๔

๒ สิริ เงินยวง จอมกวีศรีปราชญ์ หน้า ๖๗

เจ็ยบัลลั้งพระ
 โปสัถระกาลันต์
 ธรรมมาถ์นอากันสังฆเสถ
 แณสุชาทาวสรวง

นิราศนรินทร์ของนายนรินทร์ เบเกอร์

"อญชยายถัมแล้ว
 สิงหาสนปรางกรัถมบรร
 บุญเพรงพระหากสร
 บังอบาย เบิกฟ้า
 เรือง เรืองไทรรัตนพัน
 รินรสพระธรรมแสง
 เจ็ยบัลลั้งพระ
 ขดบังแสงแกวเกา

การแสดงความรักในหญิงที่รัก

กำทร วดศิริปราชญ์

"โถมแมจกปากฟ้า
 อินทรทานเทอกเอา
 โถมแมจกปากกิน
 คินทานชคเจ้าหลา

พรายแสง ทองแฮ
 เนื่องคว
 เสคาะสัตย์ ทุกทัว
 สัจเกิด ฯ"

ลอบสวรกร
 เจ็ยบัลลั้ง
 ทาสนรูง เรืองแฮ
 ฝึกฝนใจเมื่อง
 พันแสง
 คำเขา
 เสี่ยคยอก
 แณหลาหลากสวรกร"

เกรงอินทร ทยอกนา
 สู้ฟ้า
 คินทาน แล้วแฮ
 สู้สั สองสั ฯ"

โอมแม่ปากน่านน้ำ
ยวนาก เขยชอก
โอมแม่รำพึงจบ
โอมแม่ไกรสงวนได้

อรรณพ แดดา
พี่ใหม่
ไทรโคกย
เทาเจ้าสงวนเอง ฯ^๑

นิราศตามเสกเจ้าน้ำน้อย

"โอมแม่จะแหวกฟ้า
เกรงจะชบฉาบเมิน
จะปากอิศรกรรม
ไผ่ครอนหล้าไท
เคียบเล็งโลกธาตุสิ้น
เจ็บปากเจ็บแสบฝัน
คิดทั่วทิศานาง
โอมแม่ปากไวเจ้า

ปากพรหม เมศดา
แม่ไว
ไกรลาศ
ทั่วแห่ง ฯ
สรรพางค์
ไผ่เฝ้า
แห่งพี่ วายเลย
จึงคง ฯ"

นิราศนรินทร์

"โอมควรจักปากฟ้า
เกรงเทพไทชรินทร์
ปากคมเลือนโอมบิน
ลมจะชาญักว้า
ปากอุมาสมรมแมแคว
ทราบสยมภูจักรี
เรียบคิฉบจนตรี
โอมปากไวแม่ได้

ดาหิน คีดา
ลอบก้า
บนเฒ่า นนม
ชอกเนื่อเรียบสงวน
คักมี เลานา
เกลือกไทด
โลกดวง แควแม่
ยิ่งด้วยไครครอง ฯ"^๓

^๑ สนิท เงินยวง จอมแก้วศรีปราชญ์ หน้า ๗๐

^๒ ม.ว.วันจิรายุ รัชนี้ ประชุมนิราศคำโคลง หน้า ๘๒

^๓ นายนรินทร์ไชย เบเกอร์ โคลงนิราศนรินทร์ หน้า ๓ - ๔

สำหรับนิราศกรุง เกาของมหาฤกษ์ก็เช่นเดียวกับนิราศตามเสด็จลำน้ำน้อย ของพระยา
 ตรัง และนิราศกรณิธรของนายกรณิธรธิเบศร์ กล่าวคือในบทชมบ้านเมืองและบทที่แสดงความหวัง
 ในหญิงที่รัก จะมีลักษณะคล้ายคลึงกับกวีรลศรีปราชญ์ดังนี้

การชมบ้านเมืองในโคลงนิราศกรุง เกา

๔)	"อัญชยายศไฉฉาง	อวดสวรรค์ เล่นตา
	ฤาพระอิศวรสรร	เก็กดาว
	ฤาฤาธิษฐานบรรพ	บรมราช รั้งตา
	สรรพสิ่งทุกนิสมบัติน้าว	เทพไท่ไคเสมอ
	อารามอรามทอง	ชราศ
	ไทรรัตนเรืองสาเกต	กำหลา
	นำสัตว์สู่สด	ทิพย์โมกข์ เบื้อง เอย
	เจดเจมใจจินฟ้า	เฟื่องฟ้าผืนบุญ"

การแสดงความรักในหญิงที่รักในโคลงนิราศกรุง เกา

"จะฝากแมฝากห้อง	หกลสวรรค์ ไว้ตา
เกรง เทพไท่ชิงกัน	แก่งแย่ง
นุกเกิดกีกสวรรค์สรรพ	สุรมอก หมดตา
พินโลกพลอยคายแล้ง	บาปไ้ไ้เรียมเดียว
.....	
จะฝากประเทศดาว	ดินแดน ไตนา
ทุกเททุกไท่แสน	แสนทอน
มอบองกุ่มมาแมน	สิวนง ชมเม
มอบงระลักมีพ้อง	พิณเจ้าจะกวน
.....	

เคียงวามสามแถมอ้าง	อาจร่วัง ไค้ฤา
โถมบควรฝากฝัง	โถมหล้า
ฝากไวแม่เรียมหวัง	ใจขุน ใจเอย
ดีกว่าฝากกินฟ้า	ฝากเจ้าใจดี"

แนวคิดที่ได้จากนิราศนรินทร์ของนายนรินทร์ เบศร์

โคลงนิราศกรุง เก้าของมหาฤกษ์ มีลักษณะที่คล้ายกับ โคลงนิราศนรินทร์ของนายนรินทร์ เบศร์มาก การพรรณนาความบางตอนเมื่อสำนวนโวหารตลอดจนความกึกก้องที่ไค้กับ น่าจะเรียกได้ว่า มหาฤกษ์ยึดถือนายนรินทร์ เบศร์ เป็นครูในการเขียนนิราศก็ได้ ดังจะยกตัวอย่าง โคลงนิราศนรินทร์ และ โคลงนิราศกรุง เก้า มาเปรียบเทียบพอให้เห็นดังนี้

โคลงนิราศนรินทร์

บทที่ ๑๑

"บรรจกรรหมอนขานมั่ง	เคียงสมร
เคียงช่วยเพื่อนขุนนอน	แทนนง
ถูกโถมแนวักจร	จากมาน
มานอย่า เบิกบังทอง	หับให้คอยพบ"

บทที่ ๑๔

"างเรื่อเรื่อเคลื่อนกว้าง	ขวัญลิ่ว แลแม่
ทรุมนั่งดอไผ่ปลิว	อกว่า
เหลียวถึงที่หวาดทวิว	ใจจาก
แลสิ่งสมบทมาพบ	แม่หนาเอ็นดู"

โคลงนิราศกรุง เก้า

บทที่ ๓๖

"ห้องหอขอหับห้าม	แทนสมร
สมรอย่าลงดินนอน	สะคุคเสี้ยน
เคียง เซนที่นั่งนอน	เพื่อนรู้ นอนหนา
นอนแคะปีกมั่ง เมี้ยน	มานทั้งระวังโถม"

บทที่ ๔๐

"กลางนาเวกน้ำ	ตาไหล
เรื่อเคลื่อนนอกคลองไหว	วุ่นว่า
เหลียวหลังสังคาใจ	จะขาด
แลทอดอาลัยหน้า	แม่หนาอาลัย"

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุง เก้า หน้า ๗ - ๘

^๒ นายนรินทร์ เบศร์ โคลงนิราศนรินทร์ , หน้า ๑๔

^๓ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๘

^๔ นายนรินทร์ เบศร์ ล.ก. หน้า ๕

^๕ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๘

โคลงนิราศนรินทร์

บทที่ ๔๑

"เรียวจากถ้ำจันทวดี เต็มคำ หึง โดย
รินซึ่งขาวาฉ่ำ เนืองแน่น
หีบกับกระยาจำ กิดแม่ กอยแม่
เห็น ๆ หายทอแพ้น ออกกลางคายคืน"

บทที่ ๔๔

"ชมเชยคิดไธพนา นวลนาง
เคื่อนคำทนิกรกลาง ตายแถม
พินท์กัศกรแม่เพ็ญปราง จักเปรียบ ไคเลย
ช้ากว่าอะไรแซม ยิ่งยิ่งอุปสร"

บทที่ ๒๒๓

"กำกรวดกริปราชญ์พรอง เพรงกาด
จากภูเขากับเขาญ สวาทแล้ว
ทวาทกับดาร สามเทวน ถวิลแฮ
ยกหักกลาง เกกแก้ว กิ่งร้อนทรวง เรียม"

โคลงนิราศกรุงเก่า

บทที่ ๒๒

"จากงามยามไศกษำ แดนระกำ งามแม่
ถาวรกระยาจำ หึง เขา
จะกลืนชนมร่า ฤกแม่ คอยแม่
รินสุดปนเคลา กลืนแกนคอตาย"

บทที่ ๑๕๐

"ชมเคื่อนคะเณรื่อง รัศมี งามเอย
ทรมแต่ตัวกระต่ายสี ตามได้
เพ็ญกัศกรแม่หมคมี ไปฟ้า แม่ฤ
จะเปรียบจันทร์จันทร์ใหม่ หมดเส้าทางแสง"

บทที่ ๒๑๖

"กริปราชญ์สามราชญ์ทั้ง ตรึงนรินทร์ กัก
จากมิตรกิดกลอนถวิล ทอมนกैया
โคงพิพิธสังขิน ยมอยู่ ฤพอด
ฤเทากระมีชักเสียว โกรกราง เรียมกระสัน"

๑ นายเรไรตรีเบกร โคลงนิราศนรินทร์ หน้า ๑๑

๒ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๓

๓ นายเรไรตรีเบกร ล.ก. หน้า ๑๒

๔ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๓๑

๕ นายเรไรตรีเบกร ล.ก. หน้า ๓๒

๖ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๔๔

<u>โคลงนิราศนรินทร์</u>		<u>โคลงนิราศกรุงเก่า</u>	
บทที่ ๑๓๘		บทที่ ๒๒๐	
"เอื้องดอกเทือกอ้อ" อวคองค์ อรเอย		"อากาศเป็นสมุคแม่" เป้าหลาน เจ้าฤา	
เมรุขบสมุทรคิณคง	เดชแถม	กินคังหมึกจะลายขาว	ทั่วทาง
อากาศวิจิตรแจ่มแจ้ง	จางฤ "อฤา"	เมรุจจางนพาน	ปากไก่อ กัด
โฉมเนกยาคพ่าแบม	อญรอนฤาเห็น"	จากกรักเรียมร้าง	ร่ำแล้วฤาหลอ"

ก ล ก

จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงสำนวนโวหาร แนวความคิด ที่คล้ายคลึงกันของมหาฤกษ์และนายนรินทร์เบตร์แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการ เลือกรูปคำของกวีทั้งสองอีกด้วย ผู้วิจัยมีความหาฤกษ์ยังเป็นรองนายเรณูเรณูเบตร์ เพราะเท่าที่ สังเกตและศึกษาดูปรากฏว่า ถ้อยคำที่นายเรณูเรณูเบตร์นำมาใช้นั้นให้ความหมายลึกซึ้ง ให้ความรู้สึก ทางอารมณ์มากกว่าของมหาฤกษ์ เช่น ในโคลงบทที่ ๑๓๘ บทที่หนึ่ง นายนรินทร์เบตร์ใช้ว่า "เอื้องดอกเทือกอ้อ อวคองค์ อรเอย" ในโคลงบทนี้ นอกจากจะให้ความหมายที่ลึกซึ้งแล้ว เสียงยังไพเราะอีกด้วย และบทต่อ ๆ ไปก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ส่วนโคลงบทที่ ๒๒๐ ของมหาฤกษ์ นั้น แม้จะให้ความหมายที่เหมือนกับของนายเรณูเรณูเบตร์ แต่การใช้คำของมหาฤกษ์ให้ไม่ค่อยกระชับ และ ไม่ให้ความรู้สึกแก่ผู้อ่านเท่าที่ควร ไม่ว่าจะเป็น บทที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ หรือที่ ๔ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ มหาฤกษ์ไม่ค่อยพิถีพิถันในการ เลือกรูปคำ จึงทำให้โคลงของมหาฤกษ์ไม่เด่นเท่าที่ควร

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว การบรรยายความในโคลงนิราศกรุงเก่า มีลักษณะที่ยึด ขรรมนิยมนิยมอีกหลายคน ดังเช่น

๑.๒.๑.๑ ความเชื่อในพระพุทธรูป โดยมากกวีมักจะกล่าวว่า สาเหตุที่องค์พระพุทธรูปจากปางที่รักนั้น เกิดจากผลกรรมที่ตนเคยกระทำไว้ครั้ง เช่นในโคลงทวาทศมาส กำกรวลกริปราชญ์ นิราศนรินทร์ กวีก็กล่าวไว้ดังนี้

^๑ นายนรินทร์เบตร์ โคลงนิราศนรินทร์ หน้า ๓๖

^๒ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๔๕

โคลงทวาทศมาส

รับ "เพลงเราเคยพรากเนื้อ	นกไกล ฐฎา
ริน ^๑ ราชเอาของขัง	คังไว
มาทันปลิกสายใจ	เจียรจาก เรียมนา
มานิรารสีให้	หางไกล"

กำศรวลศรีปราชญ์

"ถารมใหญ่พราก	กณเพลง กอนดา
กรรมแบ่งเอาออกมา	คังนี้
เวรานุเวรเอง	พระบอก มารรา
นิคชอบไซ้ที่หนา	สู่สองส" ๒

นิราศนรินทร์

"รอยบุญเรารวมพอง	พบกัน
บาบแบ่งสองทำพัน	เทาสราง
เพลงพรากสัตว์จำเณ	พลัด ^๑ → แลคฤ ^๑ เขาธา
บุญรวมบาปจ้าร่าง	นุชร่าง เรียมไกล" ๓

และในโคลงนิราศกรงเก่า มหาฤกษ์ก็เขียนไว้ว่า

"บุญไถนสำบชู	โถมพเช พี่เอย
บาบสิ่งใดคลเห	หางทอง
เพลงพรากนกเขาเร	วังรอน ไปธา
จำพี่จำจากน้อง	เพื่อเนื้อเวรไฉน" ๔

^๑ โครงการพัฒนาการศึกษา โคลงนิราศนรินทร์ ขวาทศมาส นิราศสุพรรณ หน้า ๔๒

^๒ ศรีปราชญ์ โคลงกำศรวลศรีปราชญ์ หน้า ๔๐

^๓ นายนรินทร์เบสร โคลงนิราศนรินทร์ หน้า ๓

^๔ หดวงจักรปานิ (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรงเก่า หน้า ๔

๑.๒.๑.๒ การเปรียบเทียบกับการพลัดพราก ของตัวพระ

ตัวนางในวรรณคดี โดยนำการพลัดพรากของตัวพระตัวนางในวรรณคดีมาเปรียบเทียบกับตน
ลักษณะการเปรียบเทียบเช่นนี้ มหาอุกนกทำได้ไม่แพ้กวีโบราณ ดังนี้

<u>โคลงทวาทศมาส</u>	"กรรือนิรุทธราสร้าง	แรมสมร
	ศรีอุสาเจียรไคล	คลาภแคลว
	เทวนราจร	จำจาก
	ยังพร่ำทวนองแกว	คอบคั่น"

กำศรวลศรีปราชญ์

"เพลงพลัดคนรนาถสร้อย	สีกา
ยังคอบคั่นลีสอง	เกกไท
สูตรชมพูระภาพอง	พิศจาก เจียรแฮ
ยังคอบคั่นหว่ายไค	สู่ลีสองลีส"

โคลงนิราศกรุงเก่า

"บางไทรไทรเทพไท	สิงสุริต นีดา
โอบพระอนิรุทธฤทธิ	รอนฟ้า
วางสมอุษานิทร	ถนอมแนบ นางเอย
วานพระกอมถนอมชา	คู่คางคินสม"

๑.๒.๑.๓ การรำพันความอาลัยรักให้เกี่ยวโยงกับสิ่งที่พบเห็น เช่น
ต้นไม้ สัตว์ ฯลฯ โดยใช้สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อนำความคิดถึงของกวีไปสู่นางผู้เป็นที่รัก ดังนี้

^๑ โคลงการพัฒนาศึกษา นิราศหริภุญชัย ทวาทศมาส นิราศสุพรรณ หน้า ๗๑
^๒ สนิท เงินวง จอมกวีศรีปราชญ์ หน้า ๔๗
^๓ หลวงจักรปาณี (มหาอุกนก) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๒๖

โคลงนิราศหริภุญชัย

"นกเป่าจับเป่าเป่า	เรณ
ชวามเขวกเทบิณน	รำรอง
เรียนวานโคกแผลด	โคกพี พลับรา
บินมอกนุช เนื่อนอง	พร่อง เนื้อพิราด"

กำทร วดกริปราณ

"ไก่ไก้นิ่งน้อง	นาง เจด
เจ็ดท่านทยานเป็นฝัน	ฝากแก้ว
เย็บมาบดุ เสบย	เจียงราค
ไพเราะการแพร่พร	พรางตา"

โคลงนิราศกรุงเก่า

"แขกเต้าวานไต่เต้า	ตามลม ไปรา
เป็นแขกไปเยือนผม	ทูล
แดงสารวา เรียมกรม	ใจหนัก ณะแม่
ให้อมงกัษฐ	เรื่องร้อนเรียมกวด"

๙ ๐.๒.๑.๔ การเปรียบเทียบความทุกข์ของตนกับของกวีอื่น ๆ ที่เคย

เขียนนิราศมาแล้ว ทั้งนี้คงเป็นเพราะกวีต้องการแสดงให้เห็นว่าตนมีความทุกข์โศกมากกว่ากวี
ที่เขียนนิราศคนก่อนๆก็ไม่ได้ ทั้งนี้

๑ โครงการพัฒนาการศึกษา นิราศหริภุญชัย ทวาทศมาส นิราศสุพรรณ หน้า ๘๖
๒ สนิท เงินวง จอมกวีกริปราณ หน้า ๘๓
๓ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๓๐

นิราศตามเสด็จคำนับน้อยของพระบาทวัง

๑๕๑ "กำศรวลสากเร่สร้อย	สารศรี ปราชญ์เฒ
เวียรนุจรนุชไถ	เกลือกฐ
จุมบารมิงส์วสดี	เคียวเนน อ่อนเอย
ตรังกระก้อยสู่เสรา	สุกตรอม"

นิราศเรไรของนายอินทรธิเบศร์

๑๕๒ "กำศรวลศรีปราชญ์พรอง	เพรง กาล
๑๕๓ จากจุฬาลักษณ์ฉาย	สวาทแล้ว
ทวาทศมาสสาร	สามเทวน ฤทธิแล
ยกทัตกลาง เกศแก้ว	กิ่งรอนทรวง เรียม"

โคลงนิราศกรุงเก่า

"ศรีปราชญ์สามปราชญ์ทั้ง	ตรังนรินทร์ ก็
จากนิตรกิตเคยถวิล	กล่อมเกี้ยว
โคลงพิพิธสังขิน	ขมอยู่ ฤาพอ
ฤาเทวกระษัตริย์เสียว	โสกราจ เรียมกระสัน"

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า มหาฤกษ์ นำความกตัญญูของกวีรุ่นก่อนมาใช้มาก
ดังนี้จึงพอสรุปได้ว่า การพรรณนาความในนิราศเรื่องนี้ไม่มีอะไรใหม่ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมหาฤกษ์
ได้รับอิทธิพลจากกวีเก่า ๆ นั้นเอง และผู้วิจัยก็คิดว่า การที่กวีรุ่นหลังได้แนวคิดในการเขียนจากกวี
รุ่นก่อน ไม่เป็นเรื่องที่น่าตำหนิแต่อย่างใด ผู้วิจัยเห็นด้วยกับคำกล่าวของ เสฐียรโกเศศในตอนหนึ่ง
ที่ว่า "...กวีจะหลีกเลี่ยงจากอิทธิพลของเก่าให้เด็ดขาดไปไม่ได้ เมื่อต้องการจะแต่งกลอนก็ถือ

๑ ม.จ.จันจิราภู่ รัชนี้ ประชุมนิราศคำโคลง หน้า ๗๖

๒ นายอินทรธิเบศร์ โคลงนิราศนรินทร์ หน้า ๗๒

๓ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๔๔

เอาแบบของ เก้าที่นับถือกันว่าเป็นเยี่ยมมาเป็นแบบในการแต่ง... แทนที่ข้าพเจ้าจะติ.... ก็นับจะชมผู้แต่ง เสียดีกว่า เป็นผู้รู้จักรักษาประเพณีสืบต่อความคิดที่ดี ๆ ไว้ได้"

๑.๒.๒ การใช้ถ้อยคำ ถ้อยคำที่ใช้ในโคลงนิราศกรุงเก่า นั้น แท้ที่ศึกษาและสังเกตพบว่า มหาฤกษ์นิยมใช้คำที่เข้าใจยาก บางคำเป็นภาษาโบราณ เช่น พรรกก ก่าเลาะ กรรจุง เมกียง ฯลฯ ทั้งนี้มหาฤกษ์คงต้องการแสดงภูมิความรู้ของตน ตลอดจนคงมีเจตนาที่จะสร้างบรรยากาศของเรื่องให้ดูเก่าโบราณ หรืออาจเนื่องมาจากมหาฤกษ์ได้รับอิทธิพลจากโคลงนิราศในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ได้ เพราะแม่แต่คำบทุรณ "นิ" ที่มีปรากฏในโคลงนิราศสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ก่าสรวครวีปราชญ์ ก็มีปรากฏในโคลงนิราศกรุงเก่าด้วย ดังนี้

โคลงบทที่ ๒๓ "อาสุรสาโรชสร้อย สระประทุม ทิพย์แม่

ก่าเลาะมกการรพม

พุ่มคัน

กรรจุงพิลงชคุม

เกลือกอวบ ละอองแม่

แชนมกุดีรันรน

จะร่างกูโรย"^๑

✕ โคลงบทที่ ๑๔๑ "เสียดายกรุงเก่าคาว

คู่อริก

สนุกนิพรภักโค

เปรียบไค

ไปคาวจะเสียดีก

แสนมาน มันเลย

กลายกลับเป็นป่าไม้

หมตสิ้นสงสาร"^๒

โคลงบทที่ ๑๔๔ "อุทยานยล เมฆคุ่ม

ทรวงแครง

ชล เนตรคือเนลียงแสง

พลานหลา

สายพิชช ปลูก เปลวแสง

สายเนตร เวียมเอย

เสียงพิศุคเสียงฟ้า

กรันคณานครวญไฉน"^๔

^๑ เสฐียรโกเศศ รสวรรณคดี หน้า ๔ - ๗

^๒ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๖

^๓ ก. หน้า ๓๔

^๔ ก. หน้า ๔๑

นอกจากนี้มหาฤกษ์ยังนิยมแต่งคำ โคลงมากเป็นการแต่งเพื่อให้ถูกต้องลักษณะบังคับแห่ง
ฉันทลักษณ์ และในการแต่งคำบางครั้งก็มีหลักเกณฑ์ เช่น นาวา แต่งเป็น นาเวศ (ศ เว้าลิลิต) *
เพียงแต่งเป็น เพียง (แต่งโดยวิธีเพิ่มรูปวรรณยุกต์) ไคล แต่งเป็น กระไล (แต่ง ก เป็น
กระ) พุง แต่งเป็น พง (แต่งสระอุ เป็นสระโอะ) เป็นต้น ดังนี้

โคลงบทที่ ๔๐ บาทที่ ๑	"ลาลง <u>นา</u> เว <u>ศ</u> น้ำ	ตาไ <u>หล</u> " ^๑
โคลงบทที่ ๑๓๒ บาทที่ ๒	"ออก <u>พ</u> ง <u>ท</u> ิวพ <u>ณ</u> คาน	ลี้ <u>ว</u> โล <u>ง</u> " ^๒
โคลงบทที่ ๑๘๒ บาทที่ ๓	"เจ <u>ร</u> วิ <u>ญ</u> ว <u>ัย</u> กระ <u>ไ</u> ล <u>เ</u> ส <u>ถ</u> ีย <u>ร</u>	กร <u>ง</u> เท <u>พ</u> ฯ" ^๓
โคลงบทที่ ๒๒๒ บาทที่ ๑	"ทุ <u>ก</u> ษ <u>ี</u> มี <u>ร</u> ูป <u>เพ</u> ียง	กาย <u>ส</u> ะ <u>ก</u> อ" ^๔

ฯ ล ฯ

การแต่งคำบางครั้งไม่มีหลักเกณฑ์ แต่เป็นการแต่งแบบที่เรียกว่ากวีบานโลม (poetic
license) เช่น กั้น แต่งเป็น กั๊ง พฐู แต่งเป็น พเซ ทะเล แต่งเป็น ซเล เป็นต้น ดังนี้

โคลงบทที่ ๓๓ บาทที่ ๔	"นอนและ <u>ป</u> ิ <u>ณ</u> ง <u>เ</u> ม <u>เ</u> ยน	มา <u>น</u> กั <u>ง</u> ระ <u>ว</u> ง <u>เ</u> ม" ^๕
โคลงบทที่ ๓๕ บาทที่ ๑	"บุญ <u>ไ</u> ค <u>น</u> ำ <u>ส</u> ม <u>ฐ</u>	เ <u>ม</u> พ <u>เ</u> ที่ <u>เ</u> ว <u>บ</u> " ^๖
โคลงบทที่ ๑๒๕ บาทที่ ๓	" <u>ซ</u> เล <u>เ</u> ก <u>ด</u> ม <u>ส</u> ง <u>ส</u> าร	สั <u>ก</u> กะ <u>เ</u> าะ <u>เ</u> กร <u>เ</u> ย" ^๗

ฯ ล ฯ

ปีการนำคำสอนคำซ้ำเข้ามาใช้บาง ซึ่งก็ช่วยให้ความชัดเจนขึ้น เช่น

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๕

^๒ ก. หน้า ๒๗

^๓ ก. หน้า ๓๗

^๔ ก. หน้า ๔๕

^๕ ก. หน้า ๘

^๖ ก.

^๗ ก. หน้า ๒๗

* ดูคำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

คำอ่าน

"บางลำพูพิศพัน	ลำพู
<u>ลาดพาดเลแพญ</u>	เปิดเป็น
ลำภาคพญู	พญูระเฒ่า อยู่เอย
<u>กระเคี่ยมกระดากปากเอ็น</u>	อวดโอ้อายบาง"

คำ "ลาดพาดเลแพ" หรือ "เลเทลาดพาด" หมายถึง เละอะเทอะ เก่ดองกลาค^๒
 "กระเคี่ยมกระดาก" หรือ "กระดากกระเคี่ยม" หมายถึง ตะขิดตะขวง^๓

คำซ้ำ

"บ้านมอคิคมอทั้ง	กะทะทอง
นางกอไผ่ทอง	เขี่ยคุ้ย
เคยทำไซ่หวานสอง	ยามยั่ว ใจเอย
อวยฟ้ามปุยปุย	ป่านนั้นนอนคอย"

คำ "ปุยปุย" หมายถึง ลักษณะที่แกมตุยออกมา เช่น เวลากินอาหาร^๔
 ในโคลงบางบทมหาฤกษ์ใช้ภาษาปาก เช่น เพี้ย (แปลว่า ตะเพิด), เอ็น (แปลว่า เรียบ)

ดังนี้

"องค์กระวีดิศอบชั	เราชม
กั้วแต่ปราชญ์ดาคดม	พูดเพย"

^๑ ทดลองจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๐

^๒ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๓ หน้า ๔๑๓

^๓ ก. หน้า ๓๔

^๔ ทดลองจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๓๔

^๕ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๓ หน้า ๖๐๓

^๖ ทดลองจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๔๔

"กระเทียมกระดากปากเอิ้น อวดโอ้อายบาง"^๑

การเขียนคำในโคลงนิราศกรุงเก่า บางคำต่างไปจากปัจจุบัน เช่น อัฒจันทร์ เขียนเป็น อัฒจันท์, หึง เขียนเป็น หิงบ, ฌย เขียนเป็น ไชย, เตียงสา เขียนเป็น เตียงษา เป็นต้น ดังนี้

"ลงจากอัฒจันท์ถดอน ฤทัยทาว ลงเอย"^๒

"เชิงซาง หิงบประหารผา ลอบล่อ"^๓

"สุริยจันทร ไฌย สุธูกัณฑ์ กี่"^๔

"สงสารบ เตียงษา สักสิ่งใดเลย"^๕

๑ ๒ ๓

การเขียนคำในบทกวีนิพนธ์สมัยก่อน ๆ ที่แตกต่างไปจากปัจจุบันนั้น ไม่น่าจะถือเป็นข้อผิดพลาดแต่อย่างใด เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีเกณฑ์ที่จะยึดถือเป็นหลักในการเขียน เราเพียงจะมีเกณฑ์กำหนดเรื่องการเขียนตัวสะกดการันต์อย่างแท้จริง เมื่อกระทรวงธรรมการได้ตีพิมพ์หนังสือปทานุกรมออกใช้ในราชการ และพิมพ์จำหน่ายใน พ.ศ. ๒๔๗๐ นี้เอง

๑.๒.๓ ลักษณะโวหาร โวหารในโคลงนิราศกรุงเก่า ส่วนใหญ่เป็นแบบกว่าครุ ญ การพรรณนาความเกร้าไถ่กระเอื้อนและลี้กึ่งมาก บางครั้งดูเป็นเยิ่นเย้อเกินความจำเป็น เช่น การพรรณนาความตอนก่อนเดินทาง มหาฤกษ์ใช้โคลงพรรณนาความเกร้าไถ่ของคนที่ต้องจากหญิงที่รักถึง ๒๔ บท คือตั้งแต่บทที่ ๑๒ ถึงบทที่ ๓๕ และในจำนวนโคลง ๒๔ บทนี้ เป็นบทฝากนางถึง ๗ บท ในขณะที่ ตรีปราชญ์ หรือ นายวันนรินทร์เบกร ใช้เพียง ๒ บท เท่านั้น

จำนวนโวหารของมหาฤกษ์ค่อนข้างโดดเด่น โดยเฉพาะบทพรรณนา

๑ ท่วงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๐

๒ ก. หน้า ๕

๓ ก. หน้า ๒๔

๔ ก. หน้า ๘๖

๕ ก. หน้า ๑๔

โนเสียงสังวาส มหาอุทกโธกักรง ๆ เช่น

โคลงบทที่ ๓๓

"จวบปรางสองข้างยาย	ยักขม เหยแม่
จวบทางทางคอคคน	อะเค็ด
จวบแก้กรจวบผากณ	จวบโอรุ แม่เอย
จวบหว่างเมจวบเฝ้า	จวบนิ้วเซยหนอง"

โคลงบทที่ ๑๑๔

"เคยรอนสนุกกิเเเมเนน	นมอวล อกเอย
กรประกิดกระเบนกวณ	แกะนิ้ว
เจิมจวบจวบปรางสรว	เสสวาท แม่แม่
พลางแผละเพลาเยาวพลัว	เพ็ลียงกอนเกื่อนขนาง"

โคลงบทที่ ๒๐๓

"เคยสรงสุระพิพธำ	นที แม่เา
มังกรฐฐวธิริ	แลนเดอย
เกลือกนุบปกระบอกรศรี	โสรจสร่าย สร้อยเอย
เย็นยิ่งอมฤตย์เจอย	วากเจ้าเจียนตาย"

๑ หวงจักรปาณี (มหาอุทก) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๔

๒ ก. หน้า ๒๔

๓ ก. หน้า ๔๕

โคลงบทที่ ๒๐๕

"เกยกรกวกไว้วัวเกี้ยว	กรกัน
ไปดู่ประทักเอววัน	วุ่นว่า
ขงขี้เวียนเบียดันดิ้น	เพลงพาด แม่แม่
ทุกละบองลองถ่า	ทั่วทองเหมมสวรรค์"

๑ ด ๑

ในการแสดงความคิดและการเปรียบเทียบนั้น มหาฤๅณนิยมใช้สำนวนโลกโน่นเช่นกัน ซึ่งการเปรียบเทียบโดยลักษณะนี้ แสดงให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกได้เป็นอย่างดี เช่น

โคลงบทที่ ๒๒๔

"เพลิงรากโพลงโลกนัย	เป็นควัน แล้วแม่
ชก เนกรพีไหลทัน	คืบได้
บุญเกิดไฟหัลป์	เจถึงโลก ชันเอย
หาไม้มบุญเทพใหม่	มอดม้วยหมคสรวง"

โคลงบทที่ ๒๒๖

"กิละลายหายฟ้าโค่น	จุนไศล แผลกฏ
ล้างแกโลกอาลัย	บลาง
สุรบจักรโกนย	สุญกัฒปก็ติ
รางไผ่ไปราง	เสนหนองนิจสิน"

๑ ด ๑

^๑ ทวงจักรปาณี (มหาฤๅณ) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๔๓

^๒ ก. หน้า ๔๖

^๓ ก.

๑.๓ ลักษณะและศิลปะการแต่ง โคลง นิราศกรุงเก่า มีลักษณะสัมผัสถูกต้องตามแบบแผนบังคับของฉันทลักษณ์ แต่ไม่ร้อยโคลง (ไม่มีสัมผัสระหว่างบท) มีสัมผัสพยัญชนะในวรรค และโยนสัมผัสข้ามวรรคที่เรียกว่านิสสัย คือพยัญชนะต้นของคำหลังในวรรคหน้าเป็นพยัญชนะตัวเดียวกับพยัญชนะต้นของคำหน้าในวรรคหลัง เช่น

"โทยทร ชักคึกเอน้อง _____ แบนนวล
สองกระชีกกำกรวญ _____ สะอื้น
ชนพักตร์ฉ่ำกอด _____ ดึงแอม กั้นเอย
ยามแลยามฤา _____ ใฝ่น้ำชลนัยน์"

นอกจากการเล่นสัมผัสแบบนิสสัยแล้ว โคลงบางบทมหาฤกษ์ยัง เล่นสัมผัสแบบนิสสิต คือพยัญชนะต้นของคำหลังในวรรคหน้า เป็นพยัญชนะตัวเดียวกับพยัญชนะต้นของคำที่สองในวรรคหลัง เช่น

"มลักเห็นโรงเก่าน้ำ _____ นรกานต์ ภูเอย
ยานบาปเรียมมหาญ _____ เสพสุ
เมาใจพี่เหลืออาวน _____ ใจอด แลวแม่
เมาแก้วกรส _____ กำเขามา เสมอ"

และการเล่นสัมผัสทั้งสองชนิดนี้ มหาฤกษ์จะเล่นด้วยกัน กล่าวคือ ในโคลงบทหนึ่ง ๆ มีทั้งสัมผัสแบบนิสสัยและนิสสิต ดังนี้

"นุช เอยพี่ร่าร้าง _____ รักนวล นี่ฤา
ฟ้าแคะคินยินครวญ _____ กรีนก่อง
เป็นสุกสำนวนควรร _____ คติโลก แลวแม่
ควรรแม่ไว้เพื่อน้อง _____ ทางหนาเรียมมาน"

๑ ทลวงจักราฬี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๔

๒ ค. หน้า ๑๐

๓ ค. หน้า ๗

การเขียนโคลงของมหาฤๅษีนั้นเป็นไปตามความนิยมแห่งการแต่งโคลงสี่สุภาพกล่าวคือคำที่ ๗ ของบาทที่ ๑ และคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ และที่ ๓ ไม่ใช่คำที่มีรูปวรรณยุกต์ แต่กลับใช้เสียงสูงในคำที่ ๗ ของบาทที่ ๑ หรือคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ และที่ ๓ เสมอ ทำให้ลีลาของโคลงไพเราะ ดังนี้

คำที่ ๗ บาทที่ ๑ "ถึงวัดทองปู้ทั้ง

ตาแสวง

ทองบเห็นบุแข่ง

ปลูกสราง

เสมอรักบนบเป

นบปะ รีบมก

นางก็คางรีบมกาง

รักคางคารา"^๑

คำที่ ๕ บาทที่ ๒ "นมลักหเนโรงเานำ

นรกนต กุเย

บ้านบาปรีบมบหาญ

เสพสุ

เมาใจพีหเลืออาน

ใจอก ดลมเม

เบาแตรักรสฐ

คำชาเมาสเมอ"^๒

คำที่ ๕ บาทที่ ๓ "หลักหเนมักถินคาว

แคนจักร

บอกวาควง วเียงหลัก

แหงหวน

หลักโกกบักทรวงรัก

เรรอน มาเย

จะชาคเชตค ทเวชควน

แคนรางปางไจน"^๓

นอกจากนั้นคำสุดท้ายของโคลงแต่ละบทมหาฤๅษีมักจะลงด้วยเสียงจัตวาไม่มีรูป ซึ่งถือกันว่าทำให้โคลงไพเราะขึ้น เช่น

"ลาญรกานนอง

สนกลินลาญวิล"^๔

"ใจพีเียงชิงชา

แกวกวางกวางทน"^๕

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤๅษี) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๖๖

^๒

ก.

^๓

ก.

ท. ๖๖

^๔

ก.

ท. ๖๖

^๕

ก.

"เรียบม้วยพลอยเพลินดีมี โลกสิ้นเหลือหวาน"^๑

ฯ ล ฯ

วิธีการใช้คำเอกโทษและโทโทษในโคลงบาง เช่น

คำเอกโทษ

"นั้กเห็นโรงเคว่น้ำ"

นรการต^๒ ญเวย"

"บ้านมอคิมอทั้ง"

กะทะทอง"^๓

ฯ ล ฯ

คำโทโทษ

"ลับตาเลือกทุก

ทุกระเค้น ^๔เจียวแม่"

"กาพระพระจะก

คดยถาม"

"เริงพระบเื่อใจ

อบุญ"

ฯ ล ฯ

^๑ ทรวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๓

^๒ ก. หน้า ๑๐

^๓ ก. หน้า ๓๓

^๔ ก. หน้า ๓๔

^๕ ก. หน้า ๔

^๖ ก. หน้า ๓๕

^๗ ก. หน้า ๓๗

* ดู คำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

นिरาศกรุงเก่ามีโคลงที่มีเอกโทฏก้องตามลักษณะบังคับ คือ
โคลงที่ ๕๐

"เห็นโคใจเร้าร้อน	รวนเร
จะใคร่กินหลังเห	หวงหนา
รฤกโฉมแม่โนเน	นวลนะแนง เรียมเอย
ใจพี่เพียงชิงช้า	แกว่งควางกลางทม"

๑.๔ ทัศนะของกวี

ในนิราศกรุงเก่า มหาฤกษ์ได้แสดงทัศนะ ทั้งแบบสัมพันธ์ทัศนะ และวิสุทธิทัศนะ
แต่ส่วนมากจะเป็นสัมพันธ์ทัศนะ ดังจะยกมาพอให้เห็นเป็นตัวอย่างดังนี้

สัมพันธ์ทัศนะ เช่นตอนเดินทางผ่านบ้านจั่ว มหาฤกษ์นำข้อของคำบลนี้มาสัมพันธ์
กับความรู้สึกของตนไว้ใน โคลงที่ ๑๒๑ ดังนี้

"บ้านจั่วยินเสียงจั่ว	รำงือ
จากเจ็บเห็นมีใจป้อ	ปวคราว
เจ็บวักระริบคือ	กมกรด นามะ
บงยั้งหนามจั่วจั่ว	งอกแยงแยงทรวง"

หรือในโคลงบทที่ ๑๓๔ มหาฤกษ์ได้นำข้อของคำบลหัวแหลม มาสัมพันธ์กับความแหลมคมแห่งนั้น คำ
ของนาง ดังนี้

"หัวแหลมแหลมเลื่องชื่อ	ใครชม
ฤาเทแหลมเนตรคม	นุชคอน
ดัดสายเนตรนางสม	แสนโยชน มาแม่
ยั้งนี้กลาบทรวงยอน	อญแล้วเหลือแหลม"

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๑

^๒ ก. หน้า ๒๕

^๓ ก. หน้า ๒๕

และใบโคลงบทที่ ๑๘๕ เมื่อมหาฤกษ์เดินทางผ่านจวนผู้รั้งเมือง ก็ต้องการให้ช่วยชำระความทุกข์
ของคน ดังนี้

"ถึงจวนจวนเกรง	คราวไหน
จวนชำระความใคร	ก็ได้
จวนจวนชำระใจ	ความทุกข์ พี่รา
จวนเจ็บจวนตายให้	เห็ดครอนรำจวน"

จ.ร.บ. ๑๖๑๐

วิสุทธิทัศนะ มหาฤกษ์ให้ความจริงเกี่ยวกับชีวิตโดยอาศัยหลักกรรมในพระพุทธร

ศาสนาที่ว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ดังในโคลงบทที่ ๒๓๘ และ ๒๓๙
ดังนี้

"อย่ารักรูปร่างเพียง	พึงยัง นาฟอ
เกิดแก่แปรปรวนรัง	โรคม้วย
อนิจจังพระทุกข์	พระอนัต ตาเอย
โสโครกพึงเกลียดด้วย	เน่าน้ำ ทนองหนอน

ปลงลงไตรลักษณ์แท้	ขรรคมดา เกิดพ้อ
อาจะดับคำดูณา	หมดยเชื้อ
ดังทุกข์ชาติริรา	พยาธิมอด ม้วยเอย
เป็บรมสุข เมื่อ	อยู่เพียง เวียง เกษม"

๑.๕ คุณค่าในการสนทริยศาสตร์และคุณค่าด้านอื่น ๆ

๑.๕.๑ คุณค่าด้านสนทริยศาสตร์

๑.๕.๑.๑ การเล่นเสียงสระและพยัญชนะ มีปรากฏอยู่หลายโคลง

เช่น โคลงที่ ๑๔, ๒๑, ๒๒, ๒๔, ๒๕, ๒๘, ๓๑, ๓๒, ๔๔, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๖๕ ฯลฯ ซึ่งทำให้
โคลงมีความไพเราะขึ้นดังนี้

๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๓๘

๒ ก. ทรา ๔๔

เช่น โคลงที่ ๒๔

“จะปากประเท่คาว	คินแกน โกนา
ทุกเททุกไทแสน	เสนทอง
มอบองค์มาแมน	กิมมุง ชมแม่
มอบพระลักมีพอง	พิณูเจ้าจะกวน”

บาทที่หนึ่ง เล่นเสียงพยัญชนะ /ค/ บาทที่สอง เล่นเสียงพยัญชนะ /ท/. /ส/. /น/
บาทที่สาม เล่นเสียงพยัญชนะ /ม/ และ /อ/ บาทที่สี่ เล่นเสียงพยัญชนะ /ม/. /น/

/จ/

โคลงที่ ๑๖๕

“ยามตีกดาวสว่างคาว	เคื่อนคับ
คู่คังดวงโคมระยับ	ระบำ
ลับแลจะแลลับ	แลลัว ลิบเอย
อจกลับจะกลับชา	ชวคชชมโฌ”

บาทที่หนึ่ง เล่นเสียงพยัญชนะ /ก/ บาทที่สอง เล่นเสียงพยัญชนะ /ค/, /ร/, /ป/
บาทที่สาม เล่นเสียงพยัญชนะ /ก/ บาทที่สี่ เล่นเสียงพยัญชนะ /จ/, /ก/, /ช/

๑.๕.๑.๒ การเล่นคำ มีปรากฏอยู่มาก เช่น โคลงที่ ๓๓ เล่นคำว่า “วูป” โคลงที่ ๔๕ เล่นคำว่า “อาน” โคลงที่ ๕๑ เล่นคำว่า “จาก” โคลงที่ ๕๔ เล่นคำว่า “พลัก” โคลงที่ ๕๔ เล่นคำว่า “โค” โคลงที่ ๑๑๔ เล่นคำว่า “โกก” โคลงที่ ๑๖๔ เล่นคำว่า “ยา” โคลงที่ ๑๗๔ เล่นคำว่า “แหลม” โคลงที่ ๑๘๕ เล่นคำว่า “จวน” โคลงที่ ๑๘๕ เล่นคำว่า “รือ” ฯลฯ ดังจะยกมาพอให้เห็นเป็นตัวอย่างดังนี้

โคลงที่ ๔๔

"บ้านานแลมิ่งไม้	เสียดแถม
ฉานบเลี่ยนเคาแถม	รัชของ
ฉานเกลี้ยงทิพย์หอมแถม	แลระริน ญเอย
ฉานภักฉานนง	สนุกคณาณูถวิล" ^๑

โคลงที่ ๑๔๔

"ถึงรอรเวยมก็รัง	เรือรอร ญรา
รอรอยู่เพราะรอรตอ	ตอถั่ง
รอรักเเื่อเรืศหอ	รอรหวง มาเอย
แรมทุกขรอรถ้าง	รักทั้งรอรทน" ^๒

๑.๕.๑.๓ การซ้ำคำ กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้กล่าวถึงการซ้ำคำไว้ว่า "...ทำให้ความกระจำขึ้น ...ทำให้เกิดเอกภาพในสิ่งที่ตนพูดอยู่" การซ้ำคำในโคลงบางโคลงของนิราศกรุงเก่ามีการเล่นคำด้วย เช่น

โคลงที่ ๒๑๕

"ยามอาบอาบแต่น้ำ	เนตรริน โรยเอย
ยามนั่งนิ่งทุกขถวิล	นั่งไซ้
ยามกินก็ไบกิน	ระกำร่า มาแม่
นอนก็นอนนาคให้	หวงนองนอนคอย" ^๔

^๑ ทดวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๑

^๒ ถ. หน้า ๓๔

^๓ กุหลาบ มัลลิกะมาส คู่มือครูภาษาไทย เล่ม ๓ (การสอนวิชาวรรณคดี) หน้า ๒๖๑

^๔ ทดวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ถ.ก. หน้า ๔๔

นอกจากนี้ก็มีโคลงที่ ๘ (ข้อความ "พระ") โคลงที่ ๘ (ข้อความ "กอบ") โคลงที่ ๒๑๘ และโคลงที่ ๒๑๙ (ข้อความ "สุก") เช่น

โคลงที่ ๒๑๘

"สุกสายนย์มีเนตรสง	สอสมาน แม่นา
สุกโศทธาราสำนาน	ข้าวสุก
สุกเสียงจะสือสาร	สุกสือ แล้วแม่
สุกฤทธิพิสุตฐ	สุกสุโกกสมร

โคลงที่ ๒๑๙

"สุกรักหักหวงฐ	ครองวณ ฟ้าเอย
สุกกิจะคืนระคน	ร่วมสร้อย
สุกเหลือกำคังทน	ทุกข์โทษ ไปแม่
สุกละเหี้ยโหยละหอย	หอยแห่งหัวใจ"

๑.๒.๑.๘ สำนวนโวหารที่โดดเด่น ช่วยสร้างภาพพจน์และได้ความ

รู้สึกแญญอาน มีหลายบท เช่น

โคลงที่ ๒๒๒

"ทุกข์ที่มีรูปเพี้ยง	กายสะกอด แดฤา
จักรพาฬฤาพอ	แผ้วถาง
พรหมโคกว่าสูงหลอ	สุกโคก แล้วแม่
จะโกรจกลบกลาง	ลมนพรหมฐาน"

โคลงที่ ๒๒๕

"เริ่มเฝ้าทวยสมณสิ้น สามวัน
 ไปสู่ขอมมาลควัน รากกุม
 บามราชบอจัน พักตร์พิบ พี่เอย
 มาส่งกินจึงกุม จีพคอยคง เป็น"
 ๑.๕.๒ คุณศากนอื่น ๆ ที่ปรากฏในโคลงนิราศกรุงเก่า คือ
 ๑.๕.๒.๑ สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมในสมัยนั้น เช่น

ความนิยมกินหมาก

โคลงที่ ๕๗

"บาจันหมากกิบเจ้า เจียนจำ ปาตา
 ผจงจับพลู เหลืองดำ แสคม
 กานพลูกรบูรรำ หักรส ให้อา
 ขวจรไนใสแถม หีบไม้มฤคนา"
 ๒

หน้าที่ของสตรีที่คงปฏิบัติในฐานะแม่บ้าน และในฐานะภรรยาว่าคงคอยปรนนิบัติสามี

ทั้งยามกินและยามนอน ดังนี้

โคลงที่ ๖๐

"สารพันการช่าง เจ้า ผจงก็
 เทียบเครื่อง เถกโทตรี หยคยอย
 งามแน้นนมผิ มื้อมึง
 รอยทางฐานทางรอย บักรอยแปดเป็น"

๑ หลวงจักรปาณี (มหาอุภย) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๘๖

๒ ค. หน้า ๑๗

โคลงที่ ๖๑

"คิดยามเรียมแก้คำ	กระษاطر
ผัดพักตรนั่งแนบพาน	เพ่งยิ้ม
พลางวิแวพจางสาร	เสนอมอก
เรียมกรอบพลอยเพลินลิ้ม	โคคลิ่นเหลือหวาน" ^๑

โคลงที่ ๖๒

"ขามนอนนอนวักไค	ไคเดิน พี่แม่
ดางกระพือพัดเย็น	รินเรา
บ่าเรอพี่คือเป็น	เทพบุตร นางนา
ขามนิทรากราบเท่า	พี่เทียรประตักิน" ^๒

โคลงที่ ๖๓

"นางหัดเย็บเมื่อเช้า	ปลาแพง
เรียมหัดสานตะแกรง	กระดิ่ง
นวลนางนั่งแนบแผ่ง	ขุ่นรัก พี่นา
เตือนว่าสานหง" [*]	บอกให้เห็นงาม" ^๓

* หมายถึง คู่ ๆ ลึก ๆ (คำอธิบายจากต้นฉบับ)

๑ หอวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๓

๒ ก. หน้า ๓๔

๓ ก. หน้า ๒๕

✓ ความนิยมในการแต่งกายและการบำรุงความงามของสตรี โดยเฉพาะสตรีชาววังว่า
มีสังวาลย์เป็นเครื่องประดับ นอกจากนี้ยังนิยมเขียนคิ้ว กันไร เจียนเล็บ ดังนี้

โคลงที่ ๕๖ "วัดสร้อยทองกะเลือกเทียร ทองท่า

ทวนคิสร้อยจะขากำ	อะเกื้อ
สังวาลย์เวียเจวีนร่า	ยวนมา เจ้าตา
งามระยับจับเนื้อ	แม่เนียนพคุณ"

โคลงที่ ๑๐๕

"แหวนากจากหูแล้ว	ลีมถอน ไรตา
เดิมาลีมเจียนนอน	นับนิ้ว
ไม้สอยขนางอน	งามสรัพ พี่เอย
จากจะวายวาคิ้ว	ขาดคางเขียนไร"

๑ ๑ ๑

✓ ๑.๕.๖.๒ ทำให้ทราบประวัติและอุปนิสัยของมหาฤกษ์

ประวัติ ในโคลงนิราศกรุงเก่า มหาฤกษ์ไม่ค่อยกล่าวถึงประวัติ
ของตนเองนัก ความในนิราศเรื่องนี้ทำให้ผู้อ่านทราบเพียงว่า มหาฤกษ์เป็นชาวกรุงเก่า (โคลงบทที่
๑๘๒) การเกิดทางครึ่งแม่มหาฤกษ์ได้ไปแะหามารคาที่แพด้วย แสดงว่ามารคายังมีชีวิตอยู่ ถึงความ
ในโคลงบทที่ ๑๘๓ ว่า

"พลางฉลองอุรุเวถยัง	รอรื
จงจดแพชนนี	เกอดเกลา
ประยูรญาติเกษมศรี	เยื่อนเยียม เรียมเอย
ถามไถ่ทุกข์สุข เขา	แซ่รดวงสโมสร"

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๑๒

^๒ ก. หน้า ๒๖

^๓ ก. หน้า ๓๔

เมื่อได้เห็นมหาฤกษ์โฉมมาบุญที่วัดเชิงท่า เมื่อโคธขึ้นไปอยู่กรุงเทพฯ จนกระทั่งได้เข้า
รับราชการ และพิจารณาการจึงไม่ได้กลับมากรุงเทพฯ อีกเลย จนกระทั่งคาบเสด็จมาในครั้ง
จึงได้พบญาติพี่น้องอีกครั้งหนึ่ง ดังความโคลงที่ ๑๔๒

"วัดนี้เมื่อแต่ก่อน	นักเรียน นักรบ
เกษสำนักนิจำเนียร	อยู่นั้น
เจริญวัยกระได เสถียร	กรุงเทพฯ
ทองศิริราศการหัน	นอนเมื่อคืนเมือง"

อุปนิสัย อุปนิสัยของมหาฤกษ์เท่าที่ปรากฏในโคลงนิราศกรุงเทพฯ เก่านั้นพบว่า มหาฤกษ์เป็น
กวีที่ไม่ชอบดูรา ดังที่กล่าวไว้ในโคลงที่ ๔๑ เมื่อผ่านโรงเหล้าว่า

"มลักเห็นโรงเหล้า	นรگانต์ ภูเอย
<u>ยานมาปเรียนมหาฤ</u>	เสพสุ"

นอกจากนี้ยังเป็นกวีที่ถ่อมตน ดังความที่ปรากฏในโคลงที่ ๒๓๑ ตอนหนึ่งว่า

"ไชจะเทียบบราชญ์ใด	จึงมีนิกแห่ง"
--------------------	---------------

และในโคลงที่ ๒๓๒ ที่ว่า

"เจียมเขาวปัญญา	ยังอ่อน ดอกพ้อ
ไชมีปีกปีกกรอง	อวกรูทวย"

เนื่องจากมหาฤกษ์อุปสมบทอยู่มาก จึงทำให้มหาฤกษ์เห็นว่า รูป รส กลิ่น เสียง
เป็นเรื่องของ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และมหาฤกษ์ได้แสดงความคิดนี้ไว้ในโคลงที่ ๒๓๘ ว่า

๑ หวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเทพฯ หน้า ๓๓
๒ ก. หน้า ๑๐
๓ ก. หน้า ๔๓
๔ ก.

"อย่ารักรูปร่างเพียง ฟังวัง นาคพอ
เกิดแก่แปรปรวนรัง โรคม้วย
อนิจจังพระทุกขัง พระอนิตตาเคย
โสโครกพึงเกลียดคควย เนา่น้ำหนองหมอน"

จากการศึกษานิราศกรุงเก่า ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจว่า มหาฤกษ์ เป็นคนที่ละเอียดอ่อน เพราะมหาฤกษ์พรรณาสีต่าง ๆ ได้ละเอียดถี่ถ้วน สำหรับโวหารที่ค่อนข้างโศกโศกนั้น มหาฤกษ์ อาจได้แนวความคิดมาจากเขยนวินทรีเบเกอร์ กอปรทั้งในขณะที่เขียนนิราศเรื่องนี้ มหาฤกษ์อาจจะอยู่ในวัยหนุ่มก็ได้

๒. นิราศพระปฐม

๒.๑ รูป

นิราศพระปฐมเป็นกลอนนิราศ มีความยาว ๕๗ คำกลอน มหาฤกษ์เริ่มต้นนิราศ เรื่องนี้ด้วยการบอกชื่อผู้แต่งและจุดมุ่งหมายที่จะไปว่า

"มหาฤกษ์จะนิราศสวาทศรี
ไปบังคมพระปฐมเจดีย์ จะร้างที่ถิ่นเรือนเพื่อพี่นอน"^๒

ลักษณะเด่นของนิราศพระปฐมคือการรำพันความในใจ เกี่ยวกับความหลัง และความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ ของกวี มีบทพรรณนา คร่ำครวญถึงหญิงที่รัก และแทรกประวัติกวีไว้หลายตอน ลักษณะหญิงที่รักที่เอ่ยถึงในนิราศมีทั้งหญิงในจินตนาการและมีตัวตน นอกจากนั้นมหาฤกษ์ยังได้แทรกตำนานของสถานที่ ตลอดจนความเชื่อ คตินิยมในเรื่องต่าง ๆ ไว้ด้วย ตอนท้ายเรื่องบอกสาเหตุที่แต่งไว้ว่า

"ฉันไปไหว้พระปฐมบรมธาตุ แต่งนิราศไว้เป็นกลอนอักษรสวรรค์
ใครอ่านขบขันก้าข้อสำคัญ ขอให้ปันส่วนกุศลทุกคนไป"^๓

^๑ หดวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงนิราศกรุงเก่า หน้า ๔๕

^๒ หดวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) , นิราศพระปฐม หน้า ๓

^๓ ก. หน้า ๒๐

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ในครั้งนี้ไปทางเรือ ผ่าน วัดสุทัศน์ บ้าน
พระยากรี่ สามง่าม วัดราชบพิธ วัดหน้า เรือออกจากคลองหลอดเข้าคลองบางกอกน้อยมาทางหัว
บ้านบุ วัดทอง วัดสี่ปะขาว บางผักหนาม บางบำหรุ บางขุนนนท์ บางระมาด วัดโก่เตี้ย สวนหลวง
วัดพิบูล สวนแกน บางขวาง เข้าคลองอัครวัดไชยพุทธ กำน ศาลากระทรง วัดไผ่จันทร์ เข้า
คลองมาสวัสดิ์ ศาลาสอง ศาลาสาม ศาลาสี่ ศาลาห้า ศาลาหก ศาลาเจ็ด โรงเจ้าภาษี
ออกปากคลองถึงจรัญ โรงหวด สำปะทวน เข้าคลองเจดีย์บูชา ผ่านบ้านธรรมศาลา ห้วยจระเว
ถึงพระปฐม

๒.๒ ลีลาการเขียน

๒.๒.๑ ลักษณะเนื้อความและวิธีพรรณนา

นิราศพระปฐม เป็นกลอนนิราศเรื่องแรกของมหาฤกษ์ เนื้อความโดย
ทั่วไป เป็นเรื่องของความรัก ความอาลัยที่ต้องจากหญิงที่รัก หญิงที่กล่าวถึงในนิราศมีหลายคน เช่น
สำหรับ สายทอง ยี่สุน ฯลฯ ทำให้เข้าใจว่าในชีวิตของมหาฤกษ์คงมีผู้หญิงเข้ามาเกี่ยวข้องมาก
แต่ตามความที่ปรากฏ ผู้วิจัยคิดว่ามหาฤกษ์ยังไม่มีภรรยาเป็นหลักฐาน ในนิราศเรื่องนี้มหาฤกษ์ได้
เล่าถึงประวัติและระบายความในใจไว้หลายตอน เช่นตอนที่ถึงมหาฤกษ์บรรยายไว้อย่างน่าเห็นใจว่า

“ดูหนาหน้าอกกรมระทมใจ	หามีใครทนกินผูกพันอาย
ซึ่งดูตล่ำตึกกลอนอักษรแดง	ใครไม่แจ้งก็จะว่ามาสุกหลาย
ที่จริงไซ้ไม่มีที่สมาย	ซังกะตายคิดความไปตามแก
ไม่มีคิฟปากก็ผากเฉม	คิดไม่เพลินน้ำใจเพราะใส่แฉวน
ทั้งธุระกังวลก็ฉวนกัน	เป็นสุขแสนอัปรมานสงสารตน”

การพรรณนาความในนิราศ มีลักษณะ เป็นธรรมชาตินิยม กล่าวคือ
เมื่อพบเห็นสิ่งใดหรือเดินทางผ่านตำบลใด ก็นำมารำพันเกี่ยวโยงไปถึงหญิงที่รัก เช่น เมื่อเดินทาง
ไปถึงบางระมาด มหาฤกษ์ได้พรรณนาไว้ว่า

"บางระมาดเหมือนพี่มากสวาทหวัง ไม่สมดังพิทวัสเหมือนเฒ่าหมาย
ที่โคมสมมาดยังคลาคลาย เพราะหลายรายหลายรักหักการมณ
เหมือนแม่น้ำคดลอง เป็นสองแยก สุกจะแจจกใจออกให้สม
ส่งสารสาธิตานางที่บางพรหม ถูกลมลองหาหวะหนาวใจ"
หรือ เมื่อเดินทางถึงวัดพิทกก็มีภาพพรรณนาไว้ดังนี้
"วัดพิทกษุนขึ้นระรินรส เหมือนไม้สดหอมกรุ่นพิทก เอียบ
เจารอยพวงมาลีให้พี่เชย ได้เสียคเสยสวมกรแกลซ่อนนม"^๒

๗ ล ๗

๒.๒.๒ การไว้ถ้อยคำผู้แต่งใช้กว้าง ๆ ส่วนมากเป็นคำที่ให้เสียง และ
ความหมายก็ เช่น ตอนบรรยายการแจวเรือ มหาฤกษ์ได้กล่าวคำตายเช่น "อิเหละ เปะปะ" ทำให้
ผู้อ่านเห็นภาพการแจวเรือทวนลมและทวนน้ำว่าเรือแล่นไม่ค่อยตรงดังนี้

"เสร็จแล้วออกนาวารับศลาไคล แจวไม่ไหวไม่ถึงฝั่งเนือยเนือย
ถูกลมทวนทวนน้ำก็เรียว คนแจวเหนื่อยสาม เล่มจนเต็ม เมื่อย
อุอิเหละเปะปะสวะเพื่อย นำหนักเหนื่อยหนักเหลือเรือโป้งโง้ง"^๓

หรือตอนบรรยายการนอนของ เด็กที่ไปควย มหาฤกษ์ใช้คำว่า "ซกคุ" ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพการนอน
ของเด็กในคืนที่อากาศเยือกเย็น ดังนี้

"จนดวงสองยามพนฝนจึงคลาย เด็กทั้งหลายหลับไหลไม่สะเทือน
แต่ปลุกสั่นนั่งงอหัวคกหมอน ยังม้วนอนซกคุเหมือนงูเห่ลื้อม"^๔

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๘

^๒

ก.

^๓

ก. ท. ๑๒ - ๑๓

^๔

ก. หน้า ๑๖

ในการบรรยายความรู้สึกในใจของตนต่อบุคคลต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต มหาฤกษ์
เลือกใช้คำใดเหมาะสม ทำให้ผู้อ่านรู้สึกสงสาร เห็นใจมหาฤกษ์ เช่น ตอนที่เดินทางผ่านบ้านพระยา
ศรี มหาฤกษ์บรรยายไว้ว่า แรกก่อนตนกับพระยาศรีสนิทกันมาก แต่เดี๋ยวนี้พระยาศรีร่ำรวย มี
บุญหนักศักดิ์ใหญ่ กลับทำใบ้รู้จักตนและเลือกคบแต่พวกขุนนางด้วยกัน ซึ่งการบรรยายในตอนนั้นมหาฤกษ์
เลือกใช้คำได้ดี เช่น ใช้คำ "หับปาก" บรรยายอาการของพระยาศรีที่ปิดปากไม่ยอมพูดกับตน หรือ
ตอนที่บรรยายถึงคนที่พระยาศรีคบค้าสมาคมด้วยนั้น มหาฤกษ์ใช้ว่า "ฉันทหลวงพระเพลินจิตพิสมัย"
ซึ่งก็ให้ความรู้ และในตอนท้ายมหาฤกษ์ยังแสดงแง่คิดว่าตนเป็นกาก็ควรจะอยู่ส่วนนี้ ดังนี้

มาถึงบ้านพระยาศรีที่สนิท	เคยมีตมมากมายทั้งชายหญิง
ฉันทปากกายไว้หวังไม่ซังซิง	หมายพึ่งพึ่งวาสนาบาร์มี
.....	
<u>บัดเดี๋ยวนี้ก็มีบุญบะ</u>	<u>ฉันทหลวงพระเพลินจิตพิสมัย</u>
ครั้นพบหน้าตาเฝ้าประหลาดใจ	เหมือนเห็นใบมา เปิ่นเหมือนไม่เคย
.....	
ถาแมนทานโอภาปราศรัย	จะได้ไปปฏิบัติไม่ขัดขวาง
ที่ทานหับปากมิคิดเบียดเบียน	ไม่มีนางนายหน้าจะพาล
แมนปะครวญออกแซกฉวยแปลกหน้า	ก็จะพาพัศตร์เผื่อนไซ้เพื่อนฝูง
<u>ไม่เจียมจนตนกาไปฝ่าย</u>	<u>เหมือนไม่สูง เกินศักดิ์จะหักราน</u> ^๑

ส่วนการบรรยายธรรมชาตินั้น มหาฤกษ์ก็เลือกใช้คำที่ไพเราะและให้ความรู้สึกได้ดี เช่น
ตอนบรรยายธรรมชาติสองฝั่งคลองมหาสวัสดิ์ มหาฤกษ์เขียนไว้ว่า

ที่สองฝั่งข้างคลองสวนทองทุ่ง	ดูเว้งว้างแลหวีวละลิ้วเหลิง
เห็นทิวไผ่ไม่พุ่มเป็นซุ้มเชิง	ที่สูงเพิงลมโยนโกรนกริ่งกริว
เห็นเมฆนอกออกอรอบตามขอบป่า	เหมือนตื่นฟ้าตกไกลใจหวีหวี
คนพระยาบวชพาพฤษภาปลิว	เห็นแต่ทิวเขาไม่รำไรราย

.....
 ผู้กระจำนถาณบินลงกิศาว
 ที่มรรณนกระเค้นเตนยั่วเยย

.....
 เจ้าของเขาคอยไล่ให้ไปเสีย
 ทั้งตัวเมียตัวผู้จูเจริญ^๑

จะเห็นวาทะที่ขีดเส้นใต้ล้วนเป็นคำที่ช่วยให้อรรถาธิบายของมหาฤกษ์เจนนั่น คำ "เว้งวุง"
 ทำให้เห็นความเว้งว้างของทุ่งนา และความเว้งว้างที่ปรากฏต่อสายตาของมหาฤกษ์นั้นทำให้จิตใจ
 ของมหาฤกษ์รู้สึกความหวือไปคืบ นอกจากนั้นคำ "ทิว" ที่มาประกอบ "ไผ่" ให้ความหมายที่ดี คือ
 ทำให้ผู้อ่านเห็นไผ่ขึ้นเป็นทิวแถว แตกต่างที่จะใช้คำ "ต้น" แทน "ทิว" เป็น "เห็นต้นไผ่" จะเห็นว่า
 มีความไพเราะและให้อรรถาธิบาย "เห็นทิวไผ่" ไม่ได้ คำ "ถาณ" ก็แสดงให้เห็นถึงลักษณะการบิน
 ของนก ว่า "ยั่วเยย" ก็ช่วยให้อ่านเห็นภาพนกกระเค้นอย่างมากมาย เป็นต้น

เนื่องจาก มหาฤกษ์ กองการให้กลอนมีสัมผัสถูกต้องตามลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์
 ฉะนั้นในกลอนบางวรรคจึงมีการแปลงคำมาใช้ เช่น

"ถึงกระนั้นท่านอย่าคิดตะชวักตะเชวียน ไม่ไปเป็นนคอกให้เบื่องเหงาสิ่ง" ^๒	
"ทองเคี้ยวหลอดเหล็กดัดฉวักฉวียน" ^๓	ทั้งไทยเจกจีนแซกแปลกแปลกแล"
"ฉันผู้เคี้ยวเบื่อยาวใจมิไคหับ"	ให้ว่าสับว่าสายถึงสายสมร" ^๔
"ทั้งสารระแนงองหนั่งออนโยน"	สะเอวโองอองแอ่งเหมือนแก่งกลิ้ง" ^๕

๑ ๑ ๑

คำแปลงเหล่านี้ บางคำไม่มีความหมายโดยตรง เช่น "ตะชวักตะเชวียน" แต่เมื่อ
 อ่านกลอนทั้งวรรคก็สามารถเข้าใจเนื้อความได้ บางคำก็แปลงมาจากคำอื่น คำแปลงเหล่านี้ก็แปลง
 มาใช้โดยไม่ได้นำถึงหลักเกณฑ์แต่อย่างใด เช่น "ฉวักฉวียน" แปลงมาจาก "ฉวักฉวียน"

^๑ ทดลองจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๑๑

^๒ ก. ทนา ๒

^๓ ก. ทนา ๗

^๔ ก. ทนา ๑๖

^๕ ก. ทนา ๕

"ว่าสัปร่าสาย" แฉงมาจาก "กระสับกระส่าย", "อ่องแอง" แฉงมาจาก "ออมแอน" เป็นต้น
นอกจากที่กล่าวมาแล้ว มหาฤกษ์ยังชอบใช้วลีที่ซ้ำ ๆ กัน เช่น "น้ำตาไหล" ดังตัวอย่าง
"เริ่มเสวยเวหนาน้ำตาไหล", "เฝ้าเหือดหวงสังขยาน้ำตาไหล"^๒
"ก็จนจิตกินน้ำตาไหล"^๓, "อยู่หลับหลังมีไคลาน้ำตาไหล"^๔

หรือ "นิจจาเอย" ดังตัวอย่าง
"เหมือนเมื่อใดหมายมานิจจาเอย"^๕, "พูดตัวคล้อยเคลือนคลานิจจาเอย"^๖
"ยามประกาศวาสนานิจจาเอย", "คิดถึงอยู่เกหานิจจาเอย"^๗

จากการศึกษาและสังเกตุการใช้คำของมหาฤกษ์ในนิราศเรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ามีลักษณะ
คล้ายคลึงกับของสุนทรภู่มาก จึงจะนำมาเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

สุนทรภู่	มหาฤกษ์
"สิ้นแค้นสิ้นรสสุคนธา" ^๘	"สิ้นแค้นสิ้นชะตาอาวต" ^{๙๐}
"นางชานากั้ไม่นานจะขึ้นใจ" ^{๙๑}	"ดูสาวสาวชานาไม่นานชม" ^{๙๒}

๑ ทดวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๕

๒ ก. หน้า ๗

๓ ก. หน้า ๑๔

๔ ก. หน้า ๓

๕ ก. หน้า ๔

๖ ก.

๗ ก. หน้า ๖

๘ ก. หน้า ๔

๙ สุนทรภู่ นิราศภูเขาทอง หน้า ๑๕๖

๑๐ ทดวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๕

๑๑ สุนทรภู่ นิราศเมืองแกลง หน้า ๔๕

๑๒ ทดวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๑๓

สุนทรภู่

"บางระมาดมากมายสายสวาท
วามนมากเหมือนใจแล้วไม่เหมือน"

มหาฤกษ์

"บางระมาดเหมือนน้ำคสวาทหวัง
ไม่สมดังพิศวาสเหมือนมากมาย"

๑ ๒ ๓

นอกจากนั้น วลี "น้ำตาไหล" "นิจจาเอ๋ย" สุนทรภู่ก็นิยมใช้มาก เช่น

"ถึงหน้าแพแฉะ เห็นเรือที่นั่ง

คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล"

"มาทางพาหนาจวนจอมบุรี

คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล"

.....

"ไอสังเวชวามนนิจจาเอ๋ย

จะมีคูมิไคยปรุระคองเขย

ทองคะเดยดวงใจไวไกลตา"

"จักจั่นห้วนแฉะแฉะเสียง

เหมือนสำเนียงวนิดาน้ำตาไหล"

๒.๒.๓ ลักษณะโวหาร

ลักษณะโวหารของมหาฤกษ์ที่สังเกตได้คือ เป็นโวหารที่โลกโชนทั้งใจ
เชิงความคิดและการเปรียบเทียบ เช่น เมื่อเดินทางถึงจัวราย มหาฤกษ์เขียนรุนแรงวาทะที่ชวน
การบันทึกวิญควยโวหารที่โลกโชนว่า

"ทุกวันนี้ใครเขาไม่ระแวง
ว่าเมียเขาเรารักทำรักกัน
แม้สมัครรักเราไม่เป็นไร

กลับพลิกแพลงผูกเค้นเย็นเย็นใจ
ขึ้นจัวอ่อนเมื่อคืนเป็นไขไหว
จะเป็นไ้ทุกวันนี้ครั้นคร้าม

๑ สุนทรภู่ นิราศพระบาท หน้า ๓๐๕

๒ หวางจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๔

๓ สุนทรภู่ นิราศภูเขาทอง หน้า ๑๕๖

๔ ก. เทว ๑๖๒

๕ ก. นิราศเมืองแกลง หน้า ๔๔

๖ ก. เทว ๑๐๔

ถวายทานจีวรเคี้ยวนี้ไม่มาก

เขาคอยตากอยู่ทุกวันอย่าหวั่นหวาม

จะทำบุญเสียบวชวันพระงานงาม ไปตากทานจีวรมาใส่บาตรอย่า

หรือตอนที่กล่าวทำบุญหญิงที่ชอบมากหลายตัวก็เช่นกัน ดังนี้

"แต่เคี้ยวนี้ดูใจเขาไม่ทุกข์

กลับสนุกเพลินจิตพิสมัย

หนึ่งแล้วสองปองสามไม่ขามใคร

จะหาไปกว่าจะเห็นว่าเป็นตัว

ภาสนาก็ดูเรียวแล้วเคี้ยวนี้

กุมารีพอจะพรากรจากหัว

ดูกายคมหัวนม เทาดูบัว

พูดถึงผิวชอบใจอะไรเลย" ๒

ลักษณะโวหารของมหาฤกษ์นอกจากจะโดดเด่นทั้งในเชิงความคิดและการเปรียบเทียบแล้ว บางตอนยังมีลักษณะเสียดสีประชดประชัน เช่น เสียดสีคนที่ขาดฝึกปาก แต่มีฝึประจบว่าสามารถหาเกียรติยศชื่อเสียงให้ตัวเองได้ ส่วนคนที่ฝึกปากแต่ไม่รู้จักประจบนั้นความรู้ไม่ช่วยให้เกิดประโยชน์อันใด ดังนี้

"ฝึประจบเคี้ยวนี้คอกคิมาก

แต่ฝึกปากนี้มิได้มีไกรหา

การหนึ่งสี่ล้อกรจะฉอนแต่ก่อนมา

ยอมไค้หน้าไค้ศปรากฎนาม

แต่เคี้ยวนี้เป็นใจมิไค้ผล

มีแต่ลนคอยเอ่ยมาเย้ยหยาม

รู้ก็ขามไม่รู้ก็ขาม

ก็เหมือนความว่า เล่นเห็นกับตา" ๓

๒.๓ ลักษณะและกิจการแต่ง

ลักษณะสัมผัสและความถูกต้องในฉันทลักษณ์ของนิราศเรื่องนี้ โดยทั่วไปมหาฤกษ์จะพยายามรักษาอย่างเคร่งครัด การส่งสัมผัสจะส่งสัมผัสในคำที่สามเป็นส่วนมาก เช่น

"ชมพฤกษาพนาอุฏฐิฐขอ" "ทุกงานก่อกิ่งใบเหมือนไม้เขียน" ๔

๐ ทววจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๑๕

๒ ก. หน้า ๑๓

๓ ก. หน้า ๑๒

๔ ก. หน้า ๒๗

๒.๓.๕ แบบเพี้ยมแอก เช่น

"วามอดุขวางอมาง เขาที่เคามา เห็นกับตามันจะทวางไปอย่างไร"^๑

"ฉันอยากไต่บานนวกคอกสักคน แทะคัสนุสสุแสงไปแห่งใด"^๒

๒.๓.๖ แบบแทรกแอก เช่น

"ครันพบหน้าตาผาคประหลาดใจ เหมือนเห็นใบบาเป็นนโมเหมือนเคย"^๓

"แล้วให้สัถยัญญาวาตรงฉัน จะผูกพันไปจนตายไม่หน่ายที"^๔

สัมผัสสระทั้ง ๖ ชนิดนี้สัมผัสที่มหาอุกณ์เล่นไว้มากที่สุดคือแบบ เคียง และแบบแทรก ก เคียงสัมผัสทั้งสองชนิดนี้จะปรากฏในกลอนเกือบทุกวรรค

สัมผัสพยัญชนะ มหาอุกณ์เล่นไว้ครบทุกแบบดังนี้

๒.๓.๗ แบบกุ เช่น

"แล้วชูปหอมยอมเปลี่ยนแพร เลี่ยนหลิน ยังหอมกลิ่น ช่วยฉมนำฉม กิม

เมื่อขวัญตามาตลาดจะคาควม ก็หลงกิม เสียมิทันเมื่อวันมา"^๕

๒.๓.๘ แบบเพี้ยมกุ เช่น

"ชมพฤษภาหนา ดุกก็ชื้อ ทุก กานกอก กิม เหมือนไม้เขียน

เห็นรักตนหลนกลาค กุกคาม เคียร คิดถึง เพียรปลูก กรัก อยู่ ปลัก ปลอม"^๖

๒.๓.๙ แบบเพี้ยมรถ เช่น

"จากสระระกำขึ้น น้ำแถม ทั้ง โศก แถม ชวน ชา ชา ฤทัย"^๗

๑ ทวงจักรปาณี (มหาอุกณ์) นิราศพระปฐม หน้า ๑๒

๒ ก. หน้า ๑๓

๓ ก. หน้า ๕

๔ ก.

๕ ก. หน้า ๒๖

๖ ก. หน้า ๒๗

๗ ก. หน้า ๒๕

อย่างไรก็ตามการเขียนกลอนของมหาฤกษ์ บางวรรคก็ขาดความไพเราะไปบ้าง เช่น
กลอนวรรคส่งนั้น คำสุดท้ายปกตินิยมใช้คำสามัญ แต่กลอนของมหาฤกษ์บางวรรคใช้คำมีวรรณยุกต์ เช่น

"ทั้งแน่ม่ายลงในเรไรหรือ"	เหมือนกรับชิงฉาบเพราะดูเหมาะสม
ประสาหยากหากฟังให้วังเวง	นึกว่าเพลงกล่อมอกเมื่อตกไร"
"พอฝนพลาซาเมื่อกี้สักเจ้าหนุ่ม"	เกียติยังคลุมมีใครสุกหมกมัว
ทั้งเพื่อนเรือเขาจะไปเขาไม่กลัว	ต่างแถมตัวเคลือบคลานาวาเมื่อ"

๒.๔ ลักษณะของกวี

การเขียนของมหาฤกษ์มีทั้งแบบสัมผัสที่สระและวิสุทธานะ ดังจะยกมาให้เห็น
พอเป็นตัวอย่างดังนี้

~~สัมผัสที่~~ สัมผัสที่ ๓ ขณะที่มาหาฤกษ์เดินทางผ่านสถานที่ต่าง ๆ เมื่อพบเห็นสิ่งใดก็นำ
สิ่งที่พบเห็นมาสัมผัสกับความรูสึกของตน เช่น เมื่อเดินทางผ่านวัดไผ่จันทร์ มหาฤกษ์คิดไปถึงไม้จันทร์
ว่าหายาก เหมือนการค้นหานักปราชญ์ดังนี้

"ไม่แจ้งนามถาบันจุจิงรัฐค"	เขาเรียกวัดไผ่จันทร์นาทรษา
เห็นแต่ไผ่ไม่เห็นจันทร์เป็นขวัญตา	โอฬฤกนามีสันทั้งคินแค้น
จะหาจันทร์กฤษณานันหายาก	เหมือนคนมากมีคินเบ้ขมื่นแสน
จะประสงคองคปราชญ์กษาคแค้น	เสมอเมื่อนจันทร์แดงแรงราคา"

หรือเมื่อเดินทางผ่านบางหว้าก็นำเรื่องบางหว้ามาสัมผัสกับความรูสึกของตน ดังนี้

"ถึงบางหว้าว่าใจอาลัยสมร"	เหมือนเรียมจรจากนางมาหางเห
ไหวหาทรงหวงหลังอยู่ดงเล	มาวาเหวอาจวางอยู่วังเวง"

๐ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๖๖

๒ ก. หน้า ๓๑

๓ ก. หน้า ๑๑

๔ ก. หน้า ๔

* วิสุทธิทัศนะ มหาอุบายให้ความจริงเกี่ยวกับชีวิต โดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่า การเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย เป็น อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดค้นหา จึงควรละทิ้งเสีย ทางที่สมควรจะปฏิบัติตนตามคำพระเพื่อจะได้ไปสู่นิพพานดังนี้

"ธรรมคาเกิดมาเป็นตัวตน	มิได้พบทุกข์อันน่าชอาทิวรา
เมื่อ เจ็บตายก็เหินเห็นประจักษ์	พระไตรลักษณ์นั้นแจ่มแจ้งทุกสิ่งสา
เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา	เพราะรู้ค้นหาทุกขให้ดูกลาม
กายรูปรสกลิ่นเกิดเสียง เสียงสัมผัส	เครื่องกำหนดพาบาปัวทพยายาม
ตัดค้นหาอย่าหลงพะวงกาม	พยายามปฏิบัติตามอัฏฐางค์
อาทิธรรมคือพระสัมมาทิฐิ	จนสัมมาสมาธิเร่งเสาะสา
จงทำตามคำพระอย่าละวาง	เป็นหนทางสู่สถานนิพพานเอย"

๒.๕ คุณค่าในค่านสุนทรียศาสตร์และคุณค่าด้านอื่น ๆ

๒.๕.๑ คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์

๒.๕.๑.๑ การเลบเสียงสระ เสียงพยัญชนะในแบบต่าง ๆ ทำให้

บทกลอนไพเราะ เช่น

"นิจาเคยเคยสำราญอยู่ฐานถิ่น	มาได้ยินสัตว์ป่าน่าสยอง
แจ้วแจ้วจักจั่นสนั่นร้อง	เหมือนเสียงฆ้องแตรสังข์จี๋มรรลง
ทั้งแม่มายดองโนเรไรหึ่ง	เหมือนกรับฉิ่งฉาบเพราะดูเหมาะเหมง
ประสาหากหากฟังให้วังเวง	นึกว่าเพลงกล่อมอกเมื่อตกไร
แจ้วแจ้วแว้วเสียงจิ้งหรีดกรีก	เหมือนน้องหิวควาบวับไม่หลับไหล
ดูดาวเคลื่อนเคลื่อนคันลัครรไล	สกุณไก่นกราวหนาวดูรา"

การเล่นเสียงสระ

บทที่ ๑	วรรณคดี	เล่นสัมผัสแบบเกียง ในคำ เอย - เคย
	วรรณศรี	เล่นสัมผัสแบบเกียง ในคำ ป่า - น้า
	วรรณรอง	เล่นสัมผัสแบบเกียง ในคำ วัน - สัน
	วรรณสง	เล่นสัมผัสแบบเกียง ในคำ สังข์ - ดัง
บทที่ ๒	วรรณคดี	เล่นสัมผัสแบบแทรกเกียง ในคำ <u>ในเรไร</u>
	วรรณศรี	เล่นสัมผัสแบบแทรกเกียง ในคำ <u>เพราะเหตุเหมาะ</u>
	วรรณรอง	เล่นสัมผัสแบบเกียง ในคำ ยาก - หาก
		แบบแทรกเกียง ในคำ <u>พึงให้วัง</u>
บทที่ ๓	วรรณสง	เล่นสัมผัสแบบแทรกเกียง ในคำ <u>อกเมื่อตก</u>
	วรรณคดี	เล่นสัมผัสแบบเทียบเกียง ในคำ แจ้ง - แจ้ว - แว่ว
		แบบเกียง ในคำ หรีด - กรีด
	วรรณศรี	เล่นสัมผัสแบบแทรกเกียง ในคำ <u>ไม่หัดไหล</u>
	วรรณรอง	เล่นสัมผัสแบบเกียง ในคำ เค็ดือบ - เคื่อน, คับ-คับ
	วรรณสง	เล่นสัมผัสแบบเกียง ในคำ กราว - ทนาว

สัมผัสพยัญชนะ

บทที่ ๑	วรรณคดี	เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ ฐาน - ถิ่น
	วรรณศรี	เล่นสัมผัสแบบแทรกกรด ในคำ <u>สัตว์ป่านาสยอง</u>
	วรรณรอง	เล่นสัมผัสแบบเทียบมรด ในคำ แจ้วแจ้วจักจั่น
	วรรณสง	เล่นสัมผัสแบบแทรกกรด ในคำ <u>เสียงของแตรสังข์</u>
บทที่ ๒	วรรณคดี	เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ แม่ - ม่าย
		แบบเทียบคู่ ในคำ เรไรหรือ
	วรรณศรี	เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ ฉิ่ง - ฉาบ, เหมาะ - เหมง
	วรรณรอง	เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ วัง - เวง
	วรรณสง	—

ฉันอยู่บางกอกใหญ่ยังไม่ถอย
แม่เฒ่าบางนางกอกกอกจะคลาย

บางกอกน้อยอาจจะให้ใช้ใจหาย
บางไม้คล้ายเฒ่าบางไม้สร้างครวญ^๑

เฒ่าเฒ่า "เคย"

"เคยตอบรสพจมานหวานเสนาะ
เคยแจกเบรียนเวียงน้อยเคยขอขี่

เคยขอเลาะทอดทิ้งให้ทิ้งคิม
ล้วนปลอมปลื้มปลุกในน้ำใจจง"^๒

๑ ด ๑

๒.๕.๑.๓ การ เลียนเสียงธรรมชาติแม้จะมีเพียงเล็กน้อยแต่ก็มีส่วน

ทำให้บทกลอนไพเราะและช่วยให้อ่านเห็นภาพพจน์ยิ่งขึ้น เช่น

"จนสุนัขเห่าโฮกกระโฮกไล่

ทางตกใจโจนถั่วตกน้ำปริ่ม"^๓

"เมฆพยับอันมีคฤหิไป

พายุใหญ่พัดโหมบาโกรมครืน

ถูกเรือนหันยวนเสียงสวบสาบ

พายุขานขึ้นดังไปทั้งคืน"^๔

๑ ด ๑

๒.๕.๑.๔ การ เลือกใช้คำที่ให้อารมณ์และความรู้สึกในการบรรยาย

ความบางตอน ช่วยสร้างภาพพจน์ให้อ่าน เช่น ตอนบรรยายสภาพป่าที่เงิบเหงาว่างในยาม
ถึงสงัดดังนี้

"ถึงสงัดเงิบงอมทุกหย่อมหญ้า

โสมคป้าโหยหวนครวญกระหิม

เห็นเงาไม้คำคำคร่ำครึมิ

เสียงพึมพำนวลลั่นหัวขัน

นกที่คพือทั้งทุ่งนพุดนิค

เสียงพิพิคพิคไม่มีขวัญ

ทั้ง เค้ากู่โก่นคะโกนกัน

ให้ไหวหวั่นหวาดกมลให้ชนพอง"^๕

^๑ ทดลองจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๗

^๒ ก.

^๓ ก. หน้า ๑๓

^๔ ก. หน้า ๑๕

^๕ ก. หน้า ๑๖

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติในยามกลางคืนว่ามีแต่ความเงิบสงัด เสียงร้องของนกต่าง ๆ เช่น นกคิ๊ดคิ๊ด นกเค้า ทำให้บรรยากาศในเวลานั้นน่ากลัวยิ่งขึ้น

หรือตอนบรรยายถึงฝูงชนที่พระปฐมเจดีย์ว่ามีมากมาย มหาอุกฤษ์เขียนไว้ว่า "เห็นเกลื่อนเกลือกนอกพรุพริ้ง" คำ "เกลือกเกลือก" และ "พรุพริ้ง" ช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพฝูงชนที่มานมัสการพระปฐมเจดีย์อย่างเนืองแน่น เป็นตน

๒.๕.๑.๕ มีสำนวนเปรียบเทียบที่คมคาย เช่น ตอนที่มหาอุกฤษ์นำความจากเจ้าอาวาสมาของคนที่ไปเปรียบเทียบกับตนนั้น มหาอุกฤษ์เขียนไว้อย่างน่าฟังดังนี้

"ยามประกาศวาสนานิจาเอ๋ย กระไร เล่มมิตรญาติมาขาดสูญ

วาสนาอาภัพกลับเหมือนหนู มาอาดูรจมดถึง เสียจริงเจ็บ

.....

เมื่อบรรลัยใครจะมาช่วยยาเยียว ฟันคุณเคียวอาจจะได้ใส่อัคคี

การสอนจิตคิดถึงตนให้มาก ถึงจนยากก็อุทิศสำหรับเสาศาปะระสี^๑

หรือตอนที่แสดงความคิดเห็นเรื่อง ชาวเจ้า ชาวเหนียว นั้น มหาอุกฤษ์กล่าวเป็นทำนอง เปรียบเทียบไว้ดังนี้

"ที่รสาทิโอชาประสาเขา ถึงข้าเจ้าก็จะดีกว่าที่ไหน

แต่ข้าเจ้าเมาทองดูองไว เหมือนพาใจให้ยั้งหมั่นทำการ

อันข้าเหนียวกินคัแต่ขี้เกียจ ลงนอนเหยียคนเมาหลาไม่ว่าชาน"^๒

ฯลฯ

๒.๕.๒ คุณลักษณะอื่น ๆ

๒.๕.๒.๑ ให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพสังคมไทยในสมัยนั้น เช่น การคมนาคม การค้าขาย ที่อาศัยทางน้ำเป็นสำคัญ การแต่งกายของสตรีชาววัง ชาวบ้าน การทำมาหากิน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เมื่อมหาอุกฤษ์พบเห็นก็จะพรรณนาอย่างละเอียดช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้

^๑ หวงจักรปาณี (มหาอุกฤษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๒

^๒ ก. หน้า ๑๕

และมหาอุกมโหฬารให้เห็นว่า กบในอุกนั้นคงไม่ละอายในเรื่องเป็นเหตุกับอุกเมื่อก่อนอื่น กลับเห็นเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องธรรมดา มหาอุกจึงเขียนเกอวปร ๗๗ กิ่งหนึ่งและขายด้วยโวหารที่โหดโชน ก็ใจคังกล่าวหาที่ผู้วิจัยแสดงไว้ในตอนที่กล่าวถึงจำนวนโวหารของมหาอุกแล้ว

๒.๕.๒.๓ ในความรู้เกี่ยวกับลักษณะ ตลอดจนตำนานของพระปฐมเจดีย์
ลักษณะของพระปฐมเจดีย์ที่มหาอุกบรรยายไว้มีดังนี้

"เข้าในอาณาเขตเจดีย์ฐาน"	งามตระหง่านสูง เบี่ยมเทียมเวหา
เป็นเจดีย์ชั้นหลั่นครจนา	มีศากวรายรอบเป็นขอบคัน
มีพระพุทธรูปไสยาสิลาอ่อน	เป็นนอย่าง กอนเกาสร้างร้างขยัน
วราแต่เมืองหงสาคือรามัญ	อยู่เบื้องบันนรพาศาอาศัย
ที่ที่ สูงมีระเบียงดูเรียงเวียน	ทั้งระเบียงโบสถ์รามงามระหง
มีเจดีย์สี่สองจำลองทรง	อีกทั้งองค์ปรางค์สนองจำทองไว้

.....

ที่พระปฐมท่ากอดกตวชิร	สวมสนธิใหญ่ประมูต โบกปูนเสริม
กระเบื้องลายพราบระยับประดับ เติม	เป็นที่เฉลิมศรัทธาสาธุชน
แกยังสวมยอดปรางค์อยู่อย่างนั้น	แสงสุวรรณแวววาวทองหาวทน
ที่บนฐานลานระเบียง เสียงสวคนนค	ทั้งเสียงคนตีระฆังประดังกัน"

ลักษณะที่มหาอุกบรรยายไว้นี้เป็นลักษณะที่พระปฐมเจดีย์ได้รับการบูรณะแล้ว กล่าวคือ การบูรณะพระปฐมเจดีย์กระทำกันในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก่อนที่มหาอุกจะเดินทางมาขึ้นการ

สำหรับตำนานพระปฐมเจดีย์นั้น มหาอุกได้หยิบยกข้อสันนิษฐานของผู้มีความรู้ขึ้นมา กล่าวไว้ว่า เติมกง เป็นที่อยู่ของนราพนธ์ไพเราะมีการชุกตบตีว้างกั ดังนี้

"แต่ที่นี้มีนคิก เขากึกเห็น	เติมจะเป็นรามคามรามณวิสัย
จึงชุกได้ตีว้างคักที่ใจ	ในท่าไต้พสุธาทั้งมาลี

เป็นอักษรพราหมณ์เก่า เมื่อเขาเห็น แผลออกเป็นคำพระชินกรี

ซึ่งพระธาตุปาฏิหาริย์นั้นคาดมี ที่ซ่อนสำคัญนั้นแก้ไข"

และยังได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับตำนานเรื่องพระยาภาง พระยาพาน ไว้ว่า

"เธอทรงช้างยกพลพลพิฆาต พระปิตุราชพระยาภางสัปตังสาร

ฆ่ายายหอมมารดาเลี้ยงมานาน ค่ายแจ้งการปกปิดสิ่งกิจจา

อันเรื่องราวพระยาภานนั้นนานนัก คนรู้จักเล่ากันนั้นหนักหนา

.....

สมคสามสิบสี่ก็ไม่พอ ไม่มีข้อสำคัญนั้นอย่างไร"^๒

๒.๕.๒.๔ ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติและอนุณิสัยของกวี

ประวัติ ในนิราศพระปฐม มหาฤกษ์ได้รำพันถึงความหลังเมื่อผ่านวัด
สุดท้าย เมื่อสมัยเป็นเณร พระวินัยธรรมเห็นว่ามหาฤกษ์เป็นเด็กที่มีเขาวนปัญญาดี จึงพาออกมาฝาก
ให้เรียนบาลีที่วัดสุดท้าย แม้ว่าจะไม่ชอบ แต่ก็ต้องเรียนจนสิ้นสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงลาสิกขาบท ฐานะ
ความเป็นอยู่ของมหาฤกษ์หลังจากลาสิกขาบทแล้ว คงมีสภาพไม่ค่อยดีนัก ดังที่ได้พรรณนาไว้ว่า

".....	นึกสงสารคราวครั้งยังเป็นเณร
พระครูบาพาพรากจากกรุงเก่า	มาฝากเราก่อนยามหาเณร
อยู่วัดนี้มีธุระท่านกะเกณฑ์	ให้เช้าเวรแปลประโยควิโยคใจ
คอยคิดเห็นเป็นสี่ถึงมีกักดี	ใจไม่รักแท้แท้มาแต่ไหน
เห็นผิดกิจสมณะพระวินัย	ท่านขึ้นใจก็ต้องตามเพราะความกลัว
จึงเป็นไปในแดนดินเป็นสยาม	ทรงพระนามพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
จนสมบทบวชสนองไม่หมองมัว	พอครองตัวตามประสาวิชาคุณ
สิ้นแดนดินสิ้นระตาวาพรต	แสนกำสรดสิ้นทรัพย์สมบัติสนุน" ^๓

๑ หลวงวัชรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๒๐

๒ ก.

๓ ค. หน้า ๓ - ๔

ชีวิตของมหาฤๅษีคงมีสตรีเข้ามาเกี่ยวข้องกับหลายคน ทั้งความตอนต้นของนิราศเรื่องนี้
ก็กล่าวไว้ว่า

"ทุกนารีที่มาศสวาทหวัง อยู่กับหลังมิไค่าน้ำตาไหล
เจ้ารู้เรื่อง เคื่องกอยจะน้อยใจ เพราะมิได้เป็นกันช้านาน"^๑

แม้วานหาฤๅษีจะออกถือสตรีไว้หลายคน เช่น สาหร่าย สายทอง ยี่สุ่น อัมพัน ฯลฯ
แต่ก็เป็นสตรีที่มาหาฤๅษีโดยเกี่ยวข้องกับควยเท่านั้น และขณะที่เขียนนิราศเรื่องนี้คงไม่มีความสัมพันธ์กัน
แล้ว เช่น เมื่อเอ่ยถึงหญิงชื่อสาหร่าย สายทอง ก็มีความบรรยายว่ามหาฤๅษีไม่ได้เกี่ยวข้องกับควยแล้ว
ดังนี้

"แต่สาหร่ายสายทองเจ้าหมองรา ว่าพียามีใครรักนักระวาง
จึงยุบงยายายหมายขจิก จนต่างพลัดต่างพรายถึงหน่ายแทง"^๒
หรือตอนที่เอ่ยถึงยี่สุ่นก็เช่นเดียวกัน ดังนี้

"น่านน้อยใจ เจ้าครุณย์สุนแสน ไม่ควรแก่นยามาชวนทำทนต์"^๓
เมื่อไปไหว้พระปฐม มหาฤๅษีพบแม่หนูสตรีที่เคยมีความสัมพันธ์กัน แต่แม่หนูแต่งงานกับ
เถรบุรีแล้ว มหาฤๅษีจึงรำพันเป็นเชิงต่อว่าตอชานว่า

"พบนางหนูชู้กันเคยพันพัน มาได้ผู้ชู้มีงบิเงิน
พอเรือเคียง เลี้ยงหนาไม่ปราศรัย ครั้นถามไถ่ต่อว่าพาหนาเงิน
ให้สบถก็ไม่รับกลับว่าเอิน ไซ้ให้เดินเคอโยไครวะคอย"^๔

๑ เนื้อความในนิราศมีการรำพันถึงความหลังว่า เคยลักลอบได้เสียกับสตรีที่บ้านพักขุนนาง
ผู้ใหญ่คนหนึ่ง แต่แล้วก็มีเหตุทำให้เลิกรากันไป ดังความที่ว่า

"หมอนพิงกรสงที่ตรงห้อง นวลละออง เห็นฉันทก็หรรษา

^๑ หลวงวิกรปถาณี (มหาฤๅษี) นิราศพระปฐม หน้า ๓

^๒ ก. หน้า ๔

^๓ ก.

^๔ ก. หน้า ๑๗

ให้อาบน้ำหมกรินประพินทา

แล้วพักพาสู่ห้องประคองนอน

.....

.....

ถึงอย่างนี้ศรีสวัสดิ์ยังคัดได้

ไม่มีโยเยโอเสหน้เท่าเกศ"^๑

ชีวิตของมหาฤๅณทัณฑ์เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ คงเป็นระยะที่ตกต่ำ เพราะมีความหลายตอนที่พูดถึงความยากจน บ่อยจนบอใจในความอับโชคความสนาของตน เช่น ตอนที่พูดถึงคนจีที่โรงเจ้าภาชีว่าร้ายทั้ง ๆ ที่ไม่เคยร้ายเรียน ส่วนตนเองนั้นทั้ง ๆ ที่มีความรู้กลับยากจนดังนี้

"ถึงโรงเจ้าภาชีมอติคัง

ตัวโหน่งแจ่มแจ่มด้วยแสงเทียน

ไวยางเปียเปียมาสาวส้าง

เป็นจันทาง เมืองมาแต่พาเพียร

ที่ความรู้สิ่งไรก็ไม่เรียน

ยังปากเพียรมาไคถึงใหญ่โต

เห็นดีแลแก้ววิชาชาญใหญ่

เราเป็นไทยนี้มานานโมโห

.....

.....

ดูหน้าชั้นนอกกรรมระทมใจ

หามีใครทันกินพูดสิ้นอาย"^๒

แต่ก็มีความหลายตอนที่แสดงให้เห็นว่า แม้มหาฤๅณจะจนแต่รักศักดิ์ศรี ไม่หวังพึ่งผู้ใด เช่น มหาฤๅณได้ปรารภถึงเพื่อนสนิทบางคน เช่นพระยาศรีว่าเคยสนิทกัน แต่ตอนนี้กลับทำมาทางเบียดังกลอนที่ว่า

"บัดเดียวนี้ท่านก็มีบุญตบะ

ล้วนหลวงพระเพลิงจิตพิสมัย

ครั้นพบหน้าตาผาดประหลาดใจ

เหมือนเห็นบาโบเบื่อนไม่เหมือนเคย"^๓

* อุปนิสัย อุปนิสัยของมหาฤๅณที่เห็นได้จากนิราศเรื่องนี้คือมหาฤๅณเป็นคนช่างสังเกต ขาดจจจำ เช่นขณะเดินทางไปพระปฐมมหาฤๅณได้ยินเสียงคนเรือกกอดูก็จำบทกถานั้นมาเขียนไว้ในกลอนนิราศ ดังนี้

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤๅณ) นิราศพระปฐม หน้า ๕

^๒ ก. หน้า ๑๔

^๓ ก. หน้า ๕

และมหาฤๅณโศกให้เห็นว่า คนในยุคหนึ่งคงไม่ละอายในเรื่อง เป็นที่รักถูกเมียนกวน กัดเห็นเรื่อง เหล่านี้เป็นเรื่องธรรมดา มหาฤๅณจึงเชิญภควทพรชกั้งหญิงและชายด้วยอาหารที่โศกโณม ก็ใจ ดังคำกล่าวที่ผู้วิจัยแสดงไว้ในตอนที่กล่าวถึงจำนวนอาหารของมหาฤๅณแล้ว

๒.๕.๒.๓ ในทวามรู้เกี่ยวกับลักษณะ ตลอดจนตำนานของพระปฐม

เจดีย์ ลักษณะของพระปฐมเจดีย์ที่มหาฤๅณบรรยายไว้มีดังนี้

"เข้าไปในอาณาเขตเจดีย์ฐาน	งามตระหง่านสูง เยี่ยมเพี่ยม เวหา
เป็นเจดีย์ชั้นหลังนครจนา	มีศาลารายรอบเป็นขอบคัน
มีพระพุทธรูปไสยาสิลาอ้อน	เป็นอย่างก่อนเก่าสร้างช่างชั้น
มาแต่เมืองหงสาวดีอรามัญ	อยู่เบื้องบันนรพาศาบายง
ที่ฐานสูงมีระเบียงดูเรียงเรียบ	ทั้งระเบียงโบสถ์งามงามระหง
มีเจดีย์ที่สองจำลองทรง	อีกทั้งองค์ปราศรัยส่องจำลองไว้

.....

ที่พระปฐมท่ากบถกถวยอิฐ สวมสนธิใหญ่ประมุล โบกปูนเสริม
กระเบื้องลายพราบระยับประดับเต็ม เป็นที่เฉลิมศรีทศานุสา
แกยังสวมยอดปราศรัยอย่างนั้น แสงสุวรรณแวววาวทองหาทน
ที่บนฐานลานระเบียงเสียงสวดมนต์ ทั้งเสียงคนตีระฆังประดังกัน"

ลักษณะที่มหาฤๅณบรรยายไว้นี้เป็นลักษณะที่พระปฐมเจดีย์ได้รับการบูรณะแล้ว กล่าวคือ การบูรณะพระปฐมเจดีย์กระทำกันในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก่อนที่มหาฤๅณจะเดินทางมาหนังสือการ ลำดับตำนานพระปฐมเจดีย์นั้น มหาฤๅณได้หยิบยกข้อสันนิษฐานของผู้อื่นที่ความรู้อันมา กล่าวไว้ว่า เจดีย์เป็นที่ยุของพระเชนดเพราะมีการชุคพบศิวิลึงค์ ดังนี้

"แต่ที่นับถือเขาเกิดเห็น	<u>เจดีย์จะเป็นรามกานพราหมณ์วิสัย</u>
<u>จึงชุคได้ศิวิลึงค์ที่ฝังใจ</u>	<u>ในท่าไต้พศชาติทั้งชาติ</u>

เป็นอักษรพราหมณ์เก่า เมื่อเขาเห็น แผลออกเป็นคำพระชินทรี

ซึ่งพระธาตุปาฏิหาริย์นั้นกาลมี ที่ข้อนี้สำคัญมันแกล้งใจ"

และยังไ้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับตำนานเรื่องพระยาภิง พระยาพาน ไว้ว่า

"เธอทรงช้างบกพลพลพิฆาต พระนิทรราชพระยาภิงสัปตสังขาร

ส่ายายหม่อมมารดาเลี้ยงมานาน ค่ายแจ้งการปกปิดสิ่งกิจจา

อันเรื่องราวพระยาภิงนั้นนานนัก คนรู้จักเล่ากันนั้นหนักหนา

.....
สมุทสามสิบสี่ก็ไม่ว่า ไม่มีข้อสำคัญนั้นอย่างไร"^๒

๒.๕.๒.๔ ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติและอุปนิสัยของกวี

ประวัติ ในนิราศพระปฐม มหาฤกษ์ได้รำพันถึงความหลังเมื่อผ่านวัค
สุทัศน์ว่า เมื่อสมัยเป็นเณร พระวินัยธรรมเห็นว่ามหาฤกษ์เป็นเด็กที่มีเชาวน์ปัญญาดี จึงพาลงมาฝาก
ให้เรียนบาลีที่วัคสุทัศน์ แม้ว่าจะไม่ชอบ แต่ก็ต้องเรียนจนสิ้นสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงลาสิกขาบท ฐานะ
ความเป็นอยู่ของมหาฤกษ์หลังจากลาสิกขาบทแล้ว คงมีสภาพไม่ค่อยดีนัก ดังที่ได้พรรณนาไว้ว่า

".....	นึกสงสารคราวครั้งยังเป็นเณร
พระครูบาพาราจากกรุงเก่า	มาฝากเรากิจยามหาเถร
อยู่วัคนี้มีธุระท่านกะเกณฑ์	ให้เขาเวรแปลประโยควิโยคใจ
คอยคิดเห็นเป็นสี่ถึงมีศักดิ์	ใจไม่รักแท้แท้มาแต่ไหน
เห็นผิดกิจสมณะพระวินัย	ท่านขึ้นใจก็ท้องตามเพราะความกลัว
จึงเป็นไปในแดนดินปิ่นสยาม	ทรงพระนามพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
จนสมบทบวชสนองไม่หมองมัว	พอครองตัวตามประสาวิชาคุณ
สิ้นแดนดินสิ้นศะตาคำพรต	แสนกำสรดสิ้นทรัพย์สิ้นบุญ" ^๓

หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๒๐

ก.

ค. หน้า ๓ - ๔

ชีวิตของมหาฤๅษีคงมีสตรีเข้ามาเกี่ยวข้องหลายคน ดังความตอนต้นของนิราศเรื่องนี้
ก็กล่าวไว้ว่า

"ทุกนารีที่มากสาวทหวัง อยู่ดับหลังมิไค่ลำนาคาไหล
เจ้ารู้งเรื่องเคื่องกอบจะน้อยใจ เพราะมิไค่เยื้อนกันช้านาน"^๑

แม้ว่ามหาฤๅษีจะออกนอกลีลาสตรีไว้หลายคน เช่น สาหร่าย สายทอง ยี่สุ่น อำพัน ฯลฯ
แต่ก็เป็นสตรีที่มหาฤๅษีเคยเกี่ยวข้องด้วยเท่านั้น และขณะที่เขียนนิราศเรื่องนี้คงไม่มีความสัมพันธ์กัน
แล้ว เช่น เมื่อเอ่ยถึงหญิงชื่อสาหร่าย สายทอง ก็มีความบรรยายว่ามหาฤๅษีไม่ได้เกี่ยวข้องด้วยแล้ว
ดังนี้

"แต่สาหร่ายสายทองเจ้าพองรา ว่าพียามีใครรักนักระวาง
จึงบุยงยายายหมายขจิต จนต่างพลัดทางพรายถึงหน่ายแทง"^๒

หรือตอนที่เอ่ยถึงยี่สุ่นก็เช่นเดียวกัน ดังนี้

"น่านน้อยใจเจ้าครุณยี่สุ่นแสน ไม่ควรแคนถามาชวนทวนหัน"^๓

เมื่อไปไหว้พระปฐม มหาฤๅษีพบแม่หนูสตรีที่เคยมีความสัมพันธ์กัน แต่แม่หนูแต่งงานกับ
เกรบรูแล้ว มหาฤๅษีจึงรำพันเป็นเชิงต่อว่าตอชานว่า

"พบนางหนูชู้กันเคยพันพัน มาได้ตัวผู้ซึ่งมีเงิน
พอเรือเคียงเคียงหน้าไม่ปราศรัย ครั้นถามไถ่ต่อว่าทำหน้าเงิน
ให้สบถก็ไม่รับกลับว่าเงิน ไซ้ให้เดินเคอไปใครจะคอย"^๔

๑ เนื้อความในนิราศมีการรำพันถึงความหลังว่าเคยลักคอบได้เสียกับสตรีที่บ้านพักขุนนาง
ผู้ใหญคนหนึ่ง แต่แล้วก็มีเหตุทำให้เลิกร่างกันไป ดังความที่ว่า

"หมอนที่รุ่งกรสงที่ตรงห้อง นวลละอองเห็นฉันทกรรชา

^๑ ทลวงวักรปาลี (มหาฤๅษี) นิราศพระปฐม หน้า ๓

^๒ ก. หน้า ๔

^๓ ก.

^๔ ก. หน้า ๑๗

ให้อาบน้ำหอมรินประพินทา

แล้วพักพาสู่ห้องประครองนอน

.....

.....

ถึงอย่างนี้ก็รู้สึกยังตกใจ

ไม่มีโยเยเสียเหง่เท่าเกศา^๑

ชีวิตของมหาฤๅษีท่านเกินทางไปมีสการพระปฐมเจดีย์ คงเป็นระยะที่ตกอับ เพราะมีความหลายตอนที่พูดถึงความยากจน น้อยจนน้อยใจในความอับโชคความสนาของตน เช่น ตอนที่พูดถึงคนจีนที่โรงเจ้าภาษีว่าร้ายวัยทั้ง ๆ ที่ไม่เคยว่าเรียน ส่วนตนเองนั้นทั้ง ๆ ที่มีความรู้กลับยากจนดังนี้

"ถึงโรงเจ้าภาษีของดีทั้ง

ตัวโหน่งแจ่มแจ้งด้วยแสงเทียน

ไวยางเปียเมียบ่าวสาวส้าง

เป็นจันทาง เมืองมาแต่พาเหียร

ที่ความรู้สิ่งไรก็ไม่เรียน

ยังพากเพียรมาได้ถึงใหญ่โต

เห็นดีแลแล้ววิชาหาใหญ่

เราเป็นไทยนี้มานานโมโห

.....

.....

ดูหน้าชนออกกรมระทมใจ

หามีใครทันกินพูดสิ้นอาย^๒

แต่ก็มีความหลายตอนที่แสดงให้เห็นว่า แม้มหาฤๅษีจะจนแต่ก็รักศักดิ์ศรี ไม่หวังพึ่งผู้ใด เช่น มหาฤๅษีได้ปรารภถึงเพื่อนสนิทบางคน เช่นพระยาศรีว่าเคยสนิทกัน แต่ตอนนี้กลับท้าวขวาง เมินคังกลอนที่ว่า

"บัดเดี๋ยวนี้ท่านก็มีบุญอุบะ

ถ้วนหลวงพระเพลินจิตพิสมัย

ครั้นพบหน้าตาปลาคประหลาดใจ

เหมือนเห็นบาโบเบือนไม่เหมือนเคย"^๓

✽ อุปนิสัย อุปนิสัยของมหาฤๅษีที่เห็นได้จากนิราศเรื่องนี้คือมหาฤๅษีเป็นคนช่างสังเกต ขาวจกรำ เช่นขณะเดินทางไปพระปฐมมหาฤๅษีได้ยินเสียงคนเรือกอฉลุก็จำบทกลอนนั้นมาเขียนไว้ในกลอนนิราศ ดังนี้

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤๅษี) นิราศพระปฐม หน้า ๕

^๒ ก. หน้า ๑๔

^๓ ก. หน้า ๕

"เป็นหลายบทจดจำไต่คำหนึ่ง จะกล่าวถึงลูกสาวชาวเรือเหนือ
 ทำมิคั่งซัดแคมเรือ อายปลาเสือเจ้ากรรมพ่นน้ำรอก
 นาเสียใจไม่ระวังนั่งละห้อย ให้แสนโศกโศกน้อยนั้นเปี่ยมหมศ
 เขาร้องเล่นเห็นความไม่งามงด แต่ตองจดจำไว้เพราะไต่พัง"

นอกจากนั้นมหาฤกษ์ยังเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาอยู่เสมอ แม้จะลาสิกขาบทมา
 นานแล้วแต่ก็ยังปฏิบัติตนเป็นสาธุชน ดังมีความปรากฏในกลอนตอนหนึ่งที่ว่า

"โอ้ไม่เหมือนเพื่อนเขาแล้วเรา เพราะไม่มีเครื่องปลูกผูกเหล็กหลาย
 ถือสวมนต์เหมือนก่อนบ่อนคลาย สงสารกายเกิดมาเวลาโดย"

เนื่องจากมหาฤกษ์มีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นมหาฤกษ์จึง
 ไม่คิดพยายามปกป้องรายใคร เพราะเกรงจะมีกรรมเวรผูกพันกัน ดังความตอนหนึ่งในนิราศเรื่องนี้ว่า

"อย่าพยายามไปเลยโชที่ เวรจะมีพันผูกเหมือนปลูกหนาม
 ถ้าใจบุญกรุณาจึงพางาม ถึงสามงามเลี้ยวเรือชาวเหนือจร"

คำอธิบายฐานขอพรในคราวไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตและอุปนิสัย
 ของมหาฤกษ์ว่า มีความยากจนและมีจิตใจเลื่อมใสในพระพุทธรศาสนาซึ่งที่กล่าวไว้แล้วเป็นอย่างดีดังนี้

"ควยกุศลลับที่อบรม ขอให้สมสาเร็วประโยชน์โพธิญาณ
 แม่นวสนาข้านี้ยังบกพร่อง ยังเหี่ยวทองอยู่ในวัฏสงสาร
 ขอเกิดในมงคลจักรวาล ขอพบพานสมเด็จพระพุทธองค์
 พบทั้งพระปัจเจกโพธิ์ด้า พบพระธรรมพระอริยสงฆ์"

๑ ท่วงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๖๔

๒ ก. หน้า ๔

๓ ก. หน้า ๖

ขอคนปราชญ์ปรีชาปัญญายง

หนึ่งปิกรมารศาสนาโคหิต

ให้ใจธรรมสัมมาทณฺเฐ

ขออย่าให้วิปาศเหมือนชาตินี้

อันหญิงร้ายชายชาติทรชน

ที่สิ่งไรทุจริตอย่าคิดสมักร

อย่าให้หลงโลกีย์ที่นิยม

ขอชื่อตรงสัตยาบารมี

ทั้งเมียมิตรบุญทรญาติทาสทาสี

ร่วมไมตรีร่วมใจใ้ทุกคน

ไ้เป็นที่อุปถัมภ์ทำกุศล

ให้หลีกพ้นอย่าไ้มาสมาคม

ขอใ้รักสุจริตสนิหสนม

ใ้หอบรมไตรลักษณ์ญาณ"

*๓. นิราศทวาราวดี

๓.๑ รูป

นิราศทวาราวดีเป็นกลอนนิราศ มีความยาว ๕๒๐ คำกลอน เนื้อหาส่วนมาก เป็นการรำพันถึงอดีตและบุคคลต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตของตน การคร่ำครวญถึงหญิงที่รักก็มีบ้าง แต่ดูแต่งได้แดงไว้วา การที่คร่ำครวญถึงนางนั้น เป็นแต่เพียงการเขียนให้เข้าแบบนิราศเท่านั้น ลักษณะเด่นของนิราศเรื่องนี้ก็คือ เป็นนิราศที่มหาฤกษ์เล่าถึงประวัติของตัวเอง และประวัติของตำบล สถานที่ ตลอดจนคนนิยมในเรื่องต่าง ๆ ไว้มาก

ในตอนต้นของนิราศ มหาฤกษ์ได้บอกจุดมุ่งหมายในการแต่งไว้ว่าจะเดินทางไป
รับน้ำที่กรุงศรีอยุธยา แต่ไม่ใคร่จะวัน เดือน ปี ที่แต่งไว้ มหาฤกษ์เริ่มต้นนิราศไว้ดังนี้

"นิราศร้างทางไกลอาลัยสมร

ไปกรุงเก่าเส้าธูราให้อาวรณ์ จะจำจรจากงามเมื่อยามเย็น

.....

.....

พี่จากมิตรก็เพราะคิดถึงคุณป้า อยู่เฝ้าต่าง เมืองไค้เคื่องเขื่อง"^๑

ในตอนท้าย มหาฤกษ์กล่าวเป็นทำนองว่า นิราศเล่มนี้แต่งให้หญิงคนหนึ่ง ดังความที่ว่า

"พี่ตกถึงยังมีแต่เฝ้าปาก เป็นชั้นหมากมาโลมแม่โฉมศรี

นิราศเรื่อง เมืองทวารวดี ของ เรานี้ก็ความ เล่นตามสบาย"^๒

และมหาฤกษ์ยังได้กล่าวถอมตนไว้ด้วยว่า ตนเป็นผู้ที่กอบัญญาคงนี้

"เป็นจบเรื่อง เมือง เก่าแต่เท่านี้ มีสู้กับทบาทปราชญ์อย่าแถม

เห็นผิชอบชั่วก็ช่วยชี้แจง เพราะฉันแต่งตามประสาปัญญาทุย

ไซ้ประจวบควรถูกกับปราชญ์ ถ้าปลั่งพลาคับประทานวานอย่าทุย"^๓

เส้นทางที่ปรากฏในนิราศเป็นไปโดยลำดับดังนี้

ออกจากคลองบางกอกน้อยเข้าคลองบางกอกใหญ่ ผ่าน บ้านคอกไม้ ภูเขาทอง บาง
ลำภู บางขุนพรหม บ้านขุน บ้านลาน บางจาก เส้าหิน บางพลู บางพลัด บางซื่อ บางชัน
วัดสร้อยทอง บางเขน ตลาดแก้ว ตลาดขวัญ บางซื่อ คาน ปากเกร็ด บางพลู บางพัง
บางโค บ้านใหม่ โขกษาพัฏฐ สามโลก บ้านจั่ว บางกระบือ เกาะใหญ่ บ้านลานเท แหม่ม
บางไทร เกาะเกิด บางปะอิน เกาะพระ บ้านมอญ เกาะตะเภาลุ่ม บ้านตะเกียบ คลอง
ตะเคียน สวมม่วง วัดธรรมมา สามแยก บ้านหลวงนา จากนั้นมหาฤกษ์จะไปหาป่าที่เพและไป
นมัสการพระพุทธรูปที่วัดเจ็ททำ ขากลับแวะรับน้ำและเดินทางกลับกรุงเทพฯ

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวารวดี หน้า ๒๓

^๒ ก. หน้า ๔๑

^๓ ก. หน้า ๔๑ - ๔๒

๓.๒ ศิลปะการเขียน๓.๒.๑ ลักษณะ เนื้อความและวิธีพรรณนา

ลักษณะเนื้อความนั้น ตอนต้นเป็นการครวญถึงหญิงที่รัก แต่ไม่ได้ระบุแน่ชัดว่าคือใคร บอกจุดประสงค์ในการเดินทางว่าจะไปรับพี่ซึ่งตกยากอยู่ที่กรุง เก่าจากนั้นก็พรรณนาสถานที่และสิ่งต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นไปตลอด การร่ำพันจะเกี่ยวโยงไปถึงหญิงที่รักบ้าง ถึงชีวิตในหนหลังของพี่บ้าง ความบางตอนเป็นการระบายความคับแค้นใจในเรื่องต่าง ๆ ตอนท้ายเรื่อง เป็นการแสดงความในใจที่แท้จริงนิราศและกล่าวถวญตน

ส่วนการพรรณนานั้น มีลักษณะเป็นแบบธรรมชาตินิยมอยู่มาก มีการโยงเรื่องในวรรณคดีเรื่องเก่า ๆ เข้ามาหาตัว เช่น อ้างถึงพระอนิรุทธ นางอุษา iva

“ไทรนี้ธาคือเทพยดิ่งสู่”

ที่อุ้มชูอนิรุทธสมอุษา

ช่วยอุ้มพาเข้าไปชมสมสุธา

พอดับอาคูลรณ์ในไพรพร เทา”

การพรรณนาธรรมชาติสถานที่ต่าง ๆ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับนิราศทั่ว ๆ ไป คือนำธรรมชาติหรือสถานที่มาพรรณนาครวญเกี่ยวโยงไปถึงหญิงที่รัก เช่น เมื่อเดินทางถึงบ้านลานเท มหาฤกษ์พรรณนาไว้ว่า

“โอ้อ่านเอ๋ย เคยเฝ้าเห็น

วานช่วย เทพฤษฉินสักหาบหนา

ควยบาง เทพอดใจอลัษมา

เหลื่ออุราแถวจึงวานมาแดนเท”^๒

เมื่อเดินทางถึงบางปะอิน แลเห็นนกมากมาย มหาฤกษ์ก็ได้อรรถาธิบายไว้ว่า

“เห็นนกแก้วจับแก้วแจจรรจวน

เหมือนสำนวนทองแก้วแจจเรจา

จากพรางเหมือนผีจากสมรแม่

กระสาแซ่เหมือนกะฉินกระสาหา

เห็นนกฝูงข้ามฝั่งไปกลางน้ำ

ฟ้าสากนังร้องส่งตาม”^๓

^๑ หลางจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๓๖

^๒ ก. หน้า ๓๐

^๓ ก. หน้า ๓๓

๓ ๒.๒ การใช้ถ้อยคำ

คำที่ใช้โดยทั่วไปเป็นคำง่ายแต่ให้ภาพพจน์ดี เช่นตอนที่บรรยายความรู้สึกของตัวละครที่รับประทานอาหาร มหาลุยกษ์ใช้คำง่ายๆแต่ให้อารมณ์แก่ผู้อ่านเป็นอย่างดี ดังนี้

๑ แต่ฉันทนอดแค้นแสนรำคาญ จะรับประทานแต่ละกำต้องน้ำใจ
คิดถึงเจ้าเคี้ยวข้าวก็เป็นแรง เคี้ยวปลาแห้งก็เป็นขมของเหลว
แม้ได้เจ้าดวงใจมาในเรือ ข้าวกับเกลือก็จะกลืนไม่ขึ้นเค็ม"๑

การเลือกคำบรรยายกริยาอาการต่างๆ มหาลุยกษ์ก็ทำได้ดี เช่น

"ถึงคุ้งเคียวเสี้ยวลับลมอับแล้ว เขาจับแฉะจ้วงกรายทิ้งท้ายทั่ว"๒

คำ "อับ" ให้ความหมายที่คือแสดงให้เห็นว่าไม่มีลมพัด ถ้าจะใช้ "ดับ" แทน "อับ" เป็น "ถึงคุ้งเคียวเสี้ยวลับลมดับแล้ว" แม้จะได้สัมผัสแต่คำ "ดับ" ให้ความหมายและความรู้สึกสู่ "อับ" ไม่ได้

คำ "จ้วง" แสดงให้เห็นอาการแฉะอย่างรวดเร็ว

"ถึงระคมพ่นนมฤาถวมเสื่อ ไม่จุ่นเนื้อเหมือนหนึ่งกอดแม่ยอดหญิง"๓

คำ "ระคม" ให้ความรู้สึกว่าการพ่นนมมาก แม้ว่าจะได้สัมผัส ถวมเสื่อหลายๆ ชิ้นก็ไม่หายหนาว เพราะการพ่นถึงนางที่รัก อยากได้ไฉนจากนางที่รัก

๑ หลวงจักรปาณี (มหาลุยกษ์) นิราศหาวราวดี หน้า ๓๓

๒ ด. หน้า ๒๕

๓ ด. หน้า ๓๐

"ออกนาวาอาลัยรับไปพลัน คู่ตะวันตกเมฆวิเวกโพยม"^๑

คำว่า "วิเวก" ทำให้รู้สึกว้าเหว่ของฟ้าในเวลานั้นเงียบเหงาอ้างว้าง

"พอล้ำใหญ่ไหลหลังชันบ้างแล้ว เขาหยุดแจวพุกจอกหัวรอชม"^๒

คำว่า "จอก" ขยายกิริยา "พุก" แสดงอาการว่าพุกไม่พุก

คำว่า "ชม" ขยายกิริยา "หัวเราะ" แสดงอาการหัวเราะที่มีเสียงดัง

เนื่องจากมหายศของการไหลลงมีสัมผัส ฉะนั้นในกลอนบางวรรคจึงมีการแต่งคำมาใช้ และการแต่งคำนั้นส่วนมากไม่เป็นไปตามหลักของการแต่ง แต่มักเป็นการแต่งแบบที่เรียกว่า กวียานุโลม (poetic license) คือแต่งตามใจของกวี เช่น

"อนาโถ้อออกมาตกยาก กินแต่หมากพลูในนาอายุเหินยม"^๓

(แต่ง "อนาถ" เป็น "อนาโถ" เพื่อให้สัมผัสกับ "โธ")

"มาว่าเหวเือกในสาคร สายสมรเนาหลังจะยังไร"^๔

(แต่ง "อย่างไร" เป็น "ยังไร" เพื่อให้สัมผัสกับ "หลัง")

"นำคางชุมพุ่มพวงดวงผกา พระพายพาหอมหวานมารวนรว"^๕

(แต่ง "รวนรว" เป็น "รวนรว" เพื่อให้สัมผัสกับ "หวาน")

"มาถึงบ้านคาคชวัญสำคัญแน มีเรือแพเรียงรันนาหรรษา"^๖

(แต่ง "เรียงราย" เป็น "เรียงรัน" เพื่อให้สัมผัสกับ "หรรษา")

ฯลฯ

^๑ ทลวงจักรปาณี (มหายศ) นิราศทวาราวดี หน้า ๓๔

^๒ ก. ทป ๒๔

^๓ ก. ทป ๕๕

^๔ ก. ทป ๒๔

^๕ ก. ทป ๒๖

^๖ ก. ทป ๒๔

"พิโรฬางทางแลกลิ่งข้าม เป็นสามง่ามสองแยกแฉกแฉว
แม่น้ำเดียวเวี้ยวยังต้องเป็นสองแฉว ใจมนุษย์ถ้าจะแนบเปรี๊นเงิงใจ"

คำว่า " แฉก " ให้ความหมายกึ่งแฉงมาจาก " แฉก " เพื่อให้สัมผัสกับ "แฉว"
ที่แปลว่าท้วง, ที่คั่ง

"ถึงสามแยกแฉกแฉวไปแฉวเหนือ แฉลิวเหลื่อสุกหลาฎฟ้าเหลื่อ"

ในนิราศเรื่องนี้พบความหมายยังใช้ลึซ้า ๆ กันเหมือนนิราศเรื่องแรก เช่น "น้ำตาไหล"
ก็จะยกตัวอย่างพอให้เห็นดังนี้

"เห็นแต่เคาโคกหญ้าน้ำตาไหล"^๓ , "เห็นฝนตกก็ยิ่งพาน้ำตาไหล"^๔

"ก้นาที่จะโกกาน้ำตาไหล"^๕ , "ไม่ไคขาวคอยทาน้ำตาไหล"^๖

หรือคำ "นิจจาเออย" เช่น

"นิจจาเออยเคยบลวิมจมาลย"^๗ , "นิจจาเออยเคยจรมาวอนวิง"^๘

"นิจจาเออยเคยฟั่งเจ้าคลิ่งเกล้า"^๙ , "ไ้ระกำโลกานนิจจาเออย"^{๑๐}

๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๓๑

๒ ก. หน้า ๓๕

๓ ก. หน้า ๒๕

๔ ก. หน้า ๓๑

๕ ก. หน้า ๓๓

๖ ก. หน้า ๓๕

๗ ก. หน้า ๒๓

๘ ก. หน้า ๒๖

๙ ก. หน้า ๒๕

๑๐ ก. หน้า ๓๒

แนวคิดและลีลาการมองวรรณคดีในนิราศเรื่องนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกลอนของสุนทรภู่ ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

สุนทรภู่

"นิราศเรื่อง เมืองแก่งแตงมาฝาก
เหมือนชั้นหมากนึ่งมีศรีพิสมัย"^๑
"ถามราคาพร้าขวานจะขวานซื้อ
ควนดอ้ออ้อ เฉิ่งกู่กะทึงกะเที
ที่ตะขาคำหวานน่านนาเมี
เป็นว้าขี้ครานพั้งแต่ขังตาย"^๒
"ผู้หญิงย่านบ้านเราชาวบางกอก
เขวอดมกลอกกลิ่นพระเสียดะโช
แต่พระเจ้าเสาชิงช้าที่ท่าโพธิ์
ก็เต็มโหลขาววัง เขายังกลิ่น"^๓

มหาฤกษ์

"พี่ตกถึงยังมีแต่ฝักปาก
เป็นชั้นหมากมาโลมแม่โถมศรี"^๔
"นางสาวสาวเจ้าของเฒ่ารองชาย
พุกไม่วายอ้อเออกระเทนกระหนา
พิศศุสาวสาวพวงขวานนา
กฤษณาตาก่อนไม้อ่อนโยน"^๕
"แต่พระนอนวัดโพธิ์โตโน้น
คนทุกวันเขายังอมละลาย"^๖

๑ ๑ ๑

๓.๒.๓ ลักษณะโวหาร

โวหารที่ปรากฏในนิราศทวาราวดี แม้ว่าจะมีลักษณะที่รุนแรงบ้างในบางตอน แต่ผู้วิจัยก็คิดว่าความหาฤกษ์ไร้อัดเหมาะจะสม กล่าวคือมหาฤกษ์จะใช้ในตอนที่ต้องการจะระบายความคับข้องใจหรือความเจ็บช้ำน้ำใจที่เกิดขึ้นกับตนอย่างรุนแรง เช่นตอนที่พูดถึงหลานสาวคนที่อาศัย

^๑ สุนทรภู่ นิราศเมืองแก่ง หน้า ๑๒๐

^๒ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๘๑

^๓ สุนทรภู่ ล.ค. หน้า ๑๑๕

^๔ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ค. หน้า ๓๓

^๕ สุนทรภู่ นิราศวัดเจ้าฟ้า หน้า ๒๕๐

^๖ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ค. หน้า ๒๕

อยู่กับป่า และเป็นคนเหตุทำให้ป่าต้องลำบาก มหาฤกษ์ใช้คำ "เหี้ย" "ตอแหล" "ซาตชีว" ทำให้
 ผู้อ่านแล เห็นความรู้สึกของมหาฤกษ์ว่าเกลียดหลานคนนี้มาก และยังแสดงให้เห็นว่ามหาฤกษ์รักป่า
 ของตนมาก ถึงกล่าวกลอนต่อไปนี้

"เขาเลาถึงคุณป่านาสงสาร	เพราะนางหลานธำทิวัวตัวตอแหล
ทิ้งป่าอยู่คนเดียวไม่เหลียวแล	ไปเล่นแต่ไปถั่วทั้งฉัว เมีย
ป่าจนจิตคิดขาม เหลือห้ามหวง	แพแทบพวงจะหลายของชายเสีย
แควหลบหลีกปลีกตัวไม่ปัว เปีย	กลัวนางเหี้ยซ่อนตนอยู่บนเรือน
ทานบนหาคุณอาทุกเช้าค่ำ	ฉันฟังคำเสียใจใครจะเหมือน
จึงวอนวานหลานขวัญโดยพันเพื่อน	พาไปเยือนเยี่ยมป่าควยอาลัย
พอพบป่าอาครุรพูนเทวษ	แสนสมเพชประหนึ่งว่าน้ำตาไหล
ป่าเห็นฉันอึ้งอวลใจ	พลาฟไฟไลโสภคัลย์พรรณนา
ฉันแนบขอบลบพลาทางทางค้ำับ	หลานจะรับป่าไปเลี้ยงไม่เคียงสา
จะแทนคุณกว่าจะตาบวชชีวา	มีให้ป่าอัมดาयरะคายเคือง"

ความผิดของมหาฤกษ์เกี่ยวกับชื่อสถานที่ ตำบลบางแหง มีลักษณะที่โลดโผนกว่าของ
 ทั่วอื่น ๆ เช่น ตำบลดอน เกี่ยวกับตำบลสามโลก มหาฤกษ์เขียนโลดโผนกว่าสุนทรภู่ ซึ่งผู้วิจัยจะ
 ยกมาเปรียบเทียบกับให้เห็นดังนี้

สุนทรภู่

"ถึงสามโคกโคกทวิถึงบึงเกล้า
พระพุทธรเจ้าทรงบำรงซึ่งกรุงศรี
ประทานนามสามโคกเป็นเมืองศรี
ช่อปทุมธานีเพราะมีบัว"

มหาฤกษ์

"ถึงสามโคกโคกไครที่ไทรนี้
ถึงสามสี่แสนะโหมควัยโลกหลง
แต่โคกเดียวเจียวนะเราเฝ้าจำนง
สุดประสงค์ที่จะเสาะเที่ยวเกาะกุม
อันชื่อสามโคกนี้มีแต่ถอน
ประชากรเก็บบัวมาบัวชุม
จึงเปลี่ยนชื่อคือเลื่องเมืองปทุม
เพราะบัวชุมเคื่อนสืบเอ็ดเสด็จมา"^๒

เมื่อเดินทางถึงตลาดขวัญ มหาฤกษ์ได้บรรยายเหตุการณ์ตอนที่ประจักษ์กับแม่ค้าขาย
ทุเรียน ด้วยโวหารที่เรียกว่า "สองแง่สองกม" ไว้ว่า

"ทุเรียนฉันมีชื่อเชิงขื่อดอง
ที่ฟังคำจาสนอง เพราะต้องหู
แม่พลีบตีบแกนแสนระอา
เขาจึงว่าถากกระนั้นฉันไม่ขึ้น
ไม่ดูเนื้อดูหนัง เขาบางเลย
ฉันตอบว่าหนาเนื้อไม่เชือกอก
ถากกระนั้นฉันไม่ทอจะชอชม
ฉันกลัวสงบางกอกมาหลอกลิ้ม

กลัวจะตองคิดใจเวียนไปมา
ฉันทอนพูโยใหญ่เนื้อในหนา
เป็นปลาร้าแล้วกระตาคไม่อยากเซบ
ถึงจะคืนก็โยว่าเจ้าขาเอ๋ย
ถ้านายเคยแควะอมขนมประกริม
ก้วยภายนอกนี้แควเห็นพูหลิม
เขาแย้มยิ้มเยื่อนแก่เป็นเงงอน
นายเคยชิมก็ไปหมสมนหมอน"^๓

๑ สุนทรภู่ นิราศภูเขาทอง หน้า ๑๕๕

๒ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๒๕

๓ ก. หน้า ๒๗

อย่างไรก็ตามถ้าจะเปรียบเทียบลักษณะโวหารที่ปรากฏในนิราศพระปฐม และนิราศ
ทวาราวดีโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าความบางตอนมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นบท
บรรยายธรรมชาติ หรือการเปรียบเทียบ ซึ่งผู้วิจัยจะยกมาเปรียบเทียบพอให้เห็นดังนี้

บทบรรยายธรรมชาติ

นิราศพระปฐม

"คึกคักเจี๊ยะงอมทุกหย่อมหญ้า
โถมค้ำไถยหวนกรวญระเหิม
เห็นเงาไม้คำคำคร่ำครว้
เสียงพึมพำกึกก้องนหวั่น
บทกวีที่ท่องท่องกันทุกนิมิต
เสียงพิพิติกที่ไม้มีขวัญ
ทั้ง เคาญโกนทะโกนกัน
ให้ไหวหวั่นหวาดกมลให้ขนพอง"

การเปรียบเทียบ

นิราศพระปฐม

"ยามประกาศวราสนานิจาเอ๋ย
กระไรเลยมิตรฐาติมาชาคสูญ
วราสนาอาภัพลับเหมือนปูน
มาวาจุมจุมถึงเสียจริงเจี๊ยะ"

นิราศทวาราวดี

"จนดาวเคลือบเงาเคียงกับดงลับเมฆ
ยิ่งวิเวกวังนกระนโหย
เสียงเคาญกระโถกโหวกโหวกโวย
พระพายโฉบเฉี่ยวหนาวกระส่าวซึม
กู่กู่ทางกว้างซึ่งยิ่งลึงไลด
เสียงโหมคนางไม้ให้กระเหิม
ตามลุ่มพุ่มพุ่มพุ่มกุ่มกรีกกรว้
สังคิมเหงาใจไม่สบาย"

นิราศทวาราวดี

"ถึงบ้านปูนปูนนี้กลับ
ข้างอาภัพจริงนะปูนักสูญหาย
แต่หมากพุ่มพุ่มช่อลือชวย
ปูนไม่วายออกสู่ควายกูเมา"

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาคุณ) นิราศพระปฐม หน้า ๑๖

^๒ หลวงจักรปาณี (มหาคุณ) นิราศทวาราวดี หน้า ๓๒

^๓ หลวงจักรปาณี (มหาคุณ) นิราศพระปฐม หน้า ๖

นิราศพระปฐมนิราศทวารวดี

เหมือนนิมิตสมญามหาฤกษ์
ไม่เอกเกริกอื้อบาง เหมือนอย่างเขา
ควยคนดีมีปากมากกว่าเรา
จึงอับเฉาชื่อไม่คือชา"^๑

๑ ๒ ๓

แม้ว่าโวหารบางตอนจะคล้ายคลึงกัน แต่ถาพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่า โวหารในนิราศพระปฐมดีกว่านิราศทวารวดี กล่าวคือคำที่ใช้บรรยายความในนิราศพระปฐมให้อารมณ์ความรู้สึกและภาพพจน์ดีกว่า เช่น บทบรรยายธรรมชาติ ผู้อ่านจะรู้สึกวาทะธรรมชาติในยามดึกสงัดนั้นวังเวงและน่ากลัวกว่าในนิราศทวารวดี ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของคำที่มหาฤกษ์นำมาใช้ เช่น โขยหวน คำคำ เข้มพื้ม กระพุ่ม ไหวหวั่นหวาด ฯลฯ ส่วนบทเปรียบเทียบก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือในนิราศพระปฐมมหาฤกษ์ใช้คำน้อยแต่ได้ความมาก ในกลอนที่ว่า "วาสนาอาภัพลับเหมือนนุช"^๒ เพียงวรรกเดียวมีความหมายเท่ากับกลอนในนิราศทวารวดี ๒ บท ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า แมวนิราศทวารวดีจะแต่งทีหลังนิราศพระปฐม แต่สำนวนโวหาร การใช้คำในนิราศทวารวดีสู้นิราศพระปฐมไม่ได้

๓.๓ ลักษณะและศิลปะการแต่ง

ลักษณะสัมผัสและความถูกต้องทางฉันทลักษณ์ในนิราศทวารวดี ส่วนมากเป็นไปตามข้อบังคับและตามความนิยมของกลอนนิราศ การส่งสัมผัสบังคับจากวรรกสลับมาวรรคบังคับจะส่งมาขึ้นคำที่คำนี้เป็นส่วนหน้าทำให้กลอนไพเราะ เช่น

"ถึงบ้านใหม่ใครเล่าเป็นเจ้าของ ^๒ เขาตริกตรองหาใหม่ยังไถ่หนา"
"ถึงบางพังพังจำเพาะเขาจะตึง ^๓ ทรงพิ้งกว่าฝั่งพังสลาย"

^๑ หอวงจักรปานิ (มหาฤกษ์) นิราศทวารวดี หน้า ๒๔

^๒ ก. หน้า ๒๕

^๓ ก.

๓.๓.๕ แบบเทียมแอก เชน

"แกอย่างจะเห็นไม่เป็นไร แว่นแต่ใจของมนษย์นี้สกแด"^๑

"ไม่เหมือนนองพรอง สเนาะเพระสำเนียง ทักขมเดยงนำนเมเอนกันเดเอน"^๒

๓.๓.๖ แบบแทรกแอก เชน

"หัวอกโอางวางมาทาง เบดิยว จะแด เลืยวลิบลีวทิวพฤชา"^๓

"ถึงวันกินคิมี เมอไ ทานเกยไดเสัจจอกนอกพระปรางค"^๔

สัมผัสพยัญชนะ

๓.๓.๗ แบบคู่ เชน

"แม่ไคมสมรกตสักนิค

"ไทองจิตจนตายอยาหนายหนี"^๕

"คบคิกกันกลวฉินเามรค

"ไปโกหมีไทาชนเา"^๖

๓.๓.๘ แบบเทียบคู่ เชน

"ถึงคุง เคียว เลียวลิบคมอบแว

"เขาจิบแจวจวงรายทังหายหัว"^๗

"เ็นฝรอมคลุมคำทำฤทิย

"นภาลิยแลนแบวะแวแว"^๘

๓.๓.๙ แบบเทียบมรดก เชน

"เมเอนรุกรบรงรังทิวงเวียง

"ทำสำเนียงหวาคหวิดกินเกิกิ"^๙

"โยเยสุนวรจันทนอำพนเย

"เคยชนเยชักชวนไหวนไหย"^{๑๐}

๑ หวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๒๗

๒ ก. หน้า ๒๘

๓ ก. หน้า ๓๑

๔ ก. หน้า ๓๔

๕ ก. หน้า ๓๕

๖ ก. หน้า ๓๗

๗ ก. หน้า ๓๐

๘ ก. หน้า ๓๑

๙ ก. หน้า ๓๑

๑๐ ก. หน้า ๒๗

๓.๓.๑๐ แบบเพียบบริด เจน

"หอมดอกไม้ในสวนไทรวนั้น

รวบรวนรินรินเหมือนกลิ้งไฉน"^๑

"ฟังเสียงเอืยกเขี่ยคกมันซบเขี้ยว

กระกรอกเกรี้ยวกรักรากไม้ซาคเสียง"^๒

๓.๓.๑๑ แบบพบคู เจน

"เขาเคาถึงคนปานาสงสาร

เพราะนางหาหน้าข้าตัวต่อแกล"^๓

"โอคำคั่นคั่นน้ำคาง

มีไถนางนถนอมมาปรนนิบัติ"^๔

๓.๓.๑๒ แบบแทรกคู เจน

"มันเห็นอาตุจกาเขาแกมบูง

สักคั่นสูงมีไคทักแกสักคน"^๕

"พอฝนฟ้าซาเมื่อกสักเจ็ดทุม

เดือนยังคุ่นมีใครสุขุมกุ่มมัว"^๖

๓.๓.๑๓ แบบแทรกกรถ เจน

"ถึงบ้านคานคานตะลึงคะนิงไฉน

พิลอบโถมลานจิตคิดสงสาร"^๗

"อนาโถโธออกมาคกยาก

กินแต่หมากพลูโบราณายเหินม"^๘

ในนิราทเรื่องนี้ มหาฤกษ์เล่นกลอน "อัน"

ไวบทหนึ่งดังนี้

"ให้พรันใจไหวหวีถึงจันทรก

แมนไปคกแลวกก็หนาบลงตำตีน

เพราะรูปาวจรหลอนท่าเซญ

ใครเกิดเป็นบุรุษวิสุทธิศีล

เห็นสาวสาวเขาไม่ได้เหมือนใจจีน

จะพนป็นจันนี้สักกี่คน"^๙

อย่างไรก็ตามกลอนของมหาฤกษ์บางวรรคด้วยความไพเราะเช่นกลอนวรรคส่งนั้นคำสุดท้าย

ปกตินิยมใช้คำสามัญ แต่กลอนของมหาฤกษ์บางบทใช้คำที่มีวรรณยุกต์ เช่น

๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราททวาราวดี หน้า ๒๕

๒ ก. ทเวา ๓๑

๓ ก. ทเวา ๓๒

๔ ก. ทเวา ๓๓

๕ ก. ทเวา ๓๒

๖ ก. ทเวา ๓๑

๗ ก. ทเวา ๒๕

๘ ก. ทเวา ๒๕

๙ ก. ทเวา ๓๐

"เสร์จัมประทานแฮมโอโรโทะนา คุณแมคาราวสวนควนควน เนื่อ"
 หัง เลื่อนเรือเซวจะไปเขาไมกัว ทางแคงตัวเคอ้นควนควน เมือ" ๒

๑ ค ๑

๗.๔ ทักษะของกวี

ทักษะที่ปรากฏในนิราศเรื่องนี้ มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสกวี สัมผัสสระที่สังเกตนัยส่วนใหญ่จะเป็นการซ้ำกัน ไหว่อกิดแล้วโยงมาถึงชีวิตของตน ดังนี้

สัมผัสสระ เช่น เรือโอเคินทางถึงบ้านปูละ มหาฤกษ์ก็นำเอาชื่อบ้านปูละมาสัมผัสกับชีวิตของตนดังนี้

"ถึงบ้านปูละปูละก็ค้ำ"

ข้างอาภัพจริงนะปูละก็สูญหาย

แต่หมากพุดชื้อลือช่าย

ปูละไมวายอดสวดบูชา

เหมือนนิมสนมมหาฤกษ์

ไมเอ็กเกริกข่มางเหมือนอย่างเขา

ควนคนดีปากมากกว่าเรา

จึงอับเฉาหัวชื้อไมเอือชา

ทั้งรูนอยถอยคำไมล้าลึก

จะปูละก็เคยใจอย่างไรจา

คงเจียมตัวกลัวนุญบอยชยา

สุกมหนาฝังลับอัประมาณ"

หรือเมื่อเห็นกบกระพืด ก็นำเอาลักษณะของกบกระพืดมาสัมผัสกับความคิด และชีวิตของตนว่า

"กบกระพืดนั้นเป็นยารักษาโรค"

แถมว่าโลกเขาวาหมมหมไม่

เหมือนคนชื้อพุดจาประสาใจ

ไม่มีใครชมปากมียากิน

เหมือนตัวเราเองก็ว่าสนานอย

จะกล่าวถอยทาบเชอเหลือถวิล

จะตกปลาปลาไซ้ก็ไม่กิน

เพราะว่าฉันเหี่ยวประคณไม่ชอบปลา" ๔

๑ ค ๑

วิสุทธิทัศนะ มีปรากฏอยู่ตอนเดียวคือ มหาฤกษ์ชี้ให้เห็นว่าเงินทองเป็นของนอกกาย เวลาตายเอาติดตัวไปไม่ได้ แต่สิ่งที่จะติดตัวคนเมื่อตายไปแล้วก็มาบุญ ชีวิตทุกชีวิตที่เกิดขึ้นแล้ว แก่เป็นเฒ่าจึงทั้งนั้น ดังนี้

๑ หวางจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวารวดี หน้า ๒๗

๒ ก. หน้า ๓๑

๓ ก. หน้า ๒๘

๔ ก. หน้า ๒๘

บทที่ ๓	วรรณทอง	แบบเกีย	ในคำ "ตล - อก"
		แบบแทรกเคียง	ในคำ " <u>เอ</u> จะ <u>เคย</u> "
	วรรณสง	แบบเคียง	ในคำ "ก้า - ฐ้า"
	วรรณสกับ	แบบเคียง	ในคำ "คก <u>ไ</u> อ <u>อ</u> ล <u>ย</u> "
	วรรณรับ	แบบเคียง	ในคำ "พวง - กวง"
	วรรณทอง	แบบเคียง	ในคำ "น <u>อ</u> บ - จ <u>อ</u> ย"
	วรรณสง	แบบแทรกเคียง	ในคำ " <u>ส</u> ว <u>า</u> ง <u>ก</u> ระ <u>ว</u> า <u>ง</u> "

สัมผัสพยัญชนะ

บทที่ ๑	วรรณสกับ	แบบเทียบมรด	ในคำ "พ <u>อ</u> พ <u>อ</u> พ <u>อ</u> พ <u>อ</u> "
	วรรณรับ	แบบเทียบค	ในคำ "ย <u>อ</u> ย <u>อ</u> ย <u>อ</u> ย <u>อ</u> "
	วรรณทอง	แบบแทรกค	ในคำ "ท <u>อ</u> ท <u>อ</u> ท <u>อ</u> ท <u>อ</u> "
	วรรณสง	แบบเทียบมรด	ในคำ "จ <u>อ</u> จ <u>อ</u> จ <u>อ</u> จ <u>อ</u> "
		แบบค	ในคำ "เ <u>อ</u> เ <u>อ</u> เ <u>อ</u> เ <u>อ</u> "
บทที่ ๒	วรรณสกับ		
		แบบเทียบค	ในคำ "ท <u>อ</u> ท <u>อ</u> ท <u>อ</u> ท <u>อ</u> "
	วรรณรับ	แบบเทียบค	ในคำ "ค <u>อ</u> ค <u>อ</u> ค <u>อ</u> ค <u>อ</u> "
		แบบทบค	ในคำ "ก <u>อ</u> ก <u>อ</u> ค <u>อ</u> ค <u>อ</u> "
	วรรณทอง	แบบค	ในคำ "อ <u>อ</u> อ <u>อ</u> อ <u>อ</u> อ <u>อ</u> "
บทที่ ๓	วรรณสง	แบบค	ในคำ "ค <u>อ</u> ค <u>อ</u> ค <u>อ</u> ค <u>อ</u> "
	วรรณสกับ	—	
	วรรณรับ	แบบเทียบค	ในคำ "พ <u>อ</u> พ <u>อ</u> พ <u>อ</u> พ <u>อ</u> "
	วรรณทอง	แบบค	ในคำ "น <u>อ</u> น <u>อ</u> น <u>อ</u> น <u>อ</u> "
	วรรณสง	—	

๓.๕.๑.๒ การเอนคำ มีมากมาย เช่น

เอนคำ "เอ"

"เห็นนกแก้วจับแก้วแจ้วจรววน เห็นคนสำเภาทองแก้วแจ้วจรวา"^๑
 เฒ่า "งู"
 "ถึงบ้านปูปูเป็นกั๊ก"^๒ ทางดามพ์จริงระปูนักรัศดูหาบ
 แกะปากพุดที่ด้อมจาย ปูไม่วายอดดูควนดูเมา"^๓
 เฒ่า "ลาบ"
 "ถึงมาลาบลาบตะกั้งกะเงงโงม ที่ด้อมโงมจันจิดคิกสงสาร
 เปื้อนมาฝากใจอาตย์"^๔ มาดูบ้านลาบไม่อาตย์เคย"^๕
 เฒ่า "จาก"
 "ถึงบางจากจากบางไบ้หมางจิด ควยจากสติดูอยู่กะที่เจ้าที่เอย
 ที่จวนจันจากโงมประโงมเอย ทั้งจากเสมยจากมาเมยานบาง"^๖

ฯลฯ

๓.๕.๑.๓ การไต่ถามเปรียบเทียบที่คล้ายไฟเราะ ทำให้ความเด่น
 และให้ความรู้สึกแก่ผู้อ่านเป็นอย่างดี เช่นตอนที่เดินทางถึงบ้านลาบเท มหาฤกษ์บรรยายความรู้สึก
 คิดถึงนาง ยิ่งในยามฝนตกความรู้สึกคิดถึงก็ทวีมากขึ้นดังนี้

"เห็นฟ้าคลุมฟ้าปั้งคลุมในทรวงอก เห็นฝนตกก็ปั้งพาดำตาไหล
 เฝียงฟ้าครวญฟ้าปั้งครวญป่วนทุย ทั้งหนาวใจหนาวฝนเหวี่ยงทวนจริง
 ถึงจระกมหม่อมฤาสนมเสื่อ ในอุณเณอเหมือนเท่ง กอกลมัยออกหญิง
 มาไกลน่องทองนอนกับหมอนอิง วิได้ฟุ้งฟุ้งนางให้หมางมัว"^๗

๑ เพลงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวารวดี หน้า ๓๓
 ๒ ก. หน้า ๒๔
 ๓ ก. หน้า ๒๕
 ๔ ก.
 ๕ ก.
 ๖ ก. หน้า ๓๑

หรือตอนที่เฝ้าทางถึงบางชื่อ มหาฤกษ์ก็กล่าวถึงจิตใจของมนุษย์ เป็นเชิงเสียกึ่งว่า

"ถึงบางชื่อชื่อเพราะเหมาะพรึง จะชื่อจริง เหมือนกะชื่อฤาไฉน
 แก่ชื่อบางอย่างจะเห็นใจเป็นไร เว้นแต่ใจของมนุษย์ฉันสุดแล
 มีแต่ชื่อชื่อตรงให้หลงรัก ใจที่มักกึกกึกปึกปึกเผลอ
 ที่เงินหีบขี้มึนแฉะเปะแปะแบ แฉะหีบแต่ละอับฉันไม่วาย"^๑

หรือตอนที่เฝ้าทางถึงบางชุก มหาฤกษ์ก็กล่าวถึงการฟูมฟักของมนุษย์ไว้อย่างน่าฟังว่า

"ควมมนุษย์ฟูตักทุกวันนี ไม่มีที่บูดหมอง เหมือนหวง เหว
 ไม่มีรสหมกเนื้อเหือดแต่เปกว พุกเหว เหวหมักไม่ยักพัง
 แทร่รักกันสัญญาสารพัด ยังทิ้งสัดเสียโศไปโซ้ง
 เมื่อตอนท้าวาก็ไม่มีรัง ไปลับหลังแล้วก็ว่าสารพัด"^๒

บทเปรียบเทียบบางตอนตรงกับความเป็นจริงในสมัยปัจจุบัน เช่นตอนที่กล่าวถึงการกินอยู่
 ของคนร่ำรวยวาตางจากถนน และมหาฤกษ์ยังกล่าวถึงรากากดวยไว้วคยว่า

"อันอุปมาสาทรที่มีกลิ่น เขาไม่กินเหมือนมะกอกดอกโสน
 แตกอน่น้าวากูกูกโตโต เคี้ยวนี้โชน้าวารากาแพง"^๓

๓.๕.๒ คุณกาดานอน ๆ

๓.๕.๒.๑ ให้ความรู้เกี่ยวกับตำนานของสถานที่ต่าง ๆ เช่น วัด

เชิงท่า ว่าแต่เดิมเรียกว่า วัดกอยท่า เป็นวัดที่เกรบรัฐหนึ่งอุทิศปรางกันเป็นที่อยู่ของลูกสาวให้ทำ
 เป็นวิหาร ดังความต่อไปนี้

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวารวดี หน้า ๒๕

^๒ ก. หน้า ๒๕

^๓ ก. หน้า ๔๐

"มีเศรษฐีมีมั่งคั่งรวบรวม เงินทองทุ่มเพื่อถนอมประมาณ
 มีบุตรสาวเธอก็ไม่ให้ใคร เห็น จึงสร้างเป็นปราสาทราชฐาน
 คั่นไว้ให้ศิลาอัญมณี แดหญิงพาตามชายสูญหายไป
 เศรษฐีแสนแค้นเคืองถึงลูกสาว ไม่ไต่ขวาคอยทำน้ำตาไหล
 จึงอุทิศปราสาทปราสาทยักษ์ อันนี้ไว้เป็นวิหารท่าทานนุ
 ให้เรียกวัดคอยทำมาฆะบูชา กับเป็นวัดเชิงท่าในกานาทุ"

๓.๕.๒.๒ ให้ความรู้เกี่ยวกับคตินิยมในการสร้างวัดของคนโบราณว่า
 สมัยโบราณเศรษฐีจะสร้างวัดสำหรับเป็นที่ไว้เก็บของลูกหลาน ทำให้เมืองไทยมีวัดมากมายถึง
 "ว่าเศรษฐีมีทรัพย์ไม่นับได้ สร้างวัดให้ลูกรักนั้นหนักหนา
 ถ้านุตรใครไม่มีซึ่งวัดวา ไปเล่นอารามเขาเศร้าตทัย
 เจ้าของเขาเผ่าเปรยเยาะเย้ยหยอก ก้นบานอกบิดาทำตาไหล
 พอก็สร้างอารามให้ตามใจ วัดจึงได้เกิดอนาคาคฤดาการ"^๒

๓.๕.๒.๓ ให้ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ของคนใน
สมัยนั้น เช่น ความเชื่อที่ว่าถ้าใครได้สร้างพระปรางค์จะได้บุญกุศลมาก ดังกลอนที่ว่า
 "บุญใดใครสร้างพระปรางค์ ที่บรรจบบรรพชาตีสืบศาสนา
 หั่งมณเฑียรเทพไทไถ้บูชา คงก็อานิสงส์นับพันทวี"^๓

๓.๕.๒.๔ ให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพบ้านเมืองและประวัติศาสตร์
 จากนิราศเรื่องนี้ ทำให้ผู้อ่านแลเห็นสภาพบ้านเมืองใน
 สมัยนั้นว่ายังไม่เจริญ มีโจรผู้ร้ายชุกชุม ตลอดจนทราบเหตุการณ์ต่างประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติการ
 สร้างภูเขาทอง มหาอุทกภัยที่มีตึกไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้าง แต่
 ยังไม่ทันเสร็จก็สวรรคตเสียก่อน ดังความที่ว่า

๑ หลวงจักรปาณี (ม.ล.อุทัย) นิราศทวารวดี หน้า ๓๔

๒ ก. เทา ๓๔

๓ ก. เทา ๓๔

"ถึง เขาทองครองกระบี่ถึงพระบาท บรรณาทันทีเกล้าเจ้าเกล้า
 แดกราวครั้งยังมีพระชนมา ทรงอุทสาหะสร้าง เป็นคาง เติม
 ไม่นั้นเสรีจกเศด็จสู่สวรรค พระทรงธรรมทุกพระองค์ทรง เสริม"

๓.๕.๒.๘ สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ ตลอดจนหน้าที่ของสตรีใน

สมัยนั้น

คำกลอนบางตอนในนิราศเรื่องนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความ
 เป็นอยู่ ตลอดจนหน้าที่ของสตรีในสมัยนั้น ว่าสตรีเป็นผู้ที่อยู่กับเหย้าเรือน มีหน้าที่ดูแลกิจการ
 งานบ้านทาง ๆ เช่น

"ส่งสาร เจ้าเขาวมาดยโอบ้านนี้ จะบ้วนน้ำที่ภาชนะที่เก็บเพิ่ม
 จะจับพลู เจียนทอง สอของ เต็ม ภาเก็บ เต็ม เค็ด หมา มา ลา ครอง
 ภาจะ อ่าน สาร กร ที่ พิ ให้ ภาควง ใจ กิด เฝียร เฝียร เสน อง
 จะอน นำ ภา จะ ทำ ปร ะ ที่ เท อง ภาน ว น อง น อง น ง ต ัง ค ะ น ึง"^๒

๓.๕.๒.๖ ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติและอุปนิสัยของกวี

ประวัติ ในนิราศเรื่องนี้ มหาอุกได้เขียนประวัติของตนไว้มาก
 ซึ่งพอสรุปได้ว่า ในวัยเด็กมหาอุกอยู่ในความอุปการะของป้าที่อยู่ชยา สาเหตุที่ทำให้ มหาอุก
 เดินทางไปรับป้ามาอยู่ด้วย เพราะทราบข่าวว่าป้าได้รับความทุกข์ เนื่องจากหลานสาวที่อยู่ด้วยไม่เอา
 ใจใส่และฉลาดทรยศสมบัติของป้า เกือบหมด ตามความที่พรรณนาไว้ทำให้ทราบว่ามหาอุกมีญาติได้เอง
 หลายนคน แต่พบทุกคนเท่าเห็นไม่รู้จัก ไม่ทักทาย ทั้งนี้เพราะเห็นว่ามีมหาอุกบ้างจน และเก็บคน
 มาเท่าไปไว้รับคนเดียว ตลอดจนกลัวว่าจะกลับมาเบียดเบียน มหาอุกมีพี่ชายคนหนึ่ง พี่ชายคนนี้ได้
 ได้สร้างโรงธรรมศาลาไว้วัดเชิงท่า แต่ตอนที่มหาอุกมาอยู่ชยาไม่ว่าครั้งนี้ พี่ชายตายแล้ว โภภี
 มหาอุกไม่ไ้สาวและญาติ ๆ มาถึงโงงสมบัติของพี่ชายไปหมด แต่หลานที่ชื่อเฟื่อง
 และพี่สะใภ้คนหนึ่ง ให้การต้อนรับ และให้สาวไว้รับประทาน มหาอุกก็แสดงความซาบซึ้ง

^๑ หวงจักรปาณี (มหาอุก) นิราศทวารวดี หน้า ๒๔

^๒ ก. หน้า ๓๓

ในน้ำใจของบุคคลทั้งสองไว้มาก นอกจากนั้นยังทราบถึงการศึกษาของมหาอุณห์ว่า เริ่มได้ศึกษากับ
พระวินัยกรรมแห่งวัดเชิงท่า ระยะที่มหาอุณห์มากรุงเก่าครั้งนี้พระวินัยกรรมได้ถึงแก่กรรมมาแล้วและ
พระวินัยกรรมองค์นี้เป็นผู้ถามหาอุณห์ซึ่งขณะนั้นเป็นเณร มาฝากไว้ที่วัดสุทัศน์ เพื่อให้นมหาอุณห์ได้มี
โอกาสศึกษาเล่าเรียนให้สูงขึ้น และมหาอุณห์ก็ได้บวชและศึกษาบวชอยู่จนสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าเอกทัศ จึงได้ลาสิกขาบทออกมารับราชการ

สตรีที่มหาอุณห์เคยถึงในนิราศ เรื่องนี้มีหลายคนและชื่อก็ซ้ำกันที่ เคยถึง
ในนิราศระประม เช่น ปีสุน อ่าพัน ฯลฯ แต่การร่ำพันถึงหญิง เหล่านี้ล้วนแต่แสดงว่าเป็นหญิงที่เคย
สัมพันธ์กัน และได้เลิกร้างกันแล้ว เช่น

"โอ้ยสุนจุณวันทนอ่าพันเคย	เคยขึ้นเซยชักทวนไ้ชวนไทย
ยังหอมหวนพวนลมมาชมไชย	ข้างรับโรยร้างรักหักอาลัย
<u>ไม่มี เปื่อเหื่อหลอสลักกอกิ่ง</u>	<u>มาทอดทิ้งภรรยาหน้าตาใหญ่</u> "

และการ เลิกร้างนั้นหญิงคง เป็นฝ่ายปลื้มตัวก่อน ดังความที่ว่า

"แต่ใจนางปางจะหมายกระไรนัก	<u>มาร้างรักกับรุกคณหลอกลอน</u>
<u>ไม่จริงสั่งใจอาลัยวอน</u>	ให้เราอนิไวเจ็บทั้ง เหน็บแนม" ^๒

ในนิราศ เรื่องนี้มีหลายตอนที่แสดงให้รู้ว่าหญิงที่มหาอุณห์พึงใจ เป็นหญิง
ชาววัง และมหาอุณห์มิได้สมหวังในตัวของผู้นั้น ดังกล่าวกลอนต่อไป

" <u>เมื่ออยู่วังยังแอบมาแนบเกล้า</u>	เดี๋ยวนี้เจ้าจืดจางทางสงวน
<u>ไปอยู่อื่นก็ครอง เป็นของควร</u>	นี้ถามวลว่าจะรักประจักษ์จริง" ^๓

^๑ หวงจักรปาณี (มหาอุณห์) นิราศทวาราวดี หน้า ๒๗

^๒ ก. ทนา ๓๑

^๓ ก. ทนา ๒๖

"นิจวาเออย เกยอญ เกยอญเลน เวลาเย็นเจ้าไปจ่ายท้ายสนม
ไต่บนทณากาขมายดูคายนม เคยหุกรรมเพี้ยนแก้กำแหม เปื่อง
ไต่ตอบคำสำนวนแล้วสรวลสันต์ ทั้งหอบจันทน์เจือประทีปหมิ่นเหลือง"^๑

ฯลฯ

อาจเนื่องจากสาเหตุนี้จึงทำให้มหาอุกฤษณ์ที่สนะกิติไม่คิดอยู่เมืองหลวง เมื่อเลยถึง
ก็จะเคยแกล้งไม่คิด และมหาอุกฤษณ์ยังใช้คำ "แม่อุกรุขรุขริง" แทนผู้หญิง เมืองหลวงทุกครั้งที่เขาถึง
ควย เช่น

"เหมือนอุกรุขรุขริงที่วังเวียง ทำสำเนียงหวากหวักคั่นคักคัก"^๒
.....
"แม่อุกรุขรุขริงข้างบางกอก มักปกคอกเล้งเห็นแต่เกนหวย
ที่การงานครานท่าแต่สำรวบ รูปสวยสวยเขามอนอบากมอนกิน"^๓

ฯลฯ

ระยะที่แบ่งนิราศเรื่องนิมมหาอุกฤษณ์ก็มีจรรยาแล้ว เพราะมีคำกอนตอนหนึ่งว่า
"เผือกถึงยังมีแคฝักปาก เป็นขันหมากมาโสมแม่โสมศรี"^๔
และจรรยาของมหาอุกฤษณ์ก็มีผู้หญิงชาววังแน่ ๆ เพราะมหาอุกฤษณ์ใช้คำแทนว่า "คอกคิน" ดังนี้
"บุญไม่เคยเคยแล้วจึงแคล้วคลาด ที่มุ่งมาดมิไ้ชมสมถวิล
จะกมหนาไปขางคอกคินคอกคิน มิไ้ไ้กลั่นการเรื่อที่เมืองกรุง"^๕

๑ หวงจักรปาณี (มหาอุกฤษณ์) นิราศทวารวดี หน้า ๒๖
๒ ก. หน้า ๓๑
๓ ก. หน้า ๔๐
๔ ก. หน้า ๔๑
๕ ก. หน้า ๔๐

อุปนิสัย จากความยากจนและความดิ้นรนในเรื่องต่างๆ ผู้วิจัยคิดว่าคงทำให้มหาฤกษ์
มีปมคอยแคะควายสาเหตุนี้เองจึงทำให้นิราศของมหาฤกษ์มีข้อความที่กล่าวเป็นทำนองที่ถ่อมตนอยู่เสมอ
และในนิราศทวาราวดีก็มีความตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นชัดว่า มหาฤกษ์เป็นกวีที่มึนเมาจริงๆ ดังนี้

"ถึงบ้านมึนเมานี้ก็ลึกลับ	ช่างอาภัพจริงนะมึนเมาที่สุดหลาย
แต่หมากรุกขลุ่ยก็ลืมหาย	มึนไม่วายออกสู่ควายคูเบา
<u>เหมือนนิมิตสมญามหาฤกษ์</u>	<u>ไม่เอิกเกริกอย่างเขาเหมือนอย่างเขา</u>
<u>ควยคนตีปีกมากกว่าเรา</u>	<u>จึงอับเฉาชั่วชื่อนักเลา</u>
ทั้งรู้นอยถอยคำไม่ว่าลึก	จะไปไหนนอยใจอย่างไร
ต้องเจียมตัวกลัวมึนเมาชญา	สุกหมานิ่งลึกลับประมาณ"

แต่อย่างไรก็ตาม คำอธิบายในนิราศเรื่องนี้สะท้อนให้เห็น

ความมึนเมาของมหาฤกษ์ในระยะนั้นมีฐานะความเป็นอยู่ไม่ค่อยดีนัก ดังนี้

"พลางยอมยอขอพิทักษ์การ	อธิษฐานในใจถึงใหญ่โต
<u>ข้ากับแคนแสนประคานในชาตินี้</u>	<u>ไม่มีที่พึ่งพาณาโลก</u>
<u>ทั้งสิ้นทุนสุภาพญาทิโย</u>	<u>เที่ยวเซโศกสั่นกระไร</u>
<u>ยังมีหน้าช้ำมากำพรามิตร</u>	มึนจะคิดปลงคงที่ตรงไหน
<u>จะหารักสักคนก็จวนใจ</u>	ที่ฝากไข่ฝากยืมไม่มีเลย
<u>ไปชาติไหนอย่าเป็นเหมือนชาตินี้</u>	<u>ให้มึงมีวาสนานิจาเวบ</u>
<u>อย่ารู้ชาตญาทิมิตรที่ชกเขย</u>	ที่ใคร เคยวาสนาบาร์มี
<u>ขออุทิศผลช่วยอำนวยชัก</u>	<u>ให้สมรักกว่าจะตายอย่าหน่ายหนี</u>
<u>หนึ่งชายโศกโศกหาหญิงกาลิ</u>	<u>อีกทั้งขี้ผึ้งสาอาบารคน</u>
จะรักใครขอให้ได้ดังใจรัก	อย่าให้พังกวนวายเที่ยวววยชวน"

๑ ทดลองจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๒๔

๔. นิราศพระปดิว

มหาฤกษ์เขียนนิราศเรื่องนี้ คราวเดินทางไปมัสการพระพุทธรูป ที่จังหวัด สระบุรี พระพุทธรูปนี้เชื่อกันว่าเป็นพระฉายาที่พระพุทธเจ้าทรงฉายติดไว้กับหน้าผาครั้ง เมื่อพระองค์พระมกวยสาวกเสด็จมาโปรดสัตว์ในบริเวณนี้ ฤกษ์ที่มีรอยพระพุทธรูปนี้เรียกกันว่า "เขาปดิว" มหาฤกษ์ไ้ชื่อนิราศเรื่องสุดท้ายว่า "นิราศพระปดิว" ตามชื่อภูเขา

๔.๑ รูป

นิราศพระปดิวเป็นกลอนนิราศ มีความยาว ๒๗๔ คำกลอน ความตอนท้ายของนิราศ มหาฤกษ์ได้บอกถึงระยะเวลาที่แต่งไว้ว่า แต่งเมื่อวันศุกร์ เดือนสาม ปีชวด จุลศักราช ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๑๘) ดังนี้

"..... ..	ไ้ไปนอนบนพระปดิว
ในเดือนสามศุกร์ปักขโดยภักดี	แต่สุดที่จดหมายซึ่งรายวัน
บรรดจุลศักราชมากไม่น้อย	พันสองร้อยสามสิบเจ็ดเบิกเสร็จสรรพ
ปีชวดอัฐศกตกเข้านศ	เป็นปีฉันไปพระฉายถวายตน"

นิราศเล่มนี้มีลักษณะที่ต่างจากนิราศเรื่องแรก ๆ คือ บทว่าพันถึงหญิงที่รัก ถึงชีวิตของตนเองมีน้อยมาก จากความตอนหนึ่งที่มีมหาฤกษ์เขียนว่า "ที่รู้เรวกราวจะฉนั้นทั้งปวง ทั่วก็ล่วงคัมจากไปมาครั้น" สะท้อนให้เห็นว่า ระยะเวลาที่เขียนนิราศเรื่องนี้ มหาฤกษ์คงมีอายุมากแล้วและคงจะมีความเป็นอยู่ดีขึ้น เพราะการเดินทางครั้งนี้มหาฤกษ์มีบ่าวไพร่ติดตามไปด้วย ดังความหลายตอนที่มหาฤกษ์บรรยายไว้และเมื่อไปถึง เขาปดิวมหาฤกษ์ซื้ออาหารรับประทาน มีความสะดวกสบายด้วยดังนี้

"พวกแรนขายรายเพรียกมาเรียกรอย ฉันก็ชอบใจใคร่ไปหา
เจ้าของร้านพานจะชาวสาวโสภ ้อแม่ปลาตะเพียนนึ่ง เจียนทอง

.....

^๑ ทดงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปดิว หน้า ๒๔

^๒ ก. ทศ ๘๑

เขายืมพลาถทางบาธำรับทั้ง ขอเชิญนั่งรับประทานเถิดท่านเจ้า
สำหรับบ่าวเขาก็จักจัดสรรมา ได้เวลาแล้วก็จับรับประทาน
ครั้นอื่นหน้าข้าใจก็ให้เขา คือเงินตราค่าชาวทั้งกวาวหวาน^๑

จากการที่มหาฤกษ์มีความเป็นอยู่ดีขึ้น มีอายุมากขึ้นตามที่กล่าวแล้ว ผู้วิจัยคิดว่าทำให้
แนวการเขียนของมหาฤกษ์เปลี่ยนไป เนื้อความส่วนใหญ่จึง เป็นการบรรยายสภาพภูมิประเทศที่พบเห็น
แทนที่จะบรรยายถึงชีวิตของท่านเหมือนนิราศเรื่องแรก ๆ

การไปนมัสการพระพุทธบาทครั้งนี้ มหาฤกษ์ไปทางเรือ เมื่อถึงท่าเพรียวต้องขึ้นบก
เดินต่อไปจนถึงพระปถวิ ตามความที่กล่าวไว้ในนิราศ การเดินทาง เริ่มต้นจากคลองบางกอกน้อย ออก
คลองบางกอกใหญ่ เข้าคลองลัดวัดพรหมสุรินทร์ คลองเปรมประชากร ผ่านบางซื่อ บางซ่อน วัดศรี
บางตะนาวศรี สองห้อง บางตลาด คอกเมือง บางหลวง จากนั้นเข้าเขตอยุธยาผ่านบางปะอิน
วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดจุฬพล บ้านแพด เกาะเร็น คลองตะเคียน วัดพันธุเชิง แกวประสัก
(แม่น้ำป่าสัก) สองแกว บ้านไผ่ ปากจั่น บ้านเสือ บางระกำ อยุธยา แม่น้ำ อรัญญิก บ้าน
ตะเคียนหวาน จึงเข้าเขตสระบุรี ผ่าน ท่าเรือ โคกมะนาว บ้านจำปา ท่าราบ วัดพระนอน บ้าน
ยางเม บ้านหัวหิน ท่าช้าง เริงราง บ้านหมาก บ้านม่วง สระบุรี เมื่อถึงสระบุรีจึงออกทางสาวให้
ผ่าน หาดพระยาทก ท่าราบ เขาแก้ว บ้านออย ศาลาแดง ท่าเพรียว จากท่าเพรียวมหาฤกษ์ขึ้นบก
เดินทางต่อไปยังพระปถวิ ผ่าน ศาลาหนึ่ง กาลาสอง ประตูป่า ถึงพระปถวิ

ก่อนจบนิราศเรื่องนี้ มหาฤกษ์ได้เขียนเป็นทำนองออกตัวว่าตนเป็นคนไร้ปัญญา การ
เขียนนิราศอาจมีข้อบกพร่อง จึงเชิญชวนให้ผู้อื่นช่วยแก้ไขสิ่งที่บกพร่องด้วยดังนี้

“ฉันจิตความตามประสาปัญญาไร้ แม้นปราษฎ์ไคคุณอ่านสารสนอง
บทไหนเขินเชิญติประติษฐตรอง อย่าลืมของ เยี่ยงบันฉัตรระอา”^๒

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวิ หน้า ๒๐

^๒ ก. หน้า ๒๔

๔.๒ ลีลาการเขียน๔.๒.๑ ลักษณะเนื้อความและวิธีพรรณนา

เนื้อความในนิราศ ส่วนใหญ่เป็นการบรรยายการเดินทาง และการ
พรรณนาธรรมชาติ มหาฤกษ์ก็描绘การเดินทางของท่านไว้ว่า เริ่มออกเดินทางในยามที่สาม ดังนี้

“พอย่ำสามยาม เบิกไค้ฤกษ์ฟ้า ลงนาวาหัวเหวคมนาทรวง”^๑

เมื่อเดินทางผ่านตำบลหรือสถานที่ใด ก็มักจะพรรณนาธรรมชาติของตำบลนั้นหรือสถานที่นั้นไว้ด้วย เช่น
ตอนเริ่มเดินทาง มหาฤกษ์พรรณนาธรรมชาติยามสามไว้ว่า ทองฟ้าแจ่มใส ทรายค้ำคาง และสายลม
ทำให้รู้สึกหนาวใจดังนี้

“ออกคลองน้อยคองคองมากคองใหญ่ ภูแจ่มใสแสงดาววาวเวหา
น้ำคางบอยพรอยพรายพร ทรายพา อนาคตนาทนายใจกระไรเลย”^๒

หรือเมื่อเดินทางผ่านบางซ้อ บางซอน ก็พรรณนาไว้ว่า

“มีเรือนบ้านร้านโถงปลูกโรงราย ทางซ้อซาบสินค่านานาอง
พวกแมคหาหนาแปลกมาแลกข้าว จับเขมาหมักหมอนหมองหมอง
ที่รู้เนื้อเจ้าชมันกินสอพอง ไม่เหมือนน้องในเมืองเนื้อเหลืองเอง”^๓

การเดินทางไปพระปลัดครั้งนี้ มหาฤกษ์ไปกับบ่าวซ้อ แฉ่ง และ สง ขณะเดินทาง มหาฤกษ์ได้เล่า
ตำนาน ตลอดจนสภาพสถานที่ ตำบลบางแห่งไว้ด้วย การรำพันถึงหญิงที่รักและชีวิตตนเองมีปรากฏอยู่
บ้าง ในนิราศเรื่องนี้ มหาฤกษ์ไม่ออกชื่อหญิงที่รักเหมือนนิราศเล่มแรก ๆ ดังนั้น หญิงที่รำพันถึงจึงมี
ลักษณะเป็นนางในนิราศเท่านั้น เช่น เมื่อเดินทางถึงโคกมะนาวและบ้านจำปา มหาฤกษ์รำพันถึงหญิง
ที่ตนเคยมีความสัมพันธ์ด้วยว่า

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปลัด หน้า ๔๕

^๒ ก.

^๓ ก. ข.
ก. ท. ๔๖

ให้แสนโศกมาถึง โศกนารพัตน
เมื่อยามรักมักจะขึ้นทุกคืนล่ำ
เมื่อยามหมองจางจืดไม่ยืดยาว
มาถึงบั้นจำปาบริจาคเอ๋ย
สไบมางอปางก็สีจำปา
เมื่อผักกั้นวันพบประสมพิภพ
น้ำน่ายจิตมิได้ก็จจะชอย่ม

เสียกายวาทญความหลังทุกครั้งคราว
เป็นน้ำน่ายชื้อชื้อไม่ยื้อฉาว
เหมือนมะนาวไม่มีน้ำจ้ำจุก
ให้ระเหยหวนที่ขึ้นนาสา
เสนหาหอมวิไลมิได้ลิ้ม
เฝ้าดูศักราชบมให้คนลืม
เหมือนปลีกล้มปลุกปล้ำน้ำตัย

ในนิราศเรื่องนี้ มหาอุกณ์ให้รายละเอียดเรื่องการ เดินทางมากกว่านิราศเล่มแรก ๆ เช่น
เล่าถึงบ่าวชื่อ "อ้ายไทร" คนโคราช ซึ่งบ่าวคนหนึ่งว่าจ้างให้มา กับตนด้วยว่าหนีไป จึงเลื้อบ่าวที่
ติดตามไปด้วยเพียง ๒ คน กับยายแก่อีกหนึ่งคน ตามความที่บรรยายไว้แสดงว่า มหาอุกณ์ ถ้าว
"อ้ายไทร" จะพาพวกมาปลดแอก ดังความต่อไปนี้

เบรบริหัจฉแรงแต่งจะไป
เพราะบ่าวเราเจ้ากรรมมันทำชั่ว
หมายไปก๊วยจะไ้ช่วยกันหักโยง
เห็ดกับบ่าวสองชายกับยายแก่
มันหนีไปโจ้ลับกงบกลับมา
พวกกรุงเก่าเขาใช้ให้ทั้งหนึ่ง
ยายอยู่ คอยมันจะเลี้ยววง เรือ เมื่อ
ครั้นบ่อดอกก็จะได้ไ้ไพรพะ
หยิบเงินแบ่งให้เจ้าแรงช่วยเอาไป
ให้ยายเตาเผา เรือจอดเหนือแก่ง
เจ้าแรงมีมือต่อพรางาทะนง

แต่อ้ายไทรโคราชมีชาติใจ
จ้างแพตัวตามนายอ้ายตายโง
กลับหนีโจ้โจ้คดดับไปกับตา
ต่าง เหลียวแลแล้วก็นึกถึงปริกา
เพราะรู้ว่า เงินมีอยู่ที่เรือ
เงินนอกสามคำก็ยังมีเหลือ
จะหุบเรือถองชิงวิ่งเข้าไพร
นี้คนนั้นมีได้กั้วตัวตักขัย
กับเราไซ้คนละครึ่งจนถึงกง
ฉันทกับแรงสามชายทั้งอ้ายสง
อ้ายสงหลงลักขาวเอาไปกิน

ฉันถือคานจรรตศัณเฑาะว์

ก็ว่านายโหรโงกโงก

กรไปเยือนเพื่อนฝูงงูมาปล้น

ทั้งสองบ่าวเขาจะหนีหรือที่ว่า

เก็บเงินวิ่งวุ่นไปไว่วิด

แอบได้เงินอยู่ว่าเราเอาเงินมา

จะแบ่งคนตาวังชิงยิงปืน

แต่ตัวชาคนเคียวนี้ก็เสียหวาง"

๘.๒.๒ การใช้ถ้อยคำ

การบรรยายความในโรราศ^๑ จะเป็นการบรรยายธรรมชาติ สภาพภูมิประเทศ หรือความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ มหาฤกษ์ใช้ถ้อยคำ^๒ ให้ความหมายดี เช่น ตอนบรรยายสภาพทอง "ตอนเมือง" ^๓เมวจะใช้กลอนเพียง ๑ บท แต่ก็ทำให้ผู้อ่านเห็นสภาพ "ตอนเมือง" ในสมัยนั้นว่าเป็นปดังนี้

“พอมายคดคมก้อยแจวทางแนวเนื่อง ถึงตอนเมืองเหมือนจะอดคดคมเหลือ
คลั่งแหมมหมกมึนรักเรือ นาคัวเสื่อหม่มมองตองระแวง”^๒

หรือตอนที่แสดงความคิดเรื่อง การเลิอกกันรักว่าทั่ว ๆ ไปมักจะดูจากสิ่งประกอบภายนอกนั้น มหาฤกษ์เขียนด้วยถ้อยคำง่าย ๆ มีการเปรียบเทียบให้เห็นจริงดังนี้

“ไก่อกระต่ายหมายแซไม่แลเปล่า พระจันทร์เจ้าแจ้งความไม่ทามหวง
สู้บเงาเข้าประทับไว้กับดวง ให้ทั้งปวงเห็นรักประจักษ์ตา
แต่ใจมนุษย์สุดจะเห็นไม่เช่นนั้น จะรักกันก็แต่ที่มีวาสนา
แม้นขัดเขยื้อนเห็นตัวไม่น่าพา ภูตเทพนานำใจมิไคภู”^๓

นอกจากนั้นการใช้คำ^๑ ที่ไม่เสียง“ยัญชนะ” เดียวกันในการบรรยายความบางตอน ตลอดจนการใช้คำบรรยายอาการได้เหมาะสม ช่วยให้อ่านเห็นภาพพจน์ เช่น ตอนบรรยายธรรมชาติที่ “บ้านพาด” ดังนี้

^๑ ทวงจักรปดี่ (มหาฤกษ์) นิราศพระยาลำโว หน้า ๕๗

^๒ ก. หน้า ๕๗

^๓ ก. หน้า ๕๖ - ๕๗

“เห็นเร็วเร็วทิวไม่ว่าไรระอม
 ฝูงปักขากากินลงดินเคิน
 นกเป็ดน้ำค้ำมูกแล้วยุคโผล่
 นกกคการตามองกุ่มวงแขว
 นกกวักกรอนฮอนหอยนั้นเออยก
 หัวเป็นมันนี้วิหกกคการกุ่ม

จนเซตชอบลำนางูเขวเขิน
 ทุกแถวเจินทุ่งทาวนาแนว
 ปักหลักโคโคค่น้ำวงช้าแนว
 นกเซงแซวชุมชุกอญชุกชุม
 กับฝูงนกคอกบัวเหี่ยวมั่วลุ่ม
 เห็นลุ่มลุ่มทิวไม่ว่าไรระอ”

ตอนบรรยายธรรมชาติขณะเดินทางผ่านป่า นั้น

เลือกคำ การ เล่นสัมผัส และนำตัวทิวไม่ว่าไรระอมาไว้ด้วยกัน ตลอดจนการเลือก
 ใช้คำบรรยายอาการไหวของต้นไม้เพื่อต่อลมได้เหมาะสม ทำให้กลอนของมหาฤกษ์มีความไพเราะ
 และไพเราะพจนานุกรมอันดังนี้

“แต่ท่าเมินเดินดูแกหมู่ไม้
 ไม่ซำกสนกอดตาทรงบาตาล
 เหมือนเอนกุ่มเดินคำเนินหน
 ทั้งวิกเจงแทงทวยกร่างกรวยไกร

มะซางไทรโศกสะแกแสมสาร
 เมื่อลมพาดโคกหักกิ่งกวักไกร
 เมื่อร่อนรนเรียกหาให้อาศัย
 ซางภายในใต้เตียนร่มควยลมไชย”^๒

หรือตอนที่เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับเรื่องหนึ่งนั้น มหาฤกษ์ใช้คำประกอบกิริยาที่ตรงกับความเป็นจริง
 ทำให้ความตอนนั้นเด่นชัด ดังนี้

“อ้ายเรือหนึ่งอิงร่องออกกองหน
 แมยบายตีหินโรชาให้กราว

ว่ามีคนเข้ามาหาลูกสาว
 แกบนปาวไปหาครูสุริยา”^๓

คำว่า “โร” ประกอบกิริยา ทิ้ง “กราว” ประกอบกิริยา โห่ และ “ปาว” ประกอบกิริยา “บ่น” นั้น
 ช่วยให้เห็นภาพพจน์ชัดแจ้งยิ่งขึ้น กล่าวคือ “หินโร” แสดงให้เห็นอาการเหวี่ยงขว้างขวักขว้างโดยไ้
 เฉลียวคลั่ง “กราว” ช่วยให้ผู้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสัมผัสทางประสาทหู คือได้ยินเสียงโห่เกรี้ยวกราว

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปลัด หน้า ๔๔

^๒ ก. หน้า ๔๔

^๓ ก. หน้า ๔๔

คำ "ปาว" ทำให้ไต่ป็นเสียงมนเือกดัง

บทบรรยายธรรมชาติที่ "บ้านพาค" มหาฤกษ์เลือกใช้คำที่ให้อารมณ์และความรู้สึกดังนี้

"เห็นน้ำเจิ่งเจิ่งวงศ์ทุ่งกว้าง" ใ้เห็นกว้าง เว้ง ใจ ไหว ไหว หวี

ทุกแขวง แคว แล วิ เวก หมอก เมฆ ปลิว ละ ลิว ลิว ลิว ฟ้า ภู นา เพลิน

เห็นริ้ว ริ้ว คว ไม่ รู้ ไร รอบ จนเช สอ บ ล ำ นา ภู เขา จีน

ฝูงปักษี หา ก ิน ลง ค ิน เก ิน ทุกแคว เ ิน ท ุง ท าว นา แ ว

คำที่ขีดเส้นใต้ในกลอน ๒ บทข้างบน ล้วนเป็นคำที่ให้ความรู้สึกและในภาพพจน์ เมื่อบรรยายลักษณะของน้ำในท้องทุ่งนา มหาฤกษ์ใช้คำ "เจิ่ง" ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นสภาพของน้ำที่เจิ่งนองเต็มทุ่ง และสภาพเช่นนี้ทำให้มหาฤกษ์รู้สึกกว้างและวังเวงใจ คำ "วิเวก" ให้ความรู้สึกที่เงียบสงัด คำ "ปลิว" ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพเมฆที่ถูกลมพัดปลิว คำ "ละลิวลิวลิว" ทำให้เห็นภาพท้องฟ้าและหมอกเมฆวายุไอลมาก ส่วนคำ "ริ้วริ้ว" และ "รู้ไร" ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่า คนใบ้ที่กวีได้เห็นนั้นอยู่ไกล หรือตอนที่มหาฤกษ์บรรยายท่าทางของทานขณะจอดเรือพักผ่อนที่ "ท่าเพรียว" มหาฤกษ์ใช้คำว่า "ระทดระวาย" ทำให้ผู้อ่านเห็นท่าทางที่เหนื่อยอ่อน จนถึงกับต้อง "ลงนอนเซง" คือนอนอย่างไม่ระวังตัว เสียงไก่อัน เสียงเรไรที่ร้องระงมในป่า มหาฤกษ์รู้สึกว่าไฟเราจะจับใจและฟังจนกระทั่งหลับไป ดังนี้

"ก็กสังข์บริษัทธิ์หลับหมด

ฉนั้นระทดระวายนอนลงนอนเซง

เสียงเรไรไก่อันมาบรรเลง

นี่ก็ว่าเพลงเพลินหลับด้วยจับใจ"^๒

๑ ๑ ๑

วลี "น้ำตาไหล" (น้ำจางเอย) ยังมีใช้อยู่บ้าง แต่ไม่มากเท่าในรัชสมัยแรก ๆ จะพบในการเขียนตอนต้น ๆ เพียงไม่กี่ครั้งดังนี้

"ถึงบ้านนารุ่นวิจารณ์ของหลานรัก อนาคตนักก็น้ำตาไหล"^๓

^๑ ทวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปลิว หน้า ๕๕

^๒ ก. หน้า ๕๓

^๓ ก. หน้า ๕๖

"คะนึงพลางทางภูฏีวัด

"นิจจาเอ๋ย เคยได้ไปบอกบท

"แนบพบเพื่อนเหมือนใจแฉ่วไมละ

"แคนแคใจยันตำนิจจาเอ๋ย

"มาถึงบ้านจำปานิจจาเอ๋ย

"นิจจาเอ๋ย เคยเห็นทุกเย็นเช้า

แปลกถนัดนึกน่าน้ำตาไหล"^๑

ไต่โพรงสสารมที่คมขำ"^๒

เสียงจาจะจะจนิจจาเอ๋ย"^๓

ไม่ยอมเลยเหลือวิสัยเจ็บวใจจา"^๔

ให้ระเหยหวนที่เฝ้าเฝ้าสา"^๕

คอยฟังข่าวคอยแลชะเงหา"^๖

นอกจากที่กล่าวมาแล้วในนิราศเรื่องนี้ มหาฤกษ์ยังนำ ภาษาถิ่นและ .. ภาษาจีนที่คน
ทั่ว ๆ ไปทราบความหมายแล้ว มาใช้ในกลอนด้วย เช่น

ภาษาจีน "ไม่ออกตัวกลัวใครเขาไม่หัก" ไม่เห็นพักตร์ที่จะชู้เอ๋ย"^๗

"ชู้เอ๋ย" หมายถึง รู้กัน

"จึงช่ายิตติมาประสาเจ็ก

ทำกงเต็กตามชนิตทุกคืน"^๘

"ช่ายิต" หมายถึง การทำบุญครบรอบวันเกิดเมื่ออายุ ๖๐ ปี

"กงเต็ก" หมายถึง การทำบุญให้แก่ผู้ตายตามพิธีของนักบวชในพระพุทธศาสนา

แห่งนิกายจีนและญวน

ภาษาถิ่น "พอเรือขายถามว่าขายอะไรชา

ฉันบอกว่าเรือฉันพันชักวาง

ข่อยมาขายขายรักให้สีกนาง

เขาว่าอย่างไรชั้นสนับเคย"^๙

๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปลิว หน้า ๕๐

๒ ก. หน้า ๕๒

๓ ก.

๔ ก.

๕ ก. หน้า ๕๓

๖ ก.

๗ ก. หน้า ๕๒

๘ ก. หน้า ๕๔

๙ ก. หน้า ๕๕

"ขอย" หมายถึง ฉันท

"นั้น" คือ "นั่น" และ "สัน" คือ "ฉันท"

แนวความคิดและการใช้คำในนิราศบางตอนยังมีลักษณะคล้ายคลึงสุนทรภู่ เช่น การกล่าวถึง
ผู้หญิงมอญ ก็จะยกมาเปรียบเทียบกับหญิงให้เห็นดังนี้

สุนทรภู่

"ฝ่ายสาวสาวเกลามวยสวยสะอาด
แทบขาดอยู่ว่านางนาง
ทั้งหม่นดำทาร์เหมือนสีรุ่ง
ทั้งผ่องนั้นก็อวลลงกรอมคั่น
เมื่อยกทาวกาวบางสว่างแวบ
เหมือนฟ้าแลบแลผาดแพนขาคีล"

มหาฤกษ์

"เห็นร้านโรงโรงนาพวงรามัญ
เขาผูกกันก็แต่เขาเราไม่เจน
ผู้หญิงนุ่งถุงถกเมื่อยกบาง
แสงสว่างวามตาเพี้ยนตา เช่น
ผู้หญิงไทยไซ้ไหยงโจงกระเบน
ถึงโชนเอนอนอณาไม่นาอาย"

หรือการเห็นแบบผู้หญิงชาววังที่ขอบสีพระก็เช่นกัน ดังนี้

สุนทรภู่

"ผู้หญิงยานบานเราชาวบางกอก
เขามกลอกกลืนพระเสี้ยวอะไ
แก่พระเจ้าเสาชิงช้าที่ท่าโพธิ์
ก็เต็มโศขาววังเขายังกลืน"

มหาฤกษ์

"ที่รู้กรูยรุ่งรังเกยหยั่งเห็น
หลอนอมเลนเหมือนกะฉนดนมโก
เมื่อกระนั้นฉันทก็ปะพระโตโต
แมสาวไซ้สวบลั้งเขายังอม"

การตัดคำและการแต่งคำเพื่อให้ได้สัมผัสเมื่ออยู่บาง ผู้วิจัยจะยกมาให้เห็นพอเป็นตัวอย่าง
ดังนี้

^๑ สุนทรภู่ นิราศวัดเจ้าฟ้า หน้า ๒๗๔

^๒ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวี หน้า ๔๗

^๓ สุนทรภู่ ล.ก. หน้า ๒๕๑

^๔ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ล.ก. หน้า ๕๔

"อาลัยวรรณพวกละกอนที่เกยมมา สักวาวาเล่นไม่วุ่นวาย"^๑
 "อาลัยวรรณ" บารจากคำเต็มว่า "อาลัยอาวรรณ" ในที่นี้คัด "อา" ในคำอาวรรณออกเพื่อให้
 จำนวนคำในวรรคถูกต้องตามลักษณะบังคับของฉันทลักษณ์
 นอกจากนั้นยังมีคำแต่งแบบที่เรียกว่า กวียานุโลม (Poetic License) อีกมากมาย เช่น
 "สู้ออมเสื้อเมื่อตามหึงยามโซ ยังพาโคลดล้วยให้อัปรมาณ"^๒
 "พาโล" อาจจะได้มาจาก "พาล" หรือเป็นคำภาษาถิ่นบักโขที่หมายถึง กล่าวหาความ ก็ได้ ใน
 ที่นี้ใช้ "พาโล" เพื่อให้รับสัมผัสกับ "โซ"
 "บุญทั้งนี้ที่จะไปหวังไ้พระ เหมือนสลชีวังไม่กังขา"^๓
 "ชีวัง" แผลงมาจาก "ชีวา" ในที่นี้กว๊าโซ "ชีวัง" เพื่อให้สัมผัสกับ "กังขา"
 "พวกเรื่อเราเขากัพาฮาเสบย แล้วยก็เลยดล้วยมาในราตรี"^๔
 "เสบย" แผลงมาจาก "สบาย" เพื่อให้สัมผัสกับ "เลย"
 "เห็นน้ำเจิ่งเว้งวุงกุงกวาง ไ้หนักวางเวงใจไหวไหวหวี"^๕
 "วางเวง" แผลงมาจาก "วังเวง" เพื่อให้รับสัมผัสกับ "กวาง"
 บางครั้งคำบางคำที่มหาฤกษ์แผลงมาใช้ก็ไม่ทราบความหมายที่แน่ชัด เช่น ฉวักแฉว,
 แฉวแฉว, ตะฉวักตะเชวี่ยน แต่เมื่ออ่านกลอนทั้งวรรคก็สามารถเข้าใจใจความว่ากวีหมายถึงอะไร
 โดยอาศัยความในบริบทช่วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้
 "เคื่อนมีฉวักหัวหาทองฟักดูม ยุงก็ห่มช่วยปักฉวักแฉว"^๖

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปดิว หน้า ๕๕

^๒ " ก. หน้า ๕๑

^๓ " ก. หน้า ๕๑

^๔ " ก. หน้า ๕๕

^๕ " ก. หน้า ๔๔

^๖ " ก.

"ทั้งสองข้างทางเขียนฉนวนสูง เป็นที่ทุ่งทางแยกแฉวงแฉว"^๑

"พอยืนเสียงว่าเสียงยังอยู่นอย ยิ่งโศกสร้อยเศร้าจิตตะวิจิตะเขวียน"^๒

สำหรับคำแฉวงสามคำนี้ มหาอุกฤษณ์มิใช่มาก แม้ในนิราศเล่มแรก ๆ ก็มีปรากฏใช้ดังนี้

"ถึงกระนั้นท่านอย่าจิตตะวิจิตะเขวียน ไม่ไปเป็นคอกให้เปลืองเฟื้องสลึง"^๓

"ทั้งสองแฉวงไขว้ไกรทลอค ทองเลี้ยวลอคหลักัดควักแฉว"^๔

"พิไรพลางทางแลกลังขาม เป็นสามง่ามสองแฉกและแฉวงแฉว"^๕

"ถึงสามแฉวงแฉวไปแฉวเหนือ แลลือเหล็ดสุกหาคูฟ้าเหลื่อง"^๖

๔.๒.๓ ลักษณะโวหาร

โวหารที่ปรากฏในนิราศพระปถวี ไพเราะ สะดวกกว่านิราศเรื่องแรก ๆ โวหารประเภท "สองแง่สองคม" และการแสดงความคิดที่โลดโผน รุนแรง เกี่ยวกับชีวิตญาติพี่น้อง และหญิงที่ตนเคยเกี่ยวข้องด้วย ดังที่มีปรากฏในนิราศเรื่องแรก ๆ นั้นมีน้อยมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมหาอุกฤษณ์อายุมากขึ้น มีความเป็นอยู่ดีขึ้น ทลอคจนมีประสบการณ์ในการเขียนนิราศมากขึ้นก็ได้

สำหรับโวหารที่จัดว่ารุนแรงที่ปรากฏในนิราศเรื่องนี้ มีเพียงตอนเดียวคือตอนมหาอุกฤษณ์เดินทางผ่านเขาคลองเปรมประชากรถึงบ้านน้ำซ้อ "วิจารณ์" มหาอุกฤษณ์ใช้คำ "เหี้ยสวรค์" แทนคนคนหนึ่งแต่ไม่ทราบว่าใคร ตามความในนิราศแสดงว่าคนคนนั้นได้สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจให้กับมหาอุกฤษณ์มากดังนี้

"ถึงบ้านน้ำซ้อวิจารณ์ของหลานรัก อนาคตนั้นก็หน้าตาไหล

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาอุกฤษณ์) นิราศพระปถวี หน้า ๕๔

^๒ ด. หน้า ๕๕

^๓ ด. นิราศพระปฐม หน้า ๖

^๔ ด. หน้า ๗

^๕ ด. นิราศทวารวดี หน้า ๓๑

^๖ ด. หน้า ๓๕

เมื่อก่อนนั้นฉันก็ยังไม่สู้กระไร	จนบรรลยแล้วจึงรักฉันหนักครัน
ฉันหมายพึ่งถึงกระนั้นไม่ทันพึ่ง	ไปหลงคลั่งเคล้าเคลือบให้ยสรวรค ^๑
มันทำเอนเซ่นกับเขาบำเตามัน	จนอาสัญสูญยศเสียหมดทั่ว
ข้างฝ่ายวานาสะโงก็ไมหาญ	ไม่เชื่อหลานเลขวคณาปวกหัว
มันรวบเอาชาวของยังครองกัว	พาดันมัวหมองหน้าเป็นราทิน ^๑

โวหารบางตอนคล้ายคลึงกับนิราศเรื่องแรก ๆ เช่น ตอนพรรณนาบรรยากาศในเวลา กลางคืน ในนิราศพระปฐม นิราศทวาราวดี มหาฤกษ์พรรณนากวโยหารที่คล้ายคลึงกันมาก ถึง ผู้วิจัยจะยกมาเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

นิราศพระปถวิ

"นกกกระเ็นเบญจวรรณสนั่นเมือง	แลดูเมืองบนพนัสกัฏฐ ^๑
ที่นกรายรายร้องคะนองมี	ดูวิหคณกัณเระพื่อหือ
เคาแมวมแมกแสกขวัญันกระพื่อ	นกหัดหือทั้งทูลอันพุดพิน
เสียงสัตว์เฒ่าเขาไซคโชมคป่า	ทั้งคณนางไม้ไทรระเหิม
ตามสุ่มพุ่มพุ่มพฤษภูคริกคริม	ส่งคังมิเงยฟังให้วังเวง ^๒

นิราศทวาราวดี

"เสียงเคาภูฏระโคกโหวกโหวกโวย	พระพายโชยเฉื่อยหนาวกระส่าวณ
กู่ทุ่งทางกว้างซึ่งยั้งคังโลด	เสียงโชมคนางไม้ไทรระเหิม
ตามสุ่มพุ่มพุ่มพฤษภูคริกคริม	ส่งคังมิเหงาใจไม่สบาย ^๓

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวิ หน้า ๔๖

^๒ ก. หน้า ๕๗

^๓ ก. นิราศทวาราวดี หน้า ๓๒

นิราศพระปฐม

"คึกสงัดเงียบงอมทุกหย่อมหญ้า

เห็นเงาไม้คำคำครุคร่าคริม

นกทึดทือทั้งหมู่หมันผุดผิด

ทั้งเล่าถุกโกนทะโกนกัน

โชมคป้าโหยทวนครวญกระเหิม

เสียงผึ้งพินนากลัวชนหัวชน

เสียงพิพิคที่ที่ไม่มีวัน

ให้ไหวหวั่นหวาดกมลให้ชนพอง"

ลักษณะโวหารในนิราศพระปฐมวิเศษใหญ่เป็นบรรยายโวหารและพรรณนาโวหาร การบรรยายและการพรรณนาในนิราศเรื่องนี้ เป็นการบันทึกสิ่งที่พบเห็นขณะเดินทาง เช่น เมื่อถึงท่าเรือมหาฤกษ์บรรยายไว้ว่า

"ถึงท่าเรือเรือเคียงอยู่เรียงราย

พวกลัษฐีสุขใจไปไหวพระ

พวกรานขายรายของกองกระบุง

ให้จอกเรือริมแพพอแลเห็น

เขมรไทยใหญ่เก็กและเจกลาว

ออกเหลื๋อหลายหลายจอกตลอดคั้ง

คุระคะคาขระคนทั้งคนงู

เห็นคนงูเหมือนตลาดไม้ชาคราว

ได้ดูเล่นหลาทุ้มทั้งทุ้มสาว

อีกทั้งชาวบ้านนอกแลชอกนา"

หรือตอนเดินทางในคลองบางหลวง มหาฤกษ์เขียนพรรณนาธรรมชาติยามค่ำคืนไว้ว่า

"สุริยาลงลับจะดับดวง

เหมือนไฟดวง เลยลับจะดับแด

.....

.....

จนคณคึกฤกษ์พร้อยหิ่งห้อยแพรว

จักจั่นแจ้วจิ้งหรีดหวีคหวีไหว

ยั้งเป็นเยียบเขียบเสียวเหลือบเหลือบไป เหมือนแสงไฟมวับแล้วกลับแดง"

ฯ ล ฯ

๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๑๖

๒ ก. นิราศพระปฐม หน้า ๕๒

๓ ก. หน้า ๔๔

๔.๓ ลักษณะและกิตติประวัติ

ลักษณะการส่งสัมผัสบังคับจากวรรคต้นมาวรรครับในนิราศเรื่องนี้ ส่งมายังคำ
ที่สาม เป็นส่วนมาก

"เห็นสาวสาวชาวแพแด่สลอน เหมือนกินนรนาประโลมโฉมสงวน"^๑

"โอ้รินรินกลิ่นพิศุดมาธุลี เหมือนเมื่อคืนเคียงถนอมให้หมั่นทน"^๒

"ครั้นมิได้คักคิมหระหมกสมุค ต้องจำทุกข์ยังบางอย่ากังขา"^๓

มีบางบทที่รับสัมผัสในคำที่ห้า เช่น

"จะเท็จจริงสิ่งนั้นสำคัญมี เขาเล่ากันฉันนั้นก็เฝ้าตาม"^๔

"แต่ก่อนนั้นฉันมาอย่ากลัว ทุกวันหวังยังชั่วไม่เช่นเดิม"^๕

เกี่ยวกับความนิยมของ กลอนที่ว่าคำสุดท้ายของวรรคส่ง นิยมใช้เสียงสามัญนั้น กลอน
ของมหาฤกษ์มีใช้คำที่มีรูปวรรณยุกต์บาง ลักษณะเช่นนี้ทำให้กลอนคอยความไพเราะลง เช่น

"จนอาศัยภรรยามาบูรณะ ชื่อวัคพระนางเชิงเอกริงใหญ่"

พวกจีนเขาที่เข้ามาพาราไทย เขาจึงไหว้พระเจ้าเทววันนี้"^๖

"จะนุ่งหมวกก็พอสวมแก่ศักดิ์สาว ไม่เหมือนชาวบ้านนอกที่ดอกหนึ่ง

เป็นชาวเมืองเหลืองขาวเหมือนขาววัง ถึงเมืองร้างราศียังมีเชื้อ"^๗

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวี หน้า ๕๑

^๒ ก. หน้า ๕๐

^๓ ก. หน้า ๕๔

^๔ ก.

^๕ ก.

^๖ ก.

^๗ ก.

ศิลปะการแต่งกลอนนิราศเรื่องนี้อยู่ที่การเล่นสัมผัสใน ซึ่งมีสัมผัสสระ และสัมผัสพยัญชนะ
ในแบบต่าง ๆ ดังนี้

สัมผัสสระ

๓.๓.๑ แบบเคียง เช่น

"ชาวฝั่งฟ้า ฝั่งฟ้าแสนอาภัพ ทั้งไร้ ทรัพย์ บ้าน ระกา วาสนา"^๑
"คลั่งแหม แหม กก ขึ้น รัก เรือ น้ำ กั้ว เสื่อ มม มอง ทอง ระแวง"^๒

๓.๓.๒ แบบเพียบเคียง เช่น

"มีศาลา อาศั ย ให้ สบาย ทั้งหญิง ชาย ชาว เรือ เหื่อ ประ มาณ"^๓
"ถึง เกาะ เรียน เรียน อะไร ก็ ไม่ เห็น ซึ่งยัง เป็น ไป ได้ ไม่ อาย เหิน ยม"^๔

๓.๓.๓ แบบทบเคียง เช่น

"กุ ม ณิ ฐาน ลาน เล ียน เต ียน สะ อา ด ร ุ ก ษ ชา ดิ ษ อ ม ม ไ ส ว"^๕
"ท าน ณ ุ ธ ร าง ค าง ไ ว ไ ม อ น ั ง ฉ ัน แ ม บ ัง ค ม ของ ท ม อง ก ม ล"^๖

๓.๓.๔ แบบแทรกเคียง เช่น

"เ เ ื่อ น ั ค ั น วัน พ ม ป ระ ส พ ัก ตร เ เ า น ุ ค ษ ก ษ าย ข ม ให้ ท ม ค ม"^๗
"ม น เ น ไ ค ม ส ม ท มา ย จะ ก ร า ย ก ร อ ป ระ โล ม ล อ ด อ ย เ ห ล ิง ร า เ ร ิง ร ม ย"^๘

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปลิว หน้า ๔๗

^๒ ก.

^๓ ก.

^๔ ก. หน้า ๔๔

^๕ ก. หน้า ๕๐

^๖ ก. หน้า ๕๓

^๗ ก.

^๘ ก. หน้า ๕๔

๓.๓.๕ แบบเพี้ยมเอก เชน

"ไค้ทั้งคำ^๑ว่าใจ^๒กระไร^๓นะ แด^๔ธุระ^๕เต็ม^๖อรานิ^๗จา^๘เอย"

"มา^๑สบ^๒ตา^๓ป^๔ด^๕า^๖ทะ^๗เพี้ยน^๘เมื่อ^๙เจียน^{๑๐}จวน^{๑๑} ตอง^{๑๒}จำ^{๑๓}ควน^{๑๔}เค็^{๑๕}คิ^{๑๖}ใจ^{๑๗}ด^{๑๘}ย^{๑๙}ลา"

๓.๓.๖ แบบแพรกเอก เชน

"ห^๑ย^๒บ^๓เงิน^๔แบ^๕ง^๖ให้^๗เจ้า^๘แ^๙ง^{๑๐}ช^{๑๑}ว^{๑๒}ย^{๑๓}เ^{๑๔}า^{๑๕}ไป^{๑๖} กับ^{๑๗}เร^{๑๘}า^{๑๙}ไ^{๒๐}ช^{๒๑}ร^{๒๒}ค^{๒๓}น^{๒๔}ละ^{๒๕}ค^{๒๖}ร^{๒๗}ง^{๒๘}จ^{๒๙}น^{๓๐}ถึง^{๓๑}ค^{๓๒}ง"

"บ^๑ย^๒า^๓อ^๔ย^๕ไ^๖ก^๗ย^๘ว^๙มัน^{๑๐}จะ^{๑๑}เล^{๑๒}ีย^{๑๓}ว^{๑๔}ลง^{๑๕} เร็ว^{๑๖}เม^{๑๗}ื่อ^{๑๘} จะ^{๑๙}ห^{๒๐}บ^{๒๑}เ^{๒๒}ื่อ^{๒๓}ท^{๒๔}อง^{๒๕}ซ^{๒๖}ิง^{๒๗}ว^{๒๘}ิง^{๒๙}เ^{๓๐}า^{๓๑}ไ^{๓๒}พร"

ส่วนการ เล่นสัมผัสพยัญชนะภายในวรรคนั้น มหาฤกษ์เล่นไว้หลายแบบดังนี้

๓.๓.๗ แบบคู่ เชน

"เ^๑เห็น^๒ส^๓าว^๔ส^๕าว^๖ด^๗า^๘ว^๙มา^{๑๐}อ^{๑๑}อก^{๑๒}ค^{๑๓}ด^{๑๔}า^{๑๕}ค^{๑๖}ว่า^{๑๗} บ^{๑๘}าง^{๑๙}ด^{๒๐}ัก^{๒๑}น^{๒๒}ัน^{๒๓}ว^{๒๔}ล^{๒๕}ะ^{๒๖}ด^{๒๗}อง^{๒๘}ม^{๒๙}ุค^{๓๐}ม^{๓๑}อง^{๓๒}ศ^{๓๓}รี"

"ไ^๑ค^๒เ^๓น^๔ห^๕ู^๖ย^๗ู^๘น^๙า^{๑๐}น^{๑๑}เพ^{๑๒}ระ^{๑๓}ชา^{๑๔}ญ^{๑๕}ข^{๑๖}ิ^{๑๗}ย^{๑๘} เ^{๑๙}ม^{๒๐}ี^{๒๑}อ^{๒๒}น^{๒๓}เร^{๒๔}า^{๒๕}ไ^{๒๖}ช^{๒๗}ร^{๒๘}ส^{๒๙}เ^{๓๐}น^{๓๑}เ^{๓๒}ย^{๓๓}อ^{๓๔}ย^{๓๕}ู^{๓๖} เ^{๓๗}ชน^{๓๘}นี้"

๓.๓.๘ แบบเพียบคู่ เชน

"ถึง^๑ม^๒ู^๓มี^๔ส^๕ี^๖ส^๗าร^๘ห^๙ี^{๑๐}เ^{๑๑}า^{๑๒}เ^{๑๓}ร^{๑๔}า^{๑๕}ระ^{๑๖}ห^{๑๗} มา^{๑๘}ก^{๑๙}าย^{๒๐}ห^{๒๑}ัง^{๒๒}ย^{๒๓}ัง^{๒๔}สะ^{๒๕}เ^{๒๖}าะ^{๒๗}ไ^{๒๘}ค^{๒๙}ี^{๓๐}ส^{๓๑}เ^{๓๒}น"

"ส^๑ง^๒ส^๓าร^๔จ^๕น^๖ท^๗น^๘เ^๙ีย^{๑๐}ว^{๑๑}มา^{๑๒}เ^{๑๓}ีย^{๑๔}ว^{๑๕}ท^{๑๖}อง^{๑๗} แ^{๑๘}ส^{๑๙}ว^{๒๐}ง^{๒๑}ร^{๒๒}อง^{๒๓}ร^{๒๔}อย^{๒๕}ร^{๒๖}ัก^{๒๗}ม^{๒๘}า^{๒๙}น^{๓๐}ัก^{๓๑}ท^{๓๒}น"

"ให้^๑ไ^๒ห^๓ย^๔ท^๕น^๖จ^๗น^๘ส^๙ว^{๑๐}าง^{๑๑}ก^{๑๒}ระ^{๑๓}จ^{๑๔}าง^{๑๕}ว^{๑๖}เ^{๑๗}ง^{๑๘} เ^{๑๙}า^{๒๐}จ^{๒๑}ัก^{๒๒}แ^{๒๓}จ^{๒๔}ง^{๒๕}จ^{๒๖}ับ^{๒๗}ป^{๒๘}ุง^{๒๙}ท^{๓๐}ัง^{๓๑}ห^{๓๒}ง^{๓๓}ห^{๓๔}า"

๑ ทดลองจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปดิวรี หน้า ๖๔

๒ ก. หน้า ๖๐

๓ ก. หน้า ๕๗

๔ ก.

๕ ก. หน้า ๕๕

๖ ก.

๗ ก.

๘ ก.

๙ ก. หน้า ๕๒

๓.๓.๘ แบบเพี้ยมรด เชน

"ขอเปรี๊ญปราชญ์เจดีย์วลาคคบ ให้เจนจบเจนจิตทุกวิชา"^๑

"ผู้เขาใจไคส์คั้จะกลับแหลง จะเก็อบแกลง เคลื่อนค้ายทั้งชายหญิง"^๒

๓.๓.๑๐ แบบเพี้ยมรด เชน

"ผู้งักมาหากินลงคินเคิน ทุกแถวเพินพทวนาแนว"^๓

"ที่ไร้คู้ญไค้ยวักไค้ยว เมียง ท่าเลียง เคียงหลีกหลบแล้วชบเขา"^๔

๓.๓.๑๑ แบบทบคู้ เชน

"มาแลดัลกลับไค้ค้อดัลดา เป็นแต่ทางามเขมนไค้เห็นงาม"^๕

"เขม่อนปวกเคียร เวียนหัวไค้หมัน สู้นิงนีกบิณไมบอไค้ไร"^๖

"เห็นทพัลาชาวกระเหียง เรียงรำไร วิเวาใจเจียนจะพาน้ำตากระเด็น"^๗

๓.๓.๑๒ แบบแทรกคู้ เชน

"ไมรับบุตรสาวจากกรุงจีน มาอยู่ที้นาทำเซิงรำไป"^๘

"ถึงแมดาเมื่อจะมาน้ำตาครำ มิไค้คามิตรชนิษฐา"^๙

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวิ หน้า ๒๑

^๒

ก.

๓

ก. หน้า ๔๔

๔

ก. หน้า ๕๗

๕

ก. หน้า ๕๓

๖

ก. หน้า ๖๖

๗

ก.

๘

ก. หน้า ๔๔

๙

ก. หน้า ๕๑

๓.๓.๑๓ แบบแพร่กรณ เช่น

"พอกันทายนายแฉวเขวแควประสักร ^๑ นึกถึงรักที่จร้างไปห่างเห" ^๑

"เราก้เพียรเรียนบ้างแต่ยังเจียม ^๒ ฐไม่เรียนเป็นแต่รูงูปลา" ^๒

"คูบ่องชายขายทางหวางชะวาก ^๓ เสียงกรากกรากมิไซคนยดหวิวหวิว" ^๓

การ เจนสันต์สระและสันต์สัพยักจนภายในวรรคเช่นนี้ทำให้ได้ลักษณะของมหาฤกษ์ในเราระ
นำอ่าน นั้นยังแสดงให้เห็นว่ามหาฤกษ์เป็นกวีที่มีความสามารถผู้หนึ่ง

๔.๔ ทักษะของกวี

เท่าที่ผู้วิจัยได้พิจารณาส่วนมากเป็นสันพันธ์ทักษะ วิสุทธิทักษะนั้นมีปรากฏในตอน
ท้ายนิราศเพียงตอนเดียว ดังนี้

วิสุทธิทักษะ มหาฤกษ์เขียนเป็นทำนองชักชวนให้คนไปนมัสการพระพุทธรูป
เพื่อจะไถ่จะสักถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าที่เสด็จมาโปรดสัตว์ และยังเป็นการสร้างบุญกุศลอีก
ทางหนึ่งด้วยดังนี้

"แม้นชอบบุญพึงจงตั้งใจ ขอเชิญไปปฏิบัตินัสการ
ได้คิดถึงพุทธรูปกรุณา ทางพุทธานุสสติวิหาร
ก่อนนัสยไปสวางทางนิพพาน เน้นแก่นสารสุดเดาเกินเท่านี้" ^๔

สันพันธ์ทักษะ มีปรากฏเกือบตลอดเรื่อง เช่น ตอนเดินทางถึง เกาะเรียน
มหาฤกษ์ เมื่อเกาะเรียนมาสัมพันธ์กับชีวิตตนดังนี้

"ถึงเกาะเรียนเรียนอะไรก็ไม่เห็น ซื่อยังเป็นไปไค้ไม่ฉวยเดียม
เราก้เพียรเรียนบ้างแต่ยังเจียม ฐไม่เรียนเป็นแต่รูงูปลา

^๑ หลวงวิกรปถี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวี หน้า ๕๑

^๒ ก. เกา ๕๔

^๓ ก. เกา ๕๕

^๔ ก. ทมา ๖๔

ไม่ทันเขาเหล่าผู้รู้มาก ก่องหุ่บปากประหนึ่ง หอยกอยหุ่บปลา
จึงยากแค้นแสนทพพลจนธรา ไม่มีหนานามเพราะเพี้ยนเกาะเรือน^๑

ตอนเดินทางผ่านมานมมาก บานม่วง มหาฤกษ์ มีนัยประหวัดถึงหญิงคนหนึ่ง ที่ท่านเคย
เกี่ยวของควย จึงนำนัยประหวัดนั้นมาเขียนสัมผัสกับ "บ้านหมาก บ้านม่วง" ดังนี้

"ถึงบ้านหมากบ้านม่วงในทรวงข้า คิดถึงน้ำรักนางปางปฐม
ที่ไปสวนนวดนางที่บางพรม ชมหมากส้มสวนมะลิปลัดทับทิม
เขาไปทางกลางวันฉันกับน้อง อยู่เฝ้าทองหับ เข็ม เข็ม เข็ม เข็ม เข็ม
มะม่วงหวานปานเรียมให้เรียมชิม ยังนึกอ้อมอกหวานปานชะเอม
เรียกประมาทคลาดแคลวเสียแล้วเจ้า ไม่อยู่เฝ้าโคมดูใบไม้รูปเพ
จนนวลน้องหมองศรีไม่ปริศิไพบ สิ้นเกษมสิ้นสุขสนุกสบาย
เป็นเคราะห์กรรมทำแขนงเสียแรงริ ่อโหลเสียเถาะนองอย่าหมองหมาย
เมื่อชาติหน้าอย่าหมายจนวางวาย ให้ทอดสายสุกสวาทอย่าคลาดคลา"^๒

หรือเมื่อเดินทางผ่านทางาม มหาฤกษ์นั้นชื่อทางามไปสัมพันธ์กับความงามของหญิงที่รักดังนี้

"ถึงทางามงามอื่นสักหมื่นแสน ไม่งามแมนเหมือนน้องที่ครองไส
ถึงอัปสรرونฟ้ามาบ่าใจ คู่ไทนงามนั้นเป็นขวัญตา
นิจจาเอ๋ยเคยเห็นผูกเย็นเช้า คอยฟังข่าวกอยแลระเงงหา
มาแลดับกับไกลอาลัยลา เป็นแต่ทางามเขม่นไม่เห็นงาม"^๓

^๑ หลวงจักรปาตี (มหาฤกษ์) นิราศพระปลอวี หน้า ๔๔

^๒ ก. หน้า ๕๔

^๓ ก. หน้า ๕๒

๔.๕ คุณค่าในค่านิสัยที่เรียกว่าศีล และคุณค่าด้านอื่น ๆ

๔.๕.๑ คุณค่าก่านิสัยที่เรียกว่าศีล

๔.๕.๑.๑ การ เล่นสัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะแบบต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในกลอนเกิดบทกวีวรรค ช่วยใหบทกลอนไพเราะยิ่งขึ้น เช่น

"ดูฐานลานเลี่ยนเตียนสะวาค รุกขาทิฌุมทุมไสว
ระรินรมลพาสุมาลัย มาทราบในนาสาบร่ำววน"

ในกลอนบทนี้ มีการ เล่นสัมผัสดังนี้

สัมผัสสระ วรรคสคัม เล่นสัมผัสแบบเคียงสองคู่คือ "ฐาน - ลาน" และ
"เลี่ยน - เตียน"

วรรครับ มีสัมผัสแบบเคียงหนึ่งคู่คือ "ชุม - ทุม"

วรรครอง มีสัมผัสแบบเคียงหนึ่งคู่คือ "รม - วม" และ แบบ
แทรกเคียงอีกหนึ่งคู่คือ "พาสุมาลัย"

วรรคส่ง มีสัมผัสแบบเทียบเคียงคือ "นา - สา - นา" และแบบ
แทรกแอกอีกคือ "มาทราบในนาสา"

สัมผัสพยัญชนะ วรรคสคัม เล่นสัมผัสแบบคู่ คือ "ลาน - เลี่ยน"

วรรครับ เล่นสัมผัสแบบเทียบคู่ คือ "ชาติ - ช่อ - ชุม"

วรรครอง เล่นสัมผัสแบบเทียบคู่คือ "ระ - ริน - รม"

วรรคส่ง เล่นสัมผัสแบบคู่ คือ "ใน - นา" และแบบแทรกคู่ คือ
"นา - สา - นา"

หรือในกลอนบทอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือมีการ เล่นสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระภายในวรรคเช่นกัน

เลียนเสียงสัตว์ เช่น

"เสียงคอนทองป่องปั้ง เหมือนดังตี ทั้งโกกิดาร้องก็กกองคอง"^๑

"จนคั่นคึกพฤษ์พรอยหึ่งหอยแพรว จักจั่นแจ้วจิ้งหรีดหวิคหวิคไหว"^๒

เลียนเสียงธรรมชาติ เช่น

"ดูเปื่องซ้ายขวาทางหว่างชะวาก เสียงกรากกรากมีไซคนยลหวิวหวิว"^๓

"หยิบเหรียญใช้ให้เขาก็กะไรไร มันท้าเพาะตกน้ำลงตำบวม"^๔

๔.๕.๑.๔ บทเปรียบเทียบ บทพรรณนาสถานที่ภูมิประเทศที่ไพเราะ

ชัดเจนนั่น เป็นลักษณะเด่นที่สุด ทำให้นิราศเรื่องนี้เด่นกว่านิราศเรื่องแรก ๆ ของมหาฤกษ์ ซึ่งผู้วิจัยจะยกมาให้เห็นพอเป็นตัวอย่างดังนี้

บทเปรียบเทียบ

"เมื่อยามรักมักจะชื่นทุกคืนค่ำ เป็นน้ำน่าน้ำหอไม่้อฉาว

เมื่อยามหมองจางจิตไม่ย่ำยาว เหมือนเมฆนาวไม่มีน้ำอูรา"^๕

"เป็นสาวเมืองเหลืองขาวเหมือนสาววัง ถึงเมืองวังราชย์ยังมีเชื้อ

เหมือนของครุณน้ำทองเป็นของเก่า จะเคียงเข้าของใหม่ก็ไม่เฝือ

โอ้เรานี้ก็สาวกรุงเก่าเจือ แต่ไกลเกลือกินกางหมางอุทัย"^๖

๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวี หน้า ๕๔

๒ ก. หน้า ๘๗

๓ ก. หน้า ๕๕

๔ ก. หน้า ๘๓

๕ ก. หน้า ๕๓

๖ ก. หน้า ๕๑

"โอ้กระต่ายหมายเหไม่แล เปลา
 สู้รับเงาเขาประทับไว้กับดวง
 แด่ใจมนุษย์สุดจะเห็นไม่เช่นนั้น
 แม้นคเหญเห็นคำไม่นำพา
 "เห็นน้ำวนชลกระแสดลละหอย
 แด่กอนเอยเคยเสียงสาเนียงคัง
 โอนำเอยเคยลึกลังคั่นหลาย
 เหมือนตัวเราเล่าหวังไม่ยังยืน
 พระจันทร์เจ้าแจ้งความไม่ห้ามหวง
 ให้ทั้งปวงเห็นรักประจักษ์ตา
 จะรักกันก็แต่พิวี่ว่าสนา
 คุ้แทนน้ำใจมิไคคุ้"
 คุวนนอยมิไควนเพ็ญนทหลัง
 ไคอนพังเสียงนำทุกคำคั้น
 เพราะคมทรายสุมาเหลือฝ่าฝืน
 จะตองคั่นตามรพมที่ณทรวง"^๒

บทพรรณนาสถานที่ ภูมิประเทศ

บทพรรณนาสถานที่ ภูมิประเทศที่ให้ภาพชัดเจนมีหลายตอน เช่น ตอนบรรยาย
 ภูเขาชื่อ "ลม" มหาฤกษ์เลือกใช้คำที่ทำให้ผู้อ่านมองเห็นสภาพของภูเขาดูกันว่า

"..... บางวู่หวาเว้งว่างเหมือนอ่างสินธุ^๑

ที่ลางลายพรายพรอยเหมือนพลอยนิล ลางหลืบหินทุมแด่กคุ้แยกเยอะ

ที่รอนนอยมีจอยจแ่งเห็น คุ้เหมือนเป็นปากถ้ำมีน้ำเฉอะ

คณทวารกปกแหมหระมแหมระอะ เป็นคราบเคลอะคละคดุงพะรุงพะรัง"^๓

บทบรรยายสภาพสองข้างทาง จากท่าเพรียวไปพระปถวีของมหาฤกษ์ ทำให้
 ผู้อ่านเห็นภาพป่าที่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้นานาพันธุ์และสัตว์ป่านานาชนิด ดังนี้

"ริมวิณิไผ่ไรล้าดอก

ขึ้นชอนชอกแซกขับสลับสลอน

คุ้ภูคุ้ฮ้อฮ้ออำทิมพร

นำสยอนเยือกเห็นให้เย็นใจ

^๑ หวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวี หน้า ๕๗

^๒ ก. หน้า ๕๑

^๓ ก. หน้า ๖๒

พนพฤษาปาไฉวันไม่สูง ทะเคียนbungยาง เปียกเปียกเสียดไหว
 คุกริมครีพพฤษาพนาลัย ขึ้นคืบบังสีสุริยง
 รกฟ้าเซลง เถ้งรัง เหมือนคั้งฉัตร คุรคัฏฐรมชนรณะง
 ดกวาลัยพัพพชอุณพง ไม่เคยคงคุกรีสสุณพพ
 หักรอกแยตุนกระแตกระต่ายเตน ไก่เถื่อนเรนรกลี้นวลนเปรี้ยวปรอด
 นกเขาไฟโกฟ้าพญาอด เขาชันกลอดคุเคล้าเขาชวา"

๔.๕.๑.๕ การใช้คำที่ให้อารมณ์และความรู้สึก โดยมากเป็นคำที่เด่นชัด

ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพที่อธิบายไว้เป็นอย่างดี เช่น ตอนเดินทางผ่าน "วัดศรี" มหาฤกษ์บรรยายสภาพวัดโดยใช้คำ โหรงเหรง โกรงเกรง ไม่เหมาะสม ทำให้ผู้อ่านเห็นสภาพวัดศรีว่าเป็นวัดร้าง ไม่เหมาะที่จะเป็นที่พักของพระสงฆ์ ดังนี้

"ถึงวัดศรีมีแต่สงฆ์องค์เดียวโคค ภูฏีโบสถ์เครื่องไม้ไผ่โหรงเหรง
 มุงจากคาฝาโถงคูโกรงเกรง ไม่เหมาะสมเหมือนกะป้าไม้ฉานา"^๒

หรือตอนบรรยายลักษณะผู้หญิงชาวเมือง ซึ่งมหาฤกษ์พบที่ "ท่าเรือ" นั้น มหาฤกษ์ใช้คำ "แซมซ้า" "เจียนาย" และ "กรีกกรายกรุย" ทำให้เห็นลักษณะของผู้หญิงเด่นชัดขึ้นดังนี้

"ที่สาวสาวชาวเมืองเนื้อเหลืองมา คุแซมซ้าเจียนายกรีกกรายกรุย
 ควนคักหน้าทาจันทนกระแจะแปง ซักสีแสงส่ายค้อมออกหอมฉุย
 ที่สาวสาวชาวสนุกพวกกรุกุย ทำใหญ่บอชบวนไฉวนเซย"^๓

ฯลฯ

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวี หน้า ๕๔

^๒ ก. หน้า ๕๗

^๓ ก. หน้า ๕๓

๔.๕.๒ คุณค่านั่น ๆ

๔.๕.๒.๑ สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมในสมัยนั้น เช่น ที่พระพุทธฉาย
ว่ามีโจรผู้ร้ายชุม ดังนี้

“ฝ่ายสมภารท่านก็เล่ากับเราไป	นี่ไม่สู้สบายผู้ร้ายชุม
เที่ยวตีปล้นชนบทแลบ้านป่า	ชาวประชาชักกริ้วเที่ยวมั่วสุม
พวกงานรับสับบุรุษสุดจะชุม	ที่ชุมชุมน้อยไปในไคลคลา
แต่เดี๋ยวนี้มีคนขึ้นรายราย	เพราะผู้ร้ายหลบดื้อเที่ยวหนีหน้า
ควยทองตราฆ่าหลวงลุงขึ้นมา	ฟังจะฆ่าเสี้ยนเลือนลง เคือนนี้” ^๑

หรือลักษณะของพระพุทธฉายที่เขาปลื้มว่าเป็นพระพุทธรูปยืน มีพระสัณฐานสูงหกศอก พระรัศมีสองศอก
ทรงบาตร มีรอยปีศทองตั้งแต่พระชานกลงไปถึงพระบาท ดังนี้

“พระสัณฐานสูงประมาณหกศอกนะ	เป็นแปดศอกทั้งพระรัศมี
ก็สมควรส่วนมาในบาลี	ดูเหมือนที่อุบาสกทรงยาตรา
ตามพระองค์จุทรวงกาสาวพัศตร์	พระบาทหยักเหยียบยืนกันพื้นผา
เขาปีศทองผ่องทับแทบล้นตา	แต่พระชานพระขงนั้นลงไป” ^๒

๔.๕.๒.๒ ให้ความรู้เกี่ยวกับตำนานของสถานที่ ตำบล ตลอดจน
ความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

* วัดพนัญเชิง เมื่อมหาฤกษ์เดินทางถึงวัดพนัญเชิง จังหวัด
อยุธยา ได้เล่าตำนานและความเชื่อในองค์พระที่วัดนี้ว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง รัชสมัยพระองค์หนึ่ง
แห่งกรุงศรีอยุธยา (ก่อนสมัยพระเจ้าอู่ทอง) ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระแม่เหลื อธิกาพระเจ้า
กรุงจีน ที่ทรงกลั่นใจตายเพราะทรงเชื่อว่าพระทัยผิดกว่าพระเจ้าสายน้ำผึ้งไม่รักพระนาง นอกจากนั้น

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปลิว หน้า ๒๔

^๒ ก. หน้า ๒๐

*

ดูตำนานวัดพนัญเชิงในภาคผนวกประกอบ

ยัง เเลว่าพระที่วัดนี้ชาวจีนนับถือมาก และยัง เเลถึงความเชื่อที่ว่า ถ้าคนใจบาปเข้าไปนมัสการจะมี
ความรู้สึกว่าองค์พระจะลมหัมม์ ดังคำกลอนต่อไปนี้

"ก่อนอุทธรณ์ของสมบัติกษัตริย์หลาย	พระเจ้าสาบน้ำผึ้งซึ่งมีศีล
ไม่รับบุตรสาวเจ้ากรุงจีน	มาอยู่ต้นท่าทำเชิงว่าไป
จนอาศัยกรรมมาบรรณะ	ชี้อวดพระนาง เชิง เถกิงใหญ่
พวกจีนเขาที่เขามาพาราไทย	เขาจึงไหว้วาพระเจ้า เทาวันนี้
จึงชานึกติมาประสาเจก	ทำกง เตกตามชนิทุกกิติ
จะเท็จจริงสิ่งนั้นสำคัญมี	เขาเเลกกันนั้นก็เเลตาม
แต่พระนี่เป็นที่เลื่องทาบชัค	ดุกก็อัสจรรบนำหวนหวน
ใครใจบุญกรุณาประณาม	ไม่คึกขามเข้าไถ่เหมือนใจตัว
ใครใจบาปหยานชามาคำนับ	กลัวจะทับชนพองสยของหัว"

อำเภอสาวไห (อำเภอหนึ่งของจังหวัดสระบุรี) มหาฤกษ์
เเลว่าว่ามีคนจากเมืองไกลมาตัดต้นไม้ที่ตำบลนี้ เมื่อตัดต้นไม้ปรากฏว่า มีนางไม้ออกมานั่งร้องไห้
ดังนั้นตำบลนี้จึงเรียกกันว่า "สาวไห" ดังนี้

"ถึงสาวไหเคิมไกรมิรู้ว"	ว่าคนมาเมืองไกลตัดไม้เเล
มีนางไม้วิไลล้ำโฉมล้ำเพา	เป็นสาวเเครวโสกาออกมาพลัน
จึงไถ่ถามตามลวชื่อสาวไห	ดุกก็ไม่เห็นสาว เหมือนกล่าวขวัญ" ^๒

เขาปถวิ ว่าบริเวณนี้เคิมเป็นป่า ส่วนเขาปถวิก็สูงชัน
ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกเสด็จมาโปรดสัตว์ในบริเวณนี้ และเมื่อถึงฤดูฝน ฝนตกชุก
หน้าผาจึงย้อยมาบังฝนให้พระองค์ ดังคำกลอนต่อไปนี้

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวิ หน้า ๕๕

^๒ ก. หน้า ๕๕

"ฉันเพลิกเพลินเกินผ่านตามชานเขา เห็นเป็นเงางามพรายทั้งซ้ายขวา
 คือนายพระอรหันต์สุดพรรณา แด่บรรดาโดยเสด็จเฝ้าเจ้าเงิน
 ถึงประเทศเขตนี้นี้เป็นที่ป่า พอเวลาฝนตกก็ฉุดเงิน
 พระพุทธรูปองค์พระสงฆ์เสด็จเกิน ขึ้นสู่เนินที่ประทับยืนยับยั้ง
 ที่เขานี้เดิมที่เขาเล่าพูด ว่าสูงชะลูดตลอดวาผาผ้าง
 ก้อนเอี่ยมเอี่ยมผ่องมาบัง คุเหมือนดังยี่นกีมีมด"

๔.๕.๒.๓ ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติและอุปนิสัยของกวี

ก้นประวัติ จากนิราศเรื่องนี้ ทำให้ทราบประวัติของ
 มหาฤกษ์เพิ่มขึ้นว่า ในวัยเด็กมหาฤกษ์อยู่ในความอุปการะของพระวินัยธร แต่อยู่ได้ไม่นานปากก็มาลา
 ไปฝากไว้กับพระวินัยธรรมวัดเชิงท่า (วัดพนัญเชิง) จากนั้นพระวินัยธรรมได้นำมหาฤกษ์ไปฝากให้
 ศึกษาที่พระอารามวัดศากตญาณ (อู) ที่วัดสุทัศน์ ตามความที่บรรยายไว้ในนิราศเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า
 เมื่อมหาฤกษ์ไปอยู่กรุงเทพฯ คงไม่มีความสุขนัก ดังกลอนที่ว่า

"แต่ปางหลังครั้งเรายังเยาว์วัย พระวินัยธรอยู่อุ้มชูพิศ
 พามาเลี้ยงเพี้ยงบุตรรักสุดอย่าง ว่าฉันช่างพูดจานี้สาหัส
 มีทนต์ใหญ่โพสเพลินผะอญผลัด ไปอยู่วัดเชิงท่าหน้าบ้านเรา
 ยิงมีหน้าจั่วร้างไปบางกอก ไปแห่งกรอกรอบเกรียมไม่เทียมเขา"^๒

ระยะที่เขียนนิราศเรื่องนี้ มหาฤกษ์คงมีอายุมากแล้ว
 เพราะมีความหายตอนแสดงไว้ เช่น ตอนเดินทางถึงอยุธยา มหาฤกษ์เขียนเป็นทำนองรำพึงว่าคนที่
 มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับตนนั้น ล้มหายตายจากไปมากแล้ว ดังกลอนต่อไปนี้

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐมวิ หน้า ๖๐ - ๖๑

^๒ ค. หน้า ๕๐

“แต่จากสถานนาชาติเฒ่ามั่ง ก็น่าสังเวชใจ เป็นใหญ่หลวง
ที่รู้เรื่องราวระแค้นนี้ทั้งปวง ดูก็ดวงลับจากไปมากครัน”

แม่แต่ตอนบรรยายการขึ้น “เขาดม” มหาฤกษ์เขียนเล่า
ถึงตัวเองว่ารู้สึกปวดเมื่อย เวียนศีรษะ กิริยาอาการ เช่นนี้ผู้วิจัยคิดว่าคง เนื่องจากมหาฤกษ์มีอายุมาก
นั่นเอง ดังนี้

“จะขึ้นเขาเผ่าระหวยไผ่ดวงม เขาระดมเก็บเหมาหะหัวเราะครื้น
นึกถึงอายไพร่พาดร่าคาญแสน ให้เมื่อยแขนแข่งขาอุดสาหัส
เหมือนปวดเกียร เวียนหัวโหมวมัน สู้หนึ่งนึกบึกบึนไม่บอกใคร”^๒

มหาฤกษ์คงมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะการ
เดินทางครั้งนี้ มหาฤกษ์มีพาติดตามไปด้วยสองคน เมื่อกล่าวถึงว่ารู้สึกความหฤกษ์กล่าวด้วยความ
ภาคภูมิใจ ดังที่ผู้วิจัยเคยกล่าวถึงในตอนต้นแล้ว

ตามความในนิราศเรื่องนี้ แสดงว่ามหาฤกษ์มีอายุแล้ว
คล่องเปรมประชากรชื่อ “ขุนวิจารณ์” ดังกล่าวตอนต่อไปนี้

“เขาคลอง เปรมประชากรสะท้อนระทม ใฝ่ย่างมวงเพาเถร่าฤทัย
ถึงบ้านนาขุนวิจารณ์ของหลานรัก อนาคตนักกินน้ำตาไหล”^๓

จากการสังเกตคำอธิบายของพรจากพระ ของมหาฤกษ์
แสดงให้เห็นว่าแม้ระยะที่เขียนนิราศเรื่องนี้มหาฤกษ์จะมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าแต่ก่อน แต่มหาฤกษ์ยังกล่าว
ความจนอยู่ ดังนั้นมหาฤกษ์จะขอพรให้ตนมีความสุขความสบายในชาติหน้าเสมอ

คำอธิบายของพรที่วัดพนัญเชิง นอกจากจะแสดงให้เห็น
ความต้องการในสิ่งต่าง ๆ แล้ว ยังมีความที่ชวนให้คิดว่า มหาฤกษ์คงมี สุขภาพไม่ดี
เจ็บป่วยบ่อย ๆ ดังนี้

^๑ หดวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวี หน้า ๕๐

^๒ ก. เทา ๖๒

^๓ ก. เทา ๘๖

"ขอฉันได้พบพระไตรรัตน์ะ	กว่าจะละเลงเสกเกิดกระเด็น
ซึ่งยากแสนแสนประการในชาตินี้	ขออย่ามีมาพบประสบเห็น
<u>ไพบรุษย์ในหูลูกอยู่เย็น</u>	<u>อย่ารู้เป็นโรคภัยเหมือนใจจง</u>
ขออย่าคบคนพาลสันดานเขลา	คบแต่เฒ่าพงษ์ปราชญ์ค้ำราชหงส์
ให้ปราชญ์เปรี๊ยะเรื่องวิชาปัญญา	ทั้งรูปร่างสวยเสน่ห์เหมือนเทวคา"

สำหรับคำอธิษฐานขอพรที่พระพุทธนายนั้น นอกจาก มหาฤกษ์จะขอให้ถึงนิพพาน ถ้าจะต้องเกิดขอให้พบพระรัตนตรัย ขอให้มีความรักความมีจิตใจเต็มใสใน พระพุทธศาสนา ขอให้บุตรภรรยาตลอดจนทาสปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีที่ควร ขอให้ร่ำรวย ขอให้มีความวิญญู เฉลียวฉลาด และมหาฤกษ์ยังขอให้ตนมีผิวพรรณงดงามและปราศจากโรคภัย เหมือนกับเมื่อขอพรที่วัด พญูเชิงอีกด้วยกัน

"ขออนุญญาอันสงสั่งสำเร็จ	สรร เพชญ์โพธิญาณโดยท่านดีโส
ยังมีถึงซึ่งนิพพานกาลใด	ขอเกิดไปเป็นมนุษย์บุรุษชน
ในสมัยมประเทศเขตสมัย	พบพระตบัสรัตนรัถทางมรรคผล
ขอชนกชนที่มีกมล	เป็นกุศลเต็มใสในไตรรัตน์
ญาติเมียบุตรที่สุกชั้นทาสา	ล้วนสมาธิปฏิบัติ
ขอภักย์ใหญ่โลกาสารพัด	ชื่อว่ารักเชื้อใจอย่าได้พบ
ทั้งอาภัพคับใจพูดไม่ออก	กินน้ำได้สอกลไม่ขอสน
ขอเปรี๊ยะปราชญ์เฉลียวฉลาดเลืกลบ	ให้เจนจบเจนจิตทุกวิชา
รู้พระธรรมคัมภีร์ถึงที่สุด	ให้เรื่องญาณปานพร พุทธโฆษา
รู้สรรพแปลแก้ไขไวปัญญา	เฉลยคิณปริศนาได้ลี้ซึ่ง
.....	
ลัทธิไคยาบนอกพระศาสนา	ขออย่ามีใจมุมเผลหลง
.....	

จะตกไปในทิศทุกแห่งหน

ให้คนคอยจับอุปัทมา

.....

.....

ทั้งปัดทองปองถวายพระนางฉัน

ขอผิวพรรณเพียงทองบุคผ่องใส

อย่ารู้มีทุกข์โศกและโรครภัย

อายุขัยก็เหมือนดอกไม้กร ร่มกร ะช่วย"

อุปนิสัย

มหาฤกษ์ เป็นคนที่มีความกตัญญูรู้คุณคน เช่น ตอนให้ทางผ่านวัดเชิงท่า มหาฤกษ์ยังระลึกถึงพระคุณของพระวินัยธร พระที่เคยอุปถัมภ์ตนมา แม้ว่าพระวินัยธรจะถึงแก่กรรมโดยที่ตนไม่ทราบข่าว และยังไม่ทันทดแทนพระคุณ แต่มหาฤกษ์ยังอุทิศส่วนกุศลไปให้ท่านถึงตลอดไป

"โอ้อาลัยพระวินัยธรอยู่เลย

เมื่อก่อนเคยซำดเล็ดท่านเกอหนู

น่าป่าวบวชช่วยรักษาเพราะการุณ

มาสิ้นบุญเสียเมื่อไรก็ไม่รู้

ท่านยังไม่สอนเพราะอ่อนหัด

ข้าเฝ้าซัดคุณป่าวาอาญ

ถึงกระนั้นฉันก็ยังกตัญญู

พระคุณอยู่ เกษาประนามภัย

ซึ่งฉันเพียรเรียนรำธรรมรส

อุโบสถใกล้ท่านที่กานต์ไส

ขอแผนลาอาณิสสงฆ์สงไป

ให้ท่านไคคสรวรรคขึ้นวิมาน"

นอกจากนั้นมหาฤกษ์ยังเป็นคนที่ซำดสังเกต มีความละเอียดละออ เมื่อพบเห็นสิ่งใดก็มักจะนำมาบันทึกไว้ควยเสมอ เช่น การอาบน้ำของญหญิงลาวดังนี้

"เห็นหญิงลาวสาวแก่เขาแก่ฉา

เมื่อเวลาอาบน้ำนั้นทำซัน

พอดกแฉวแฉวไวคู้ไม้ทัน

ฉานุ่งนั้นเหนียวขึ้นหัวแต่ตัวเปื้อน

ยามจะขึ้นหยิบผืนผ้าสวมหัว

สอคถึงตัวเต็มผืนดูก็เฝ้าเรื่อย

พวกเรื่อเราเขาเขม้นไม่เห็นเพือย เขาทำเฉื่อยเฉยไปจนใจจริง"

^๑ หวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปถวี หน้า ๒๐

^๒ ก. หน้า ๕๐

^๓ ก. หน้า ๕๕

หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับเรือลำหนึ่งนั้น มหาฤกษ์ก็นำมาบันทึกไว้ด้วย แสดงให้เห็นว่ามหาฤกษ์เป็นคนที่ช่างสังเกตดังนี้

“อาณเรื่อหนึ่งอีร่องออกกองหน ว่ามีคนเข้ามาหาฤกษ์สาว
เมื่อยายตีหมี่ไรเข้าให้กรจว แก่นป่าวไปจนตรูสุริยา”

เกี่ยวกับผู้หญิงนั้น นอกจากมหาฤกษ์ชอบลวดลายสาว
ชาววังที่ชอบสีกระแฉ่ว มหาฤกษ์ยังชอบเพิ่มเติมผู้หญิงมอญ ลาว กว๊าย ซึ่งแนวความคิดนี้มหาฤกษ์
อาจได้มาจากสุนทรภู่ก็ได้ เช่น เมื่อเดินทางถึงอรัญญิก มหาฤกษ์เขียนถึงผู้หญิงลาวไว้ว่า

“รับประทานแล้วแนวศรีสุริยา ก็ล่องมาเซตต์อรัญญิก
เป็นพวกลาวชาววิไลมิใช่เจก แต่ที่เหล็กหล่อสนุกเสี่ยงกรุกกริก
ผู้หญิงลาวสาวใหญ่ทำไฟพลิก กูตูกติกเก่งทั้งอั้งจาม
กาเป็นไทยแล้วที่ไหนดจะเปลืองปลัด ยอมบิณฑกไม่ออกนอกสนาม”^๒

มหาฤกษ์เขียนนิราศเล่มนี้ หลังจากที่ได้เดินทางไปรับป้ามา
อยู่ควยแล้ว ฉะนั้นคำว่า “มารกร” ที่ปรากฏในความตอนนี้น่าจะหมายถึงป้า เพราะมหาฤกษ์อยู่
ในความดูแลของป้ามาตั้งแต่เล็ก จึงมีความรักและนับถือป้าเสมือนหนึ่งมารดาของตน

^๑ หลวงจักรปาตี (มหาฤกษ์) นิราศพระปลิว หน้า ๕๕

^๒ ก. หน้า ๕๖

โคลงเรื่องรามเกียรติ์

ประวัติ

โคลงเรื่องรามเกียรติ์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ตลอดจนข้าราชการที่สนใจในกวีนิพนธ์ ให้อยู่ร่วมกันแต่งอธิบายภาพรามเกียรติ์ ซึ่งเขียนไว้ที่ผนังพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โคลงเหล่านี้ได้จารึกไว้ในแผ่นศิลา ผังติดกับเสาพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา สาเหตุที่มีการเขียนภาพรามเกียรติ์ที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่าได้แบบอย่างมาจากนครวัด พระระเบียงชั้นสูงของนครวัดเป็นที่พักของนักบวช ชั้นล่างซึ่งเป็นที่พักของคฤหัสถ์ภาพสลักเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ใหญ่ที่มากักตุน เพื่อจูงใจให้เกิดความเลื่อมใสในศาสนา และพระบารมีของพระมหากษัตริย์ การที่เลือกเขียนรูปภาพเรื่องรามเกียรติ์ไว้ที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น เพราะไทยถือว่าพระมหากษัตริย์ไทยเป็นพระนารายณ์อวตารมาเป็นพระรามาศิปที

โคลงรามเกียรติ์ห้องที่ ๔๔ - ๔๕ และห้องที่ ๑๓๔ - ๑๓๕

โคลงรามเกียรติ์ที่เขียนไว้ที่ผนังพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีทั้งหมด ๑๓๕ ห้อง ในการศึกษาโคลงรามเกียรติ์ครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะห้องที่เป็นส่วนวนของมหาฤกษ์คือห้องที่ ๔๔, ๔๕, ๑๓๔ และ ๑๓๕ เท่านั้น ดังนี้

๑. รูป

โคลงรามเกียรติ์ห้องหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ ๒๔ บท เนื้อความของโคลงทั้ง ๒๔ บท อธิบายภาพรามเกียรติ์ตอนหนึ่ง ๆ โคลงรามเกียรติ์ที่เป็นส่วนวนของมหาฤกษ์มี ๔ ห้อง มีจำนวนโคลงสี่สุภาพทั้งหมด ๑๑๒ โคลง

๑ กรมศิลปากร โคลงเรื่องรามเกียรติ์ หน้าคำนำ

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๔ หน้า ๑๗๕

๒. ลีลาการเขียน

๒.๑ เนื้อความและวิธีพรรณนา

เนื้อความในโคลงรามเกียรติ์ตอนที่ ๔๔ และ ๔๕ กล่าวถึง สุนทรสาร ทหารของทศกัณฐ์ ปลอมเป็นเหยี่ยวไปสืบข่าวในกองทัพของพระราม แต่ถูกพวกลิงจับได้จึงถูกสังหารแล้วปล่อยไป สุนทรสารนำความเรื่องพิเภกไปอยู่กับพระรามมาแล้วให้ทศกัณฐ์ฟัง ทศกัณฐ์จึงคิดหาวิธีให้พระรามเลิกทัพ โดยการปลอมตนเป็นฤๅษีเข้าไปพูดหวานล่อให้พระรามเลิกติดตามนางสีดา พิเภกจะกราบทูลว่าเป็นทศกัณฐ์ปลอมมาก็ไม่ได้ เพราะทศกัณฐ์ร้ายมนต์ผูกปากให้เป็นใบ้ แต่ทศกัณฐ์ก็ทำไม่สำเร็จจึงคิดหาวิธีใหม่ โดยการไถนางเบญจกายปลอมเป็นนางสีดา และให้แสร้งทำตายล่อนำไปยังพิภพพิลาของพระราม แต่ในที่สุดทศกัณฐ์จับได้และไถนางเบญจกายเป็นภรรยา

เนื้อความในโคลงรามเกียรติ์ตอนที่ ๑๓๔ และ ๑๓๕ กล่าวถึงตอนหนุมานอาสาพระพรต พระสัตรูดุ ทักท้วงเมืองมลิวัน เมื่อสำเร็จกองทัพของพระพรต พระสัตรูคุมทัพที่เขามยุรา จากนั้นพระพรต พระสัตรูให้สินสมุทรนำสาส์นไปถวายท้าวจักรวรรดิเจ้าเมืองมลิวัน เนื้อความในสาส์นให้ท้าวจักรวรรดิออกมาสารภาพความผิดที่เคยจับพิเภกขัง แต่ท้าวจักรวรรดิไม่ยอม นิลนทจึงหักยอดปราสาทเมืองมลิวันมาถวายพระพรต พระสัตรู ท้าวจักรวรรดิจึงให้โอรสชื่อ สุริยารพเตรียมตัวออกศึก

วิธีพรรณนาความในโคลงรามเกียรติ์นั้นค่อนข้างจะรวบรัด ทั้งนี้เพราะในการอธิบายภาพตอนหนึ่ง ๆ นั้นจะต้องใช้โคลงสี่สุภาพเพียง ๒๔ บทเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ทำให้การดำเนินเรื่อง รวดเร็วกว่ารามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ ของไทย ดังผู้วิจัยจะนำข้อความจากเรื่องรามเกียรติ์ บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ มาเปรียบเทียบกับโคลงรามเกียรติ์พอให้เห็นเป็นตัวอย่างดังนี้

บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒

“บัดนั้น

กริ้วโกรธโคดตามซามอัคคี
สีกักกัณฑ์นางกลางโพยม
แล้วเหาะทรงลงบังพสุธา

เมื่อนั้น

แลเห็นรูปร่างนางยักษ์
พระเคืองชัศตรัสสั่ง เสนาใน
คือใครไซ้สวบนั้มา

บัดนั้น

บังคมลาพานางอสูรี
จึงสั่งบ่าวเหล่าลิงกรมเมือง
ผูกอัยกษณ์ักโหมเข้าพันโค
สูครีพูกคามถามซัก
อันชื่อเลียงสุรยวงกัพงษ์พันธุ
ท่าไม้มิ่งจึงแสวงแปลงรูปทรง
มีทั้งจิตคิดเองหรือใครไซ้

อุกมแลเขม่นเห็นยักษ์
ขุนกระบี่เหาะไล่ไขว่คว่ำ
จู่โจมจับเป็นไม้เซ่นหา
วิ่งมาเฝ้าพระหริรักษ์
พระนารายณ์สุริยวงกัทรงศักดิ์
มีไช้กัศวาศีศิก

จงคุมไปถามซักให้ทันกำหนด
จึงคิดการมารยาอย่างนี้
สูครีพรับสั่งใส่เกศ
ออกไปให้หาศพรายชายไพร
ให้เตรียมเครื่องเสียนปักหลักใหญ่
ติดไม้แล้วดอมอญพรหมกัน
แหวยอัยกษณ์ักได้เสกสรร
ของตัวนั้นอญท่ายลมหโค
มาลวงพระหริวงกัให้หลงไหล
ที่จริงใจจริงรับอย่าอับอาย”

โคลงเรื่องรามเกียรติ์ หองที่ ๔๕ ของมหาฤกษ์

"ทูลมานทยานยุคไค้	ดวงสมร มารนา
พาสู่พระสีกร	แก่นไท้
พระศรวาครวีสร	ประสาทสุ ครีฟแฮ
สัจจริงจงไค้	เสด็จขึ้นพลับพลา
สุครีพมคัยกษัตริ์	ยาตรตาม เสคณา
ถึงพระลานซักถาม	ไส้กัฏ
เบญกายก็บอกนาม	สนอง เคลือบ แฝงนา
เป็นบุตรพิเภกผู้	แม่นั้นศรีธนา
มาหวังพึ่งข่าวควย	ปิกา มอกแฮ
ไช้จะชนบทพระรา	เมกรไท้
เกรงฤทธิศิกแปลงมา	หมายรอด เมืองเฮย
สุครีพเขียนคำไค้	คักขึ้นทูลถวาย"

๒.๒ การไช้ถอยคำ

คำง่าย ๆ ที่มหาฤกษ์ไช้ นอกจากจะมีความหมายชัดเจนแล้ว ยังช่วยให้คำเนนเรื่องได้รวดเร็ว เช่น ตอนที่กล่าวถึงนาง เบญกายปลอมเป็นนางสีดา และทศกัณฐ์เข้าใจว่าเป็นนางสีดาจริง ๆ นั้น มหาฤกษ์เขียนโคลงบรรยายความรู้สึกละอายใจของนาง เบญกายไว้ว่า

"อนงค์หลายเหลือซักแค้น เชนขนาง	
กลายเพศเป็นยักษนาง	นั่งบึ้ง
ทศกัณฐ์พิศแลหมาย	หมองหม่น
ทำกระอักกระอแงอึ้ง	โสมมแล้วโดยสนอง" ๒

๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงรามเกียรติ์ หน้า ๙๔

๒ ก. หน้า ๙๑

จะเห็นว่าคำที่ใช้ในโคลงแต่ละบาท ช่วยให้ผู้อ่านเห็นอาการโกรธของนาง เบญกาย และความกระดิกกระวนใจของทกกันฐ์เป็นอย่างดี การที่กวีใช้คำ "บึ้ง" บรรยายอาการของนางเบญกาย และคำ "กระดิก" "กระแอม" "อ้ง" บรรยายอาการของทกกันฐ์ หลังจากทกกันฐ์ไม่ใช่นางสีดาตัวจริงนั้น จัดว่าเหมาะสม ช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์เรื่องตอนนี้อย่างชัดเจน

หรือตอนนิพนธ์นำสาส์นของพระพรต พระสัตรีชุด ไปถวายท้าวจักรวรรดิ เมืองมลิวัน เมื่อท้าวจักรวรรดิไม่ยอมปฏิบัติตามข้อความในสาส์น นิพนธ์บทที่แสดงฤทธิ์ ในตอนนี้นำคำง่าย ๆ บรรยายให้เห็นความซุกซนวุ่นวายของประชาชน ตลอดจนนางสนมกำนัลได้อย่างชัดเจน ดังนี้

ชาวเมืองแตกตื่นทั้ง	หญิงชาย
ว่าเกิดไฟเวววาย	วิ่งกัน
บางจูงลูกหลานบาย	ตาแก่ ของนา
วิ่งปะทะกันล้ม	ทับว่าถด่าหงาย
กลางจูง เมียรักร้าง	รูปสวย
หนุ่ม ๆ รุมกันฉวย	ฉกฉวย
ฉวยวามิงมวย	ตีตอย กันดา
พลางจกหมักครุฑา	ทำทิ้งทอดแห
สุรางคนางนาฏท้าว	อสุรี
วางกระจก้วยหัว	วิ่งเร้น
พนักงานเครื่องคีตลี	เข่งแซ่ อยู่หนา
โซนจำพากันเต้น	พื้นดินสมฤดี"

มีการใช้คำพหูพจน์ "นิ" ตอนบรรยายธรรมชาติเพียงครั้งเดียวโดยใช้ตามหลังคำ "สนุก" ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมหาฤกษ์โคธิตีพลจากกวีนิพนธ์โบราณก็ได้ ทั้งนี้

“แสนสนุกนิรุกษชาติล้วน แลเดี่ยว ค่ำหนา
ไม่กับเขาราวกับเขียน นากโคง
เขาสูงก็สูง เขียน จอมเมฆ
เป็นชะเงงทะโงกโงง ชะงอนเงื่องงำหาว”^๑

๓. ลักษณะและศิลปะการแต่ง

นอกจากลักษณะโคลงในโคลงรวม เกียรติจะถูกแต่งตามลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ของโคลงที่สุภาพแล้ว ยังมีการเล่นสัมผัสอักษรระหว่างวรรค ซึ่งเรียกว่า “นิสสัย” คือ คำสุดท้ายของวรรคหน้าสัมผัสกับคำแรกของวรรคที่สองในโคลงเกือบทุกบท เช่น

“รามลงบังกพเฝ้ารา สดททรวง
แน่วว่าสีคากวง คิมแล้ว
จะเลิกลาทัพหลวง หักกลับ ไปเฮย
พิเภกจะพึงแฉว ผองหนามาเมือง”^๒

หรือ

“เบญกายอายอับคอน ขวยกระมล
สนองว่าจอมบัณฑล อยาเคลิ้ม
คือหลานกรลับตน ตามสั่ง สารนา
ขุนยักษะบินเริ่ม ริกวีรันขวัญ”^๓

* อุดคาอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

๑ ทดลองจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงรวมเกียรติ หน้า ๗๕

๒ ก. หน้า ๙๐

๓ ก. หน้า ๙๐

และ "ชอบแลแต่ชาบาท บงเหลือ หลากนา
 ศพสดุดาถอบเมื่อ แม่น้ำ
 หนึ่งฉนวนพระพลาทเหนือ นคร เขต มาร เอย
 ยังจะทวนกระแสน้ำ สิ่งนี้สุดแห่ง"

๑ ล ๑

ยังมีการ เล่นสัมผัสแบบนิสสิต คือ คำสุดท้ายของบาทเอกส่งไปยังคำที่สองของบาทโท
 อีกด้วย ดังนี้

"พระรามบรรบดอย นักรรรม แพทย์นา
 พิภกเผยพจนันท์ ออกเคน
 สุกรีพิชัยชรรค์ คึกจะณะ ชีนา
 เกรงจะมีผิดเวน โทษไว้ในทรง"^๑
 "เบญจกายเจบจิตรอน จำอา ษาเอย
 สมองว่ากุสึศา จึงไค
 ทศเกียรติสั่ง เสนา น่ารถ เทียบแฮ
 อวยพระหลานเกลิงให้ แท้ปองไปสวน"^๒

๑ ล ๑

นอกจากการ เล่นสัมผัสระหว่างวรรคแล้ว การใช้คำในโคลงทุกบทของมหาฤกษ์ ยัง
 ถูกต้องตามความนิยม คือ คำที่ ๗ ของบาทที่ ๑ และคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ และ ๓ มหาฤกษ์ไม่ใช้คำ
 ที่มีรูปวรรณยุกต์ แต่กลับใช้เสียงสูงในคำที่ ๗ ของบาทที่ ๑ หรือคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ และ ๓ ซึ่ง
 นิยมกันว่าไพเราะ ในโคลงเกือบทุกบท มหาฤกษ์ไม่ใช้คำตายที่ต้นคัวยวรรณยุกต์โทในตำแหน่งโท
 นอกจากนั้นคำสุดท้ายของบทมหาฤกษ์ไม่ใช้คำตายและคำที่มีรูปวรรณยุกต์ แต่มักใช้เสียงจัตวาไม่มีรูป

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงรามเกียรติ์ หน้า ๗๓

^๒ ก. หน้า ๖๘

^๓ ก. หน้า ๗๐

อันเป็นที่นิยมกันว่าไฟเราะอีกด้วย เช่น

"เห็นมารหลับเนตรทั้ง	พิธี
เป็นประกายอัน	รุ่งเรา
เทพพลพวยกัน	สามารถ
ระวิงกานชาณกรรจเก	โกฏิเขมกวศัน" ^๑

จากโคลงข้างบนจะเห็นว่าคำที่ ๗ ของบาทที่ ๑ คือ "ธี" และคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ และ ๓ คือ "เ" และ "ย" ไม่มีรูปวรรณยุกต์ คำที่ ๕ ของบาทที่ ๑ คำที่ ๗ ของบาทที่ ๒ และ คำที่ ๕, คำที่ ๗ บาทที่ ๔ มหาฤกษ์ไรคำโหดอก นอกจากนั้นคำสุดท้ายของบทคือ "ชัน" ยังเป็น เสียงจัตวา ไม่มีรูปอันเป็นเสียงที่นิยมกันว่าไฟเราะอีกด้วย

ลักษณะดังกล่าวนี้มีปรากฏในโคลงของมหาฤกษ์ทุกบท เช่น

"สุกรีพจรคณัน	คัลฉวาย คำเอย
ทูลเสร็จสมเค็จนราชน	ราชฐ
ตรัสตามเนะพนาย	พิภก
บุตรทวนทำณิณ	โพชนันสถานไทร" ^๒
หรือ "เงียบสังคจตุบาทพัน	พนมไพร
ฟังแต่เสียงเรไร	หรีงรุ่ง
ตามแถวที่แนวไค	กลางเถือ
เสียงคางบางชะนีก้อง	ภูให้โหมหวน" ^๓

๑ ๒ ๓

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงเรื่องรามเกียรติ์ หน้า ๗๗

^๒ ก. หน้า ๗๕

^๓ ก. หน้า ๘๐

๔. คุณภาพสุนทรียศาสตร์

๔.๑ การ เล่นสัมผัสระหว่างวรรณคดีที่เรียกว่านิสสัยและนิสสิต ตลอดจนการแต่งที่ถูกต้องตามลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ และถูกต้องตามความนิยมทั้งที่กล่าวไปแล้ว ทำให้โคลงเรื่องรามเกียรติ์ของมหาฤๅณมีความไพเราะ

๔.๒ การ เล่นสัมผัสในแบบต่าง ๆ ในโคลงทุกบท ช่วยเพิ่มความไพเราะให้กับบทประพันธ์ เช่น

"ไม่หอมหอมร้อนเรา	แรงรมย์
เหมือนนวลชุกชวนชม	กับรอน
พฤษณผล นิลยลระงม	งอมทาม
ลึงย์กษัตริย์พลปล่อน	เปลือกลิ้นกินพลาง" ^๑

"อำโสมอรเน่น้อย	นงราม พี่เอย
เรียมอุสาห์พยายาม	ยากควย
โดยอนงค์จะส่งคราม	หาญโคตร มารนา
ไยแม่มาชิงมวย	มึงแค้นเคืองโฉน" ^๒

"พระเล็งศัพย์กษัตริย์	เศกสรร
เหมือนพระคัมภีร์กัณ	พางลม
ชวนเกียรติพาดเพลาพลัน	พลาญพุ่ม ทรวงเอย
โสกรทศรทวยกัม	กอดแก้วกันแสง" ^๓

^๑ หดงจักรปาณี (มหาฤๅณ) โคลงรามเกียรติ์ หน้า ๔๐

^๒ ก. หนา ๗๒

^๓ ก. หนา ๗๒

๔.๓ การซ้ำคำทวนมาทโนโคลงบางบท ช่วยเพิ่มความไพเราะให้กับบทประพันธ์ เช่น
ซ้ำคำว่า "ลาง" ดังนี้

"พลลึงชิงแข่งอาง	ชั้นอา สาเอย
<u>ลาง</u> จะจับยักษา	สับรีว
<u>ลาง</u> จะบกกลงกา	เกาะทวี่ป
<u>ลาง</u> กะคึกเล็กคิ้ว	หลอกค่อนแลซัน" ^๑

๔.๔ การใช้คำง่าย ๆ แต่ให้ความหมายชัดเจนช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์ เช่น ตอน
บรรยายการรบระหว่างลิงกับยักษ์ กวีใช้คำว่า "อุตุตุค" ทำให้ผู้อ่านเห็นลักษณะที่รบกันอย่างพลวัน ใช้
คำว่า "ลิงชชิงอาวุธ" แสดงให้เห็นอาการที่ว่องไวของลิง ใช้คำว่า "อุค" แสดงให้เห็นอาการคึกที่ทอง
ไช้แรงมาก ใช้คำว่า "ตุค" แสดงให้เห็นอาการบุกตีทองผ่าฝูงคน ดังนี้

"พลมารุมรบลอม	อุตุตุค
ลิงชชิงอาวุธ	เหวี่ยงแว้ง
จับยักษ์หักแขนอุค	ชาฉีก ทายนา
ตุคได้เลยไปแยง	บุทชควบกาฬสุร" ^๒

หรือตอนนิลนนท์หักยอดปราสาทเมืองมลิวัน กวีใช้คำว่า "โถม" แสดงให้เห็นอาการ
ที่โถมเข้าไปหักยอดปราสาทอย่างรวดเร็ว เมื่อได้แล้วนิลนนท์จึง "คืบ" มาถวายพระพรต พระสิดรุค
คำว่า "คืบ" นี้ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ายอดปราสาทเล็กและเบามาก เมื่อเทียบกับกำลังของนิลนนท์ ดังนี้

"ลิงโถมโถมเข้าหัก	ยอดปราสาทแะ
คืบกลับพลับพลาดวาย	บาทไท้
ทูลเสด็จพระอนุชา	ชมชอบ ลิงเอย
เรื่องเคหาหาไทนไค้	คุณนี้คืบยัน" ^๓

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) โคลงรวมเกียรติ หน้า ๒๔

^๒ ก. หน้า ๗๘

^๓ ก. หน้า ๘๕

๔.๕ บทเปรียบเทียบง่าย ๆ ช่วยให้อ่านเห็นภาพชัดเจน เช่น ตอนทศกัณฐ์ปลอมเป็นฤๅษีเข้าไปในกองทัพพระราม ทศกัณฐ์พยายามพูดให้พระรามเลิกติดตามนางสีดา โดยเปรียบเทียบนางสีดาเหมือนหมอรำว เหมือนแก้วที่มีตำหนิ ไม่สมควรแก่การติดตามดังนี้

“ไปควรบพิตรชา

ขอเตือน

เมืงคณัณณาร เหมือน

มอรำว

คือรัตนค้ายเหมือน

ไผ่ฟ้า

ได้ก็เสียสักทีหา

ทั่วหลาฤๅณิน”^๑

จากการศึกษาโคลงรวมเกียรติของมหาฤๅณทั้ง ๔ หอง ผู้วิจัยพอจะสรุปได้ว่า มหาฤๅณมีความสามารถในเชิงกวีนิพนธ์ไม่ด้อยกว่ากวีในสมัยเดียวกัน

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤๅณ) โคลงรวมเกียรติ หน้า ๖๔

โคลงประจําภาพรามเกียรติ์

ประวัติ

โคลงประจําภาพรามเกียรติ์ เป็นโคลงที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้นักเลงที่สามารถในเชิงกวีนิพนธ์ในสมัยนั้นช่วยกันแต่งขึ้น เพื่ออธิบายภาพ ยักษ์ ดิง ในเรื่องรามเกียรติ์ โดยใช้โคลงสี่สุภาพหนึ่งบทต่อภาพหนึ่งภาพ และยังโปรดเกล้าฯ ให้อารักษ์ไว้ที่มุมพระระเบียงอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใน พ.ศ. ๒๔๒๓ อันเป็นปีเดียวกันที่มีการจารึกโคลงเรื่องรามเกียรติ์ โคลงประจําภาพรามเกียรติ์ที่โปรดเกล้าฯ ให้อารักษ์ มีโคลงประจําภาพ กากนาสูร ภูมกรรณ ภูมิตัน เกยूर เกสรพมालา โกมุท จักรวรรดิ ชมพู ชมพูพาน ชามพูวราช ชิวหา ไชยพรวน ตรีเศียร ทศกัณฐ์ ทศศิธร ทศศิวัน นิลชั้น นิลนท นิลปานัน นิลปาสัน นิลพัท นิลราช นิลเอก เบญกาย เป็เสื้อสมุทร พาลี พิเภก พราพ มังกรกัณฐ์ มัจฉานุ ไมยราพ มายूर มारัน มาริศ มาจุนทเกสร วายุภักษ์ วมิณ วิรุณจำบัง วิรูปักษ์ วิสันตราวี ไวยบุตร สก้านุ สหัสสะเกษะ สัตพลี สำนึกษา สุครีพ สุพรรณัจฉา สุรगานต์ สุรเสน สุริยาภพ แสงอาทิตย์ ทุมมาน องคต อสุรผัด อัสักรณमारुสูร อัสชาคา อากาสประลัย และ อินทรชิต

สำหรับเนื้อความของโคลงประจําภาพรามเกียรติ์แต่ละภาพนั้น ผู้แต่งจะบรรยายประวัติ ลักษณะสักาย ตลอดจนบทบาทสำคัญที่ปรากฏในเรื่อง

โคลงประจําภาพนิลนท เป็เสื้อสมุทร และเบญกาย

การแต่งโคลงประจําภาพรามเกียรติ์ในครั้งนั้นมหาฤๅษีมีส่วนร่วมอยู่ด้วย กล่าวคือเป็นผู้แต่งโคลงประจําภาพนิลนท เป็เสื้อสมุทร และเบญกาย ดังนี้

๑. รูป

โคลงประจําภาพนิลนท เป็เสื้อสมุทร และ เบญกาย ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ อธิบายภาพ ภาพละ ๑ บท ดังนี้

ภาพนิลนท

นิลนทพานเรกนี้	โนพงษ์
สิบแปดมงกุฎทรง	เคศ กอง
สีกายกำดั่งหงษ์	สิบบาท
บุตรพระเพด็จ เกิดพ้อง	เพ็ดด่างพลมาร

ภาพฉี่เสื้อสมุทร

อสุรีฉี่เสื้อสมุทร	มนิมา
ผิวดุจนงนันทา	ทาบเนื่อ
รักษาคานชานมหา	สมุทรใหญ่
แขวง เกาะลงกาเชอ	ชาติเทพนิพนาร

ภาพเบญกาย

เบญกายกายของแฉว	ผิวขาว
บุตรพิเภกงามพราว	เพริศพริ้ม
อาษาศักดิ์กกราว	แปลงรูป นันนา
งามเงื่อนสีดาไม้	เทพบัน เปนโฉน

๒. ลีลาการเขียน๒.๑ เนื้อความและวิธีพรรณนา

จากภาพรวม เกียรติทั้งสามภาพมีทฤษฎีต่างโคลงอธิบายไว้นั้น เนื้อความเป็น
การแนะนำตัวละคร โดยหยิบยกลักษณะเด่นของตัวละครมากล่าวไว้ดังนี้

* ภาพนิลนท นิลนทเป็นลิงอยู่ในจำพวกสิบแปดมงกุฎ มีกายสีแดง เป็นบุตร
พระเพด็จ เกิดมาเพื่อล้างผลาญเหล่ายักษ์

* ภาพฉี่เสื้อสมุทร ฉี่เสื้อสมุทรเป็นยักษ์ผู้รักษาคานทางน้ำของกรุงลงกา มีกายสีดำ

* ภาพเบญกาย นางเบญกายเป็นบุตรสาวพิเภก มีกายขาวผ่องงดงาม เคย
อาสาทักท้วงไปดักศึกระรอนโดยแปลงกายเป็นนางสีดา

* คู่อธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

๑ กรมศิลปากร โคลงภาพรวมเกียรติภาค ๕ หน้า ๒๐๓

การพรรณนาความในแต่ละภาพนั้น เนื่องจากผู้แต่งถูกกำหนดให้ใช้โคลงสี่สุภาพหนึ่งบท อธิบายภาพหนึ่งภาพ ทำให้ไม่สามารถให้รายละเอียดเกี่ยวกับตัวละครในภาพได้ โคลงประจำภาพรวมเกือบครึ่ง เป็นเพียงแนะนำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น

๒.๒ การใช้อุปมา

เนื่องจากกวีต้องใช้โคลงสี่สุภาพหนึ่งบทอธิบายภาพหนึ่งภาพจึงทำให้ต้องพิถีพิถันในการเลือกใช้คำ กล่าวคือต้องใช้คำน้อยแต่ให้ความหมายมาก เช่น บทที่อธิบายภาพนิลนทน์ ในภาพที่หนึ่งและภาพที่สองกวีบรรยายไว้ว่า

"นิลนทน์พานเรณีย์ ในพวง
สลับแปดมงกุฎทรง เกษก่อง"

ทำให้ผู้อ่านทราบว่านิลนทน์เป็นลิงอยู่ในจำพวกสลับแปดมงกุฎ ในภาพที่สามที่ว่า "สี่กายกำคังหงษ์สิบบาท" ก็อธิบายถึงรูปร่างของนิลนทน์ว่ามีกายสี่แฉง และในภาพที่สี่ที่ว่า "บุตรพระเพลิงเกิดพ้องเพื่อล้างพลมาร" ก็เป็นการอธิบายประวัติและหน้าที่ของนิลนทน์ว่าเป็นบุตรพระเพลิง เกิดมาเพื่อล้างผลาญเหล่ายักษ์

ในบทอธิบายภาพผีเสื้อสมุทรก็เช่นเดียวกัน คือในภาพที่หนึ่งที่ว่า "อสุรีผีเสื้อสมุทรมโหฬาร" โคลงบทนี้ทำให้ผู้อ่านทราบว่าผีเสื้อสมุทรเป็นยักษ์ที่มีร่างกายใหญ่โต ในภาพที่สอง "ผิวอุจหงษ์กินทก ทาบเนื้อ" เป็นการอธิบายลักษณะของผีเสื้อสมุทรว่ามีกายสีดำ ในภาพที่สามที่ว่า "รักษาคานธามหาสมุทรใหญ่" ก็อธิบายหน้าที่ของผีเสื้อสมุทรว่ามีหน้าที่รักษาคานธามหาน้ำ และในภาพที่สี่ "แฉวงเกาะลงกาเชื้อชาติแท้มิพมาร" ก็เป็นการอธิบายถึงสถานที่ที่ผีเสื้อสมุทรต้องระวังรักษาคือคานธามหาน้ำของกรุงลงกา

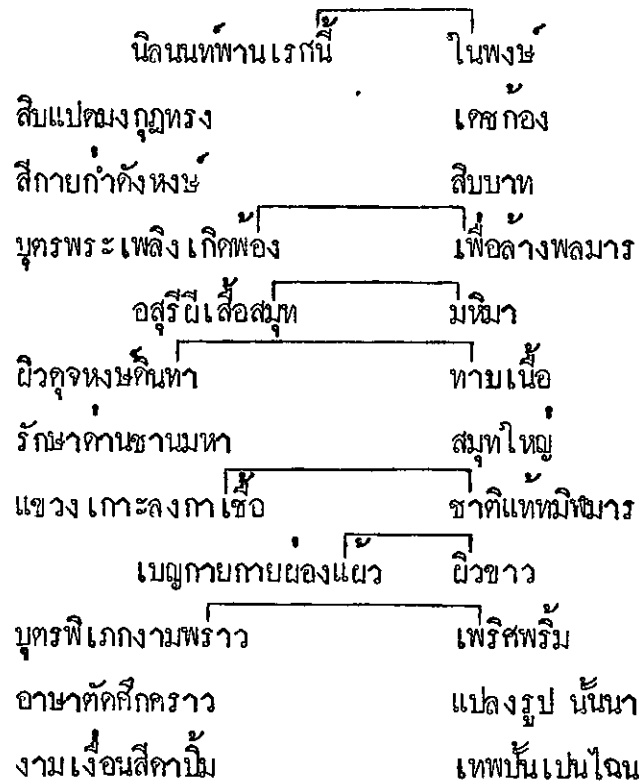
และในบทอธิบายภาพนางเบญยกายก็เหมือนกัน กล่าวคือกวีใช้คำน้อยแต่ให้ความหมายมาก ในภาพที่หนึ่ง "เบญยกายผ่องแผ้ว ผิวขาว" เป็นการอธิบายถึงรูปร่าง ลักษณะ ของนางเบญยกายว่ามีร่างกายขาวผ่องงดงาม ในภาพที่สอง "บุตรพิเภกงามพราว เปรี้ยวพริ้ม" ก็อธิบายประวัติของนางเบญยกายว่าเป็นบุตรสาวพิเภก ในภาพที่สามและที่สี่ที่ว่า

"อาชาคัคคีกราว แปลงรูปนั้นนา" และ
"งามเงื่อนสีคาน้ำ เทพบันเปนใจน"

เป็นการอธิบายบทบาทที่สำคัญของนาง เบญจกายคือ เคยอาสาทศกัณฐ์ไปตัดศึกพระราม โดยปลอมกายเป็นนางสีดา

๓. ลักษณะและศิลปะการแต่ง

๑. โคลงประจำภาพรวม เกียรติของมหาฤๅษทุกโคลงถูกต้องตามลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ และถูกต้องตามความนิยมของการแต่งโคลงสี่สุภาพ คือ มีการเล่นสัมผัสอักษรระหว่างวรรคที่เรียกว่า นิสสัย ในโคลงทุกบทดังนี้

และยังมีการ เล่นสัมผัสแบบนิสสัย (คำสุดท้ายของบาทเอกส่งไปยังคำที่สองของบาทโท) ในบาทที่สองของโคลงอธิบายภาพเบญจกายอีกด้วย ดังนี้

"งามเงื่อนสีดาไม้ เทพบันเป็นโฉน"

นอกจากการ เล่นสัมผัสระหว่างวรรคแล้ว การใช้คำในโคลงทุกบทของมหาฤๅษยังถูกต้องตามความนิยม คือ คำที่ ๗ ของบาทที่ ๑ และคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ และ ๓ มหาฤๅษไม่ใช้คำที่มีรูปวรรณยุกต์ แต่กลับใช้เสียงสูงในคำที่ ๗ ของบาทที่ ๑ หรือคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ และ ๓ ซึ่งนิยมกันว่าไพเราะ ในโคลงทั้งสามบท มหาฤๅษไม่ใช้คำตายที่ต้นด้วยวรรณยุกต์โท ในตำแหน่งโท

นอกจากนั้นคำสุดท้ายของบท มหาฤกษ์ไม่ใช่คำตายและคำที่มีรูปวรรณยุกต์ และบางโคลงมหาฤกษ์ยังใช้เสียงจัตวาไม่มีรูป อันเป็นที่นิยมกันว่าไพเราะอีกด้วย ทั้งในโคลงอธิบายภาพเบญจกายบาทสุดท้ายที่ว่า

งามเงื่อนสีค่านิม

เทพนั้นเป็นไฉน

คำว่า "ไฉน" เป็นเสียงจัตวาไม่มีรูป

นอกจากนั้นโคลงอธิบายภาพรวม เกียรติทุกบท มหาฤกษ์ยัง เล่นสัมผัสใน ซึ่งมีทั้งสัมผัสคู่ และสัมผัสกลับ ในโคลงทุกบทอีกด้วย ดังนี้

นิลนพทพานเรศนี้

โนพงษ์

สืบแปลงงูฏทรง

เคชกอง

สีกายกำคังหงษ

สิบบาท

บุตรพระเพลิง เกิดพอง

เพื่อล้างพลมาร

อสุรีมีเลือดสมุท

มธุมา

ผิวอุหงษกินทา

ทาบเนื้อ

รักษาคานชาฉมหา

สมุทใหญ่

แขวงเกาะลงกาเชื้อ

ชาติเทพนิมิต

เบญจกายกบผองแผ้ว

ผิวขาว

บุตรพิภพงามพรวา

เพริศพรหม

อาษาตักตึกคราว

แปลงรูป นันนา

งามเงื่อนสีค่านิม

เทพนั้นเป็นไฉน

๘. คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์

จากการแต่งโคลงสี่สุภาพที่ถูกต้องตามลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ ถูกต้องตามความนิยม ตลอดจนมีการ เคนสัมผัสใน ซึ่งมีทั้งสัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะ ดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้โคลงอธิบายภาพนิมิต ด้เสื่อสมุทร และเบญจกายนี้อย่างไพเราะ

ฉะนั้น จึงพอจะกล่าวได้ว่า โคลงประจำภาพราชนกเกียรติก้องมหาฤกษ์นั้น นอกจากจะแนะนำภาพนิมิต ด้เสื่อสมุทร และเบญจกาย ตลอดจนแล้ว มหาฤกษ์ยังแสดงความสามารถในการแต่งโคลงสี่สุภาพไว้ในงานของท่านอีกด้วย

ฉันทัพภูษิตัง เวยกถณชาวัง

ประวัติและลักษณะของฉันทัพภูษิตัง เวยกถณชาวัง

ฉันทัพภูษิตัง เวยกถณชาวัง เป็นคำประพันธ์ที่ใช้ในการกระทำพิธีกรรมเกี่ยวกับช้าง โดยเฉพาะช้างเผือก ซึ่งถือกันมาแต่โบราณว่าเป็นสิ่งที่เป็นมงคลคู่บ้านคู่เมือง เมื่อไ้ช้างสำคัญมาสู่บ้านมีจะต้องมีการสมโภช และในการสมโภชนั้นจะต้องมีการสวดกลอน การกลอนชาวังนี้ เปลื้อง ณ นคร^๑ เข้าใจว่าเป็นพิธีที่ไทยเ้มาจากเขมร และเขมรได้รับมาจากพราหมณ์อีกทอดหนึ่ง สาเหตุที่ต้องมีการกลอนชาวังนั้น เสรี วังสไพจิตร^๒ ได้อธิบายไว้ดังนี้

ก) เพื่อปลุกปลอบใจช้าง เพราะเชื่อว่าช้างเป็นสัตว์ที่สามารถเข้าใจภาษามนุษย์ ดังนั้นจึงต้องสรรหาถ้อยคำที่ไพเราะมากลอมใจให้ช้างละพยศ คลายความดุร้าย

ข) เพื่อปลุกขวัญ โดยกระทำพิธีทางไสยศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อจะขับไล่ผีร้ายที่สิงอยู่ในตัวช้างออกเสียก่อนที่จะมาอยู่กับมนุษย์

นอกจากนั้น เสรี วังสไพจิตร^๓ ยังได้สันนิษฐานประวัติการกลอนชาวังว่า มีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าจันทรคุปตมหาราช (หลังพุทธกาลประมาณ ๒๕๐ ปี) สำหรับพระราชพิธีกลอนชาวังของไทยนั้น คงเริ่มกระทำในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะคำฉันทัพภูษิตัง เวยกถณชาวังที่เก่าที่สุดนั้นคือ ฉันทัพภูษิตัง เวยกถณชาวังของขุนเทพกวี กวีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นฉันทที่ไ้ขับกล่อมเจ้าพระยาบวรมงคลเชนทรฉันทันตชาวัง เมื่อในสมัยนั้น และพระราชพิธีนี้ก็กระทำสืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

^๑ เปลื้อง ณ นคร ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา หน้า ๑๖๕

^๒ เสรี วังสไพจิตร "พระเศวตวรรัตนกวี ฯ" อนุสาร อ.ส.ท. หน้า ๕๐

^๓ ก.

ลักษณะคำฉันท์ของสี่สังเวทกลอนข้างนั้น จบหนึ่ง ๆ แบ่งเป็นหลายตอน แต่ละตอนเรียกว่า "ฉา" ตามปกติคำฉันท์กลอนข้างจบหนึ่งจะมี ๔ ฉา คือ

๑. ฉาที่ ๑ บางทีเรียกฉานี้ว่า ชุณฺณอวยสังเวท เนื้อความในฉานี้เป็นการนินสการ และขอพรเทพเจ้าตามลัทธิพราหมณ์

๒. ฉาที่ ๒ เป็นคำลาไพร โดยมากขึ้นต้นด้วยคำว่า "อย่าพ่อ" หรือ "อย่าแม่" สุกแต่ว่าจะเป็นธำรงหรือธำรงพลาย

๓. ฉาที่ ๓ เป็นการชมเมือง ชมพระนครว่าเป็นสถานที่ที่สบายน่าอยู่

๔. ฉาที่ ๔ เป็นบทสั่งสอน เช่น กล่าวสั่งสอนว่าอย่าดูร้าย จงเชื่อหมอความญ เป็นต้น

ฉันทกล่อมพระมหารพีพรณคพงษ์ (ฉาที่ ๓)

พระมหารพีพรณคพงษ์เป็นข้างพลายเผือกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไ้มาจากจังหวัดนครศรีธรรมราช พระราชพิธีกล่อมได้กระทำเมื่อพระมหารพีพรณคพงษ์ถึงกรุงเทพฯ คือในวันอาทิตย์ แรม ๒ ค่ำ ไม้ะเมีย จุลศักราช ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑) จนถึงแรม ๕ ค่ำ รวม ๓ วัน ดังมีความปรากฏในบทกล่อม ฉาที่ ๑ (ส่วนของพระยาศรีสุนทรโวหาร) ดังนี้

"มาแต่เมืองนครศรี ธรรมราชธานี

อาณาเกษตรทักษิณ

ลุดลกรุงเทพโดยจินต์ จำจคประคิทิน

เป็นปีตรงคศกสอง

ภัทธบทเบื่องกาพิภบป้อง คิธิที่รื่อง

สองคำรววารวัน

จรคจุลศักราชพัน สองร้อยรวมกัน

กับเศษพิศังษโดยหมาย

เฉลิมขวัญสมโภชพลาย วันถึงบคลาย

บคลาคติวาราศี

จวบจนวันแรมนวมี่ รวมเจ็ดราตรี

ฤกษ์รวมเสวตวรพรรณ^๑

ในกวีศึกษานันทกลอมพร ะมหารพีพรรณคชพงษ์นั้น ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะ ลำที่ ๓ ซึ่งเป็น ส่วนของมหาฤกษ์เท่านั้น ดังนี้

๑. รูป

ฉันทกลอมพร ะมหารพีพรรณคชพงษ์ ลำที่ ๓ ซึ่งเป็นลาชมบ้านเมืองนั้น มหาฤกษ์ใช้ ภาพยี่ห้า ๑๑ จำนวน ๓๒ บท คำเนินเรื่อง

๒. สืลาการเขียน

๒.๑ เนื้อความและวิธีพรรณนา

เนื้อความและการพรรณนาในตอนต้น เป็นการชมกรุง เทพมหานครว่ามีแต่ความ สุกสันดานราวกับเมืองสวรรค์ดังนี้

"กรุงศรีอยุธยา

พระมหานิเวศน์วัง

แสนสุขสนุกถึง

ทิพย์ดาวถึง^๒"

ต่อมาเป็นการชมความมั่งคั่งของปราสาทราชวัง ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง และพระศาสนา ตลอดจนความสมบูรณ์สุขของประชาชน ซึ่งความตอนนั้นมหาฤกษ์ได้สรุปไว้ว่า

"สารพัดยศจรรย

สารพันจะงดงาม

คู่โคบไคไทราม

ทุกสิ่งสรรพอันต์เนื่อง"^๓

^๑ ทดววจักรปาณี (มหาฤกษ์) ฉันทกลอมพร ะมหารพีพรรณคชพงษ์ หน้า ๕๐

^๒ ก. หน้า ๕๔

^๓ ก. หน้า ๕๕

จากนั้นเป็นการกล่าวทวนของจุ้งไฉช่วง โดยกล่าวถึงความสุขความสบายที่ข้างจะได้รับ
เช่น

"ข้าไฉมิไฉนอย มคหมออเนกมัตเต"	ให้ไฉสอยอยู่ครามครัน ทั้งของกินกินนานา
.....	
เสียงศัพทขับไม้	ที่ไผเวระบันเตาะวัก
เสียงขอจำเรียงสังข์	สุรเสียงสำเนียงพราหมณ์ ^๑

๒.๒ การไฉถอยคำ

แม้ว่าคำที่ไฉส่วนมากจะมีลักษณะเป็น "คำศัพท์" แต่ก็เป็คำศัพท์ที่ง่าย เช่น
ตอนที่ยบรรยายเครื่องประดับของข้าง ดังนี้

"ชายทองไหมทองกรอง ควทอง เมือทองแสง แสงทองก็มองแวว เลื่อมเลื่อมเมื่องลาย สมยศสมอย่างก็ พระจอมฉัตรองค์	ในโพธิ์ทองพิทุรย์แฝง สุริยพรางกระจางกระจาย ทั้งแสงแก้วก็พรอยพราย ละล่านตานาพิศวง ทั้งสมศรีแลสมทรง ชเรศไทรรางวัล ^๒
---	---

สำหรับความตอนนี คำที่จัดว่าเป็นคำศัพท์คือ กรอง, พิทุรย์, เมื่อง, ฉัตร, ชเรศ,
สุริย แต่ก็เป็ศัพท์ที่ง่าย และเป็นคำที่ผู้อ่านส่วนมากทราบความหมายแล้ว กล่าวคือ กรอง หมายถึง
รอย, ถัก, ทอ, พิทุรย์ เป็นชื่อพลอยชนิดหนึ่ง สีเขียว, เมื่อง หมายถึง งาม, ฉัตร หมายถึง
ผู้เป็นใหญ่, สุริย หมายถึง พระอาทิตย์ และ ชเรศ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิทานกล่อมพระมหารพีพรณคชพงษ หน้า ๔๖ - ๔๗

^๒ ก. หน้า ๔๖

หรือตอนกล่าวขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ใช้ศัพท์ง่าย ๆ เช่นเดียวกัน ดังนี้

"ปณเพณณิต	เพื่อบุญฤทธิ์พระบาท
ภจจณจุฬาลง	ภจจณมโหสิ
ยังทรงพระปรีชา	อุทิศสร้างให้เพ็ญ
นับวันจะจำบุญ	จำเรณูสุขเกษมโส
คำเสวคามาคย	และนักปราชญ์ปรีชา
ฉลาภฉลองพระเศไทย	ชราวัณสมัครสมาน
เหล่าทหารชำนานุหัต	ก็เจนจัดมัจฉาน
ทุกแดนแดนดินดาล	กระเดื่องเคียวให้เรณู

มีการแต่งคำมาใช้บ้าง และเป็นการแต่งโดยอาศัยหลักการแต่ง ซึ่งตรงกับหลักการแต่งของพระยา

อุปทิศศิลปสาร เช่น "ศุภสารแลตั้งว้าย มาถวายอยู่เนื่องของ พระคลังจะคณนา"^๑

คำว่า "ตั้งว้าย" แต่งมาจาก ถวาย

" <u>พื้น</u> <u>โหม</u> <u>พัด</u> <u>ดาด</u>	<u>พิกาน</u> <u>คณ</u> <u>เกื่อน</u> <u>การ</u>
ร่ายวนระย้ามา	ลยพาจรุงสุคนธ" ^๒

คำว่า "พิกาน" แต่งมาจาก เพดาน

นอกจากนั้นยังมีการยืมเสียงคำที่ใช้ เพื่อให้ได้สัมผัสบ้าง เช่น

" <u>โง</u> <u>งาม</u> <u>แคว</u> <u>บ้าน</u> <u>เมือง</u>	<u>ทั้ง</u> <u>รุ่ง</u> <u>เรื่อง</u> <u>พระ</u> <u>ศา</u> <u>สนา</u>
<u>พระ</u> <u>รัตน</u> <u>ไทร</u> <u>ยา</u>	<u>ฉิก</u> <u>เลิ</u> <u>ท</u> <u>ประ</u> <u>เส</u> <u>ริ</u> <u>คุณ</u>

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ฉันทกถาอมพระมหารพีพรณคณพงษ์ หน้า ๔๔ - ๔๕

^๒ ก. หนา ๔๕

^๓ ก. หนา ๔๖

เป็นที่สการา ไถ้ชาไถ้ฌมญ
สร้างผลกุศลทุน ไปภายหน้าจะหาไหน^๑

คำ "ไตรยา" คำเดิมคือ "ไตร" และ "สการา" คำเดิมคือ "สัการะ"

๓. ลักษณะและศิลปะการแต่ง

การแต่งฉันทภูมิจึง เวยกุลอมพระมหารพีพรรณคหพงษ์ ลาที่ ๓ เป็นไปตามลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ของกาพย์ยานี ๑๑ การส่งสัมผัสจากบาทแรกจะส่งจากคำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ มายังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒ เสมอ เช่น

"สุวรรณเศวตฉัตร	บัลลังกรัตนอร่ามเรือง" ^๒
"เหลาทหารชำนาญหัก	ก็เจนจัดผจญมาน" ^๓
"สูลบล่าสำเภาใหญ่	เรือกลไฟอเนกา" ^๔

การเล่นสัมผัสในนั้นมีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ดังนี้

สัมผัสสระ มหาฤกษ์เอนไว้เพียง ๒ ชนิด คือ

๓.๑ แบบเคียง เช่น

"สูลบล่าสำเภาใหญ่	เรือกลไฟอเนกา" ^๕
"เชิดชมสมบัติสุธา	เกษมสนุกในวังเวียง" ^๖

๓.๒ แบบแทรกเคียง เช่น

"ชาไถ้มิไถ้น้อย	ให้ไถ้สอยอยู่ครามครัน" ^๗
-----------------	-------------------------------------

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ฉันทกอลอมพระมหารพีพรรณคหพงษ์ หน้า ๔๔

^๒ ก. หน้า ๔๔

^๓ ก. หน้า ๔๕

^๔ ก.

^๕ ก.

^๖ ก. หน้า ๔๖

^๗ ก.

"<u>หน้ำน้าคะน้ำใจ</u> <u>ส้มไข่สัพยัณชนะ</u> มหาฤกษ์เลนไ่ว่ ๔ ชนิด คือ	ผดไม่กัตุณ"^๑
๓.๓ แบบกุ เซน "เลาทหารชำนานูหัด "ปานเทพนฤมิต	ก็<u>เจนนจักฉัญญาน</u>"^๒ เพื่อ<u>บุญฤทธิ์พระบาทบง</u>"^๓
๓.๔ แบบเพียบกุ เซน "<u>น่านอนนาสำราญ</u> "<u>ทมเอกวิเวกหวาม</u>	บราศรีฐลือะ<u>ออง</u>"^๔ <u>วังเวงวัปให้จับทรง</u>"^๕
๓.๕ แบบแทรกกุ เซน "<u>บุญแล้วพอสร้างสม</u> "<u>ปรางค์มาศปราสาทรัตน</u>	ไค<u>มาชมมาเขยเมือง</u>"^๖ พระ<u>ปรัศวไคเรือนจันท</u>"^๗
๓.๖ แบบแทรกกรถ เซน "<u>ส่วยเหนือมาสงให้</u> "<u>สร้างผดกศุท</u>	ทั้ง<u>ส่วยไคก็สงมา</u>"^๘ ไป<u>ภายหนาจะหาไทม</u>"^๙

๑	หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) <u>ฉันทกล่อมพระมหารพีพรรณคชพงษ์</u> หน้า ๕๓
๒	ก. หน้า ๕๕
๓	ก. หน้า ๕๔
๔	ก. หน้า ๕๖
๕	ก. หน้า ๕๗
๖	ก. หน้า ๕๕
๗	ก. หน้า ๕๔
๘	ก. หน้า ๕๖
๙	ก. หน้า ๕๕

๔. คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าด้านอื่น ๆ

๔.๑ คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์

๔.๑.๑ การซ้ำคำ ช่วยเน้นความไพเราะชัดเจนและทำให้เกิดความไพเราะ เช่น

ซ้ำคำ "อย่า" - "อย่าพ้ออย่าเสียใจ อย่าหมองไหม้กรรมลครวญ
อย่าพ้ออย่าโหยหวน ถึงห้องทนต์บดไฟ"

ซ้ำคำ "นา" - "นาเพลิกแลนาเพลิก นาเจริญฤทธิคง
สุขสบายปึงใหญ่หลวง ทั้งทุกข์ภัยไถพาน"^๒

๔.๑.๒ การเล่นสัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะภายในวรรคช่วยเพิ่มความไพเราะ

ไพเราะประพันธ์ เช่น

"แสงทองก็ส่องแผ้ว	ทั้งแสงแก้วก็พร้อพราย
เลื่อมเลื่อมเมื่อดมลาย	ละดานตานาพิทวง
สมยศทุกอย่างก็	ทั้งสมศรีแลสมทรง
พระจอมอิศรองค์	ชเรศไทรรางวัล" ^๓

สัมผัสสระ

บทที่ ๑ บาทเอก วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบแทรกเคียง ในคำ ทองก็ส่อง

บาทโท วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบเคียง ในคำ ตา - นา

บทที่ ๒ ไม่มีการเล่นสัมผัสสระ

สัมผัสพยัญชนะ

บทที่ ๑ บาทเอก วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ ผ่อง - แผ้ว

วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ แก้ว - ก็, พร้อ - พราย

บาทโท วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ เมื่อดม - ลาย

^๑ หลวงวิกรปักษ์ (มหาฤกษ์) ฉันทกถาพระมหาพรหมคุณวชิร หน้า ๕๖

^๒ ก. หน้า ๕๗

^๓ ก. หน้า ๕๖

เล่นสัมผัสแบบแทรกคู่ ในคำ เลื่อมเมลิ้ง
 วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ ละ - ลาน
 บทที่ ๒ บาทเอก วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบแทรกคู่ ในคำ ยศทุกอย่าง
 วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ สม - ศรี, สม - ทรง
 เล่นสัมผัสแบบแทรกคู่ ในคำ ศรีแลสม
 บาทโท วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบแทรกคู่ ในคำ อิกรองค์
 วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบแทรกคู่ ในคำ ชเรศไท
 เล่นสัมผัสแบบคู่ ในคำ ไ้ - ช

๔.๒ คุณค่ากานอัน ๗

ฉันทลักษณ์พระมหารพีพรรณคหพงษ์สะท้อนให้เห็นวิธีจริงใจข้าง โดยกวีบรรยาย
 ให้เห็นความสุขความสบายที่ข้างจะได้รับเมื่อมาอยู่ในเมือง ในการพรรณนานั้น กวีคงจะสอดแทรก
 ความจริงในเรื่องต่าง ๆ ลงไปด้วย เช่นความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่มหาฤกษ์กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

"สัญญากระยาหาร ก็เปี่ยมปานทุกสิ่งไป
 หิศก้าวประเทศไค บมิแมนแผนดินสยาม"^๑

หรือความสุขสบายที่ข้างเผือกจะได้รับเมื่อเข้ามาอยู่ในเมืองหลวง ดังนี้

"แท่นที่สถิตเนา	นฤ เฉลจรงทอง
แพรพรรณสุวรรณรอง	ระรินลาดสะอาคทา
.....	
สรรพเครื่องอลงกรณ์	คชาภรณ์ก็ไสภณ
แกวกาญจนจงกล	กระหนกนิลกระวิไลวาม
.....	

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ฉันทลักษณ์พระมหารพีพรรณคหพงษ์ หน้า ๕๕

พญานาคะฉำใจ	ผลไม้ก็อุดม
หนึ่งพอจะเรียงรมย์	ฤทธิภัยสลับพึง
.....	

นาเพลิงคณนาเพลิง	นาเจริญฤทธิดวง
สุขสบายยิ่งใหญหลวง	ทั้งทุกข์ภัยได้พาล ^๑

สิ่งเหล่านี้ช่วยให้อ่านและศึกษานันท์คุณวิสัย เวลาคอนชา้งมีความรู้ในเรื่องสภาพของ
บ้านเมือง ตลอดจนให้ความคิดกว้างเผือกจะมีความเป็นอยู่ดียิ่งขึ้น

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิมิตลอมพระมหารัทธิพรณคชาพงษ์ หน้า ๔๖ - ๔๗

กลอนเสภา

ตำนานการเล่นเสภา

เสภาเป็นกลอนที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ขับ การขับเสภา คือการเล่านิทาน โดยการขับเป็นลำนำ สำหรับตำนานการขับเสภา นั้น เข้าใจว่าคงมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะมีหลักฐานปรากฏในกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลนี้เมื่อปีวศ พ.ศ. ๒๐๑๑ ตอนที่ว่าด้วยการกำหนดเวลาพระราชนุกิจพระเจ้านั้นว่า "หกทุ่ม เบิกเสภาคนตรี เจ็ดทุ่ม เบิกนิยาย" ส่วนเนื้อเรื่องที่นำมาขับเสภา นั้น ในระยะแรกคงนำมาจากนิทานพื้นบ้าน และตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมา ก็นิยมขับแต่เรื่องขุนช้างขุนแผน การขับเสภาในสมัยนี้ ถือว่าเป็นมหรสพอย่างหนึ่งที่นิยมแสดงในงานมงคล เช่น งานโกนจุก แต่มักขับในตอนพลบค่ำเท่านั้น

สำหรับการขับเสภาในสมัยรัตนโกสินทร์ ในชั้นแรกคงจะเล่นตามแบบกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แต่เนื่องจากบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ตกทอดมานั้นน้อย ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดเกล้า ฯ ให้กวีในราชสำนักช่วยกันรับไปแต่งเป็นตอน ๆ แะทรงเรียบบทเสภาที่ว่าเสภาหลวง การขับเสภาในสมัยนี้โดยมากใช้ขับถวายในเวลาที่พระมหากษัตริย์ทรงเครื่องใหญ่ โดยมีพิพาทย์เป็นคนตรีประกอบ และได้ถือเป็นพระราชนิยมสืบต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๖

แม้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะมีการแต่งบทเสภาขึ้นใหม่ แต่ก็ยังไม่มีการรวบรวมให้เนื้อเรื่องติดต่อกัน การรวบรวมบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเพื่องานขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดเกล้า ฯ ให้ พระยาศรีสุนทรโวหาร ขอบริการบุคคลที่มีความสามารถในเชิงกวีนิพนธ์ ช่วยกันแต่งเสภาเรื่อง อามृतหะชัน ขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง และในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทเสภาเรื่องพระยาราชวังสันขึ้น พร้อมกับทรงพระราชดำริวิธีเล่นเสภาขึ้นใหม่ เรียกว่าเสภาสามัคคีเสวก คือมีระบำเล่นเข้ากับพิพาทย์ ไม่มีมโหรี หรือ มโหรีเจรา แต่ใช้ขับเสภาเล่าเรื่องระบำก่อนเปิดฉานทุกตอนไป นอกจากนั้นในรัชกาลนี้มีการพิมพ์บทเสภาฉบับหอพระสมุดขึ้นด้วย

กลอนเสภาเรื่องอาบุญหะชัน

เสภาเรื่องนี้แต่งขึ้นตามพระราชประสงค์ ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ทูลช่วยกันแต่ง เพื่อใช้ขับถวายเป็นเครื่องใหญ่ เสภาอาบุญหะชัน มีเนื้อเรื่องเหมือนกับลิลิตนิทราชาคริต บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ คือเป็นนิทานที่เก็บความมาจากนิทานเรื่องหนึ่งในเรื่อง อาเร เบียนไนท์ เอนเทอร์เทนเมนต์ (Arabian Night Entertainment) ของ แอนโทนี กัลแลนด (Antony Galland) ชื่อ สลึปเปอร์อะเวเกน (Sleeper Awaken) ซึ่งมีเรื่องย่อดังนี้

พระเจ้ากาหลิบพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าสาธุราชอาราชาจิต ทรงปกครองเมืองแบกแดดด้วยความเป็นธรรม พระองค์เสด็จออกสืบสวนเรื่องราวทุกร้อนของราษฎร โดยการปลอมเป็นพ่อค้าไปยังที่ต่าง ๆ เสมอ ครึ่งหนึ่งทรงพบกับอาบุญหะชันบุตรนายพาดิชย์ พระองค์ทรงพยายามลวงถามถึงเรื่องส่วนตัวของอาบุญหะชัน และความเป็นอยู่ของราษฎรในกรุงแบกแดด อาบุญหะชันได้เล่าชีวิตของตนแต่หลัง โดยเฉพาะเรื่องการคบเพื่อนมิตร ตลอดจนความทุกข์ที่ราษฎรกำลังประสบ เช่น อีเมนกับอาจารย์และศิษย์ทั้งสี่พระพุทิตนเลวทราม และคุกคามความเชื่อถือในลัทธิศาสนาของราษฎร นอกจากนั้นอาบุญหะชันยังกล่าวด้วยความคร่ำมีใจว่า ถ้าตนมีโอกาสเป็นพระเจ้ากาหลิบสักวันเดียวตนจะจับอีเมนกับพวกมาลงโทษ ตกึกพระเจ้ากาหลิบจึงทรงโรยยาสะกดลงในถ้วยสุราให้ดื่ม เมื่ออาบุญหะชันสิ้นสติ พระเจ้ากาหลิบมีรับสั่งให้หาสแบกอาบุญหะชันกลับเข้าวังและให้แต่งกายอาบุญหะชันด้วยเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ ทรงกำชับขุนนางตลอดจนนางสนมกำนัลให้ปฏิบัติต่ออาบุญหะชันเหมือนดังปฏิบัติต่อพระองค์ทุกประการ เมื่ออาบุญหะชันฟื้นขึ้นก็คิดว่าตนเป็นกษัตริย์จริง ๆ จึงได้ทำสิ่งที่ตนต้องการ และให้นำทองคำไปให้นางจอมแก้วผู้เป็นมารดาด้วย ในตอนค่ำนางกำนัลลอบเอายาสะกดโรยลงในถ้วยสุราให้อาบุญหะชันดื่ม เมื่ออาบุญหะชันสิ้นสติ พระเจ้ากาหลิบมีรับสั่งให้เปลี่ยนเครื่องแต่งตัว และสั่งให้หาสแบกอาบุญหะชันไปส่งที่บ้าน เมื่ออาบุญหะชันรู้สึกตัวก็ยังสำคัญตนว่าเป็นพระเจ้ากาหลิบ ครั้นมารดาเตือนให้รู้ตัวก็กลับบ่นคาลโทษะพาลบุตรที่มารดา เพื่อนบ้านจึงช่วยกันจับตัว อาบุญหะชัน ส่งโรงพยาบาลโรคจิต หลังจากถูกโยยตีจนสาหัสจึงรู้สึกตัวกลับเป็นอาบุญหะชันคนเดิม หลังจากนั้นอีกหนึ่งเดือนพระเจ้ากาหลิบก็ทรงปลอมพระองค์มาพบอาบุญหะชันอีก และทรงกระทำต่ออาบุญหะชันเหมือนเช่นเดิม ทำให้อาบุญหะชันเคลิ้มตัวไปอีก ในครั้งนี้อาบุญหะชันสนุกสนานจนลุกขึ้นเต้นระบำกับนางกำนัล พระเจ้ากาหลิบประทับ

อยู่หลังม่าน ทอดพระเนตร เห็นก็ทรงพระสรวลด้วยความขบขัน อามุหะซันจึงทราบบว่าพ่อค้าผู้เป่ย์มิตร
 ของตนคือพระเจ้ากาหลิบ จึงเข้าไปขอพระราชทานอภัยโทษ พระเจ้ากาหลิบ ทรงตั้งให้อามุหะซัน
 รับราชการอยู่ในราชสำนัก พร้อมทั้งพระราชทานนางนอซาทอลอว์คัต ซ้ำหลวงของพระนางโซบีเค
 พระมเหสี ให้เป็นภรรยาของอามุหะซันด้วย อามุหะซันกับนางนอซาทอลอว์คัตได้อยู่กินร่วมกันอย่าง
 งามสุก ทั้งสองคนใช้สอยเงินทองอย่างฟุ่มเฟือยจนในที่สุดเงินทองที่ได้รับพระราชทานหมดลง อามุหะซัน
 จึงออกอุบายว่าตนจะไปกราบทูลพระเจ้ากาหลิบว่านางนอซาทอลอว์คัตตาย ส่วนนางนอซาทอลอว์คัต
 ก็ไปทูลพระนางโซบีเคว่า อามุหะซันตาย เพื่อจะได้รับพระราชทานเงินทอง อุบายของอามุหะซัน
 ครั้งนี้ ทำให้พระเจ้ากาหลิบทรงโต้เถียงกับพระนางโซบีเคว่าใครตายกันแน่ เมื่อทั้งสองพระองค์
 เสด็จมาเรือนอามุหะซันก็พบว่าทั้งสองนอนตายอยู่ด้วยกัน พระเจ้ากาหลิบจึงตรัสว่าถ้าใครบอกได้ว่า
 ใครตายก่อนจะให้ทองพันลี้ม พอลิ้นรับสั่ง ทั้งอามุหะซันและนางนอซาทอลอว์คัตก็ลุกขึ้นพร้อม ๆ กัน
 พร้อมกับกราบทูลว่าตนตายก่อน ทำให้สองกษัตริย์และกษัตริย์ทวยหาบขบขัน เรื่องก็จบลงด้วยอามุหะซัน
 และนางนอซาทอลอว์คัตไปรับพระราชทานอภัยโทษและได้รับพระราชทานทองอีกด้วย

เสภาเรื่องอามุหะซันมี ๑๑ ตอน แต่ที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ มีเพียง
 ๕ ตอน คือตอนที่ ๑ ถึงตอนที่ ๕ เพราะได้ต้นฉบับเพียงเท่านี้ เมื่อผู้วิจัยได้ขออนุญาตเข้าศึกษางาน
 ของมหาฤกษ์ที่เป็นตัวเขียนที่หอสมุดแห่งชาติ ปรากฏว่าทางเจ้าหน้าที่ได้พบต้นฉบับเสภา ที่เขียนตัวเขียนตอนต่อ
 อันเป็นงานของมหาฤกษ์แล้ว และผู้วิจัยจะได้นำมาศึกษาและวิเคราะห์ทั้งนี้

เสภาเรื่องอามุหะซัน ตอนที่ ๑๑

๑. รูป

กลอนเสภาเรื่องอามุหะซัน ตอนที่ ๑๑ มีความยาว ๒๐๕ คำกลอน เป็นเสภาที่ใช้ขับ
 เลาเรื่องอามุหะซัน ตอนพระมเหสีไปดูว่าอามุหะซันหรือนางนอซาทอลอว์คัตตาย จนถึงพระนางโซบีเค
 และพระเจ้ากาหลิบเสด็จไปบ้านอามุหะซัน

๒. ลีลาการเขียน

๒.๑ เนื้อความและการพรรณนา

เนื้อความตอนต้นกล่าวถึงพระมเหสีไปถึงบ้านอามุหะซัน เมื่อพบว่าอามุหะซันตาย
 จึงกลับมากาบทูลให้พระนางโซบีเคทรงทราบ จากนั้นพระนางโซบีเคและพระมเหสีจึงพากันเข้าเฝ้า

พระเจ้ากาหลิบเพื่อกราบทูลความจริง แต่เมศเรอซุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายราชสำนักได้คำนวณนางนอซาทอดตาย จึงเกิดการโต้เถียงกัน พระเจ้ากาหลิบอยากทราบความจริง จึงชวนพระเมห์ลี ซุนนางข้าราชการไปบ้านอาบูหะซัน เมื่อมาถึงปรากฏว่า อาบูหะซันและนางนอซาทอดอ้วนคืด นอนตายอยู่ด้วยกัน พระเจ้ากาหลิบจึงตรัสว่าถ้าใครทราบวาสองคนนี้ใครตายก่อนจะพระราชทานรางวัลให้ พอสิ้นรับสั่ง ทั้งอาบูหะซันและนางนอซาทอดอ้วนคืดก็ลุกขึ้นมาเฝ้าพระเจ้ากาหลิบ และ พระนางโซปีเคพร้อมกับการบอกลาตายก่อน เนื้อความที่ปรากฏในตอนนี้มีเพียงเท่านี้

สำหรับการพรรณานั้น กวีพรรณนาโดยใช้โวหารที่ชวนให้นึกถึงความสนุกสนานเหมาะสมกับที่จะนำมาขับเสภา เช่น ตอนที่พระเมศเรอซุนนางผู้ใหญ่วางอาบูหะซันตาย เมศเรอได้ฟังรู้สึกไม่พอใจ เพราะตนเห็นว่านางนอซาทอดอ้วนคืดตาย ในตอนนี้ มหาฤกษ์เขียนบรรยายความรู้สึกของเมศเรอว่าอยากจะทำพินาศพระเมศที่มากกราบทูล เรื่องที่ไม่เป็นความจริง ดังนี้

จะตอบว่าหนาพั่งกำลังนี้	เกรงอาญาบารมีนั้นสุดแสน
หวานตอชมตอกลืนทั้งชิ้นแค้น	มากแม่มะมิดมันไม่ครั้นครี
จะตบชายบ่าวหาให้สาจิต	ไฉนนิศายกางครางหือ ๆ
ยิงทวนหันหันใส่คันไม้มือ	เอาเถิดถาวรยังไม่วรร

หรือตอนที่เมศเรอกับพระเมห์ลีโต้เถียงกัน เรื่องการตายของอาบูหะซันและนางนอซาทอด มหาฤกษ์บรรยายไว้อย่างน่าฟัง ดังนี้

"พอบายเข้เลาคำเสรีจสำนวน	จึงได้สวนเสียงว่าบายนำเมา
เอาไทม่ว่าหะซันนั้นสิ้นชีพ	ช่างเร็วรีบร้องบอกดวงหลอกเขา
พันก็หักแถมก็หงอกคังคอกเลา	จะเอาจริงคำไทม์มิได้เคย
เมื่อนอซาทอดอ้วนคืดตาย	อยู่กับศพโศกานิจวาเอ๋ย
เราได้ปลดปล่อยตามกันตามเคย	ยังได้เอ๋ยโอบอุ้มให้เราพัง
ไต่ย็นคำน้ำใจอะไรทนอ	เจ้าหนากรอกลับว่าเราน่าหลัง
ช่างโกหกยกตนพั่งกำลัง	ไม่หยุดยั้งยุเจ้าให้เมามาย
พระนางโซปีเคไปดูสอบ	เห็นเมียหมอบนั่งนมกับศพผิว
ไปจับเท็จเมศไพรจนได้ตัว	เจ้าชาคิซ่าง ไม่นึกรู้สึกตน

ยังจะขึ้นเป็นค่าน้ำขึ้น ๆ ทำให้หนูวายนอนไม่เป็นผล
 ไม่เกรงราชอาญาฝ่ายคุณ โกหกจนจับได้ยังไม่อาย
 ฉายาบดด้บบปามาจากกลาง ไม่อางขนางเราจะว่าให้หนาหาง
 เอยที่ไหนใคร เล่าปดเจ้านาย คือว่ายายหนาสดแก่ปกเอง"

๒.๒ การไต่ถาม

ไต่ถามง่าย ๆ คำที่ไต่ถามมากให้ความหมายดี เช่น ตอนบรรยายความเห็นชอบของพระเมษณะเค็มทางกลับจากบ้านอาบุญหะซัน มหาฤกษ์เขียนไว้ว่า

"เค็มคังสาวกาวางทาง เป็นทิว จนเห็นอยหิวโมโหออกโซเซ
 พอถึงวังสิ้นกำลังแทบสลบ ทรง เช้าพบนางพระยาท่าพามาเหย
 ให้เห็นอบบอมหอมหวานอยู่รวนเร จะพูด เทวีนั่นไม่ทันพูด"

กลอนตอนนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นกริยาท่าทางของพระเมษณะเป็นอย่างไร เพราะมหาฤกษ์ไต่ถามง่าย ๆ และยังเขียนเป็นทำนองเปรียบเทียบอีกด้วย กล่าวคือ ตอนบรรยายการเดินทางพระเมษณะ มหาฤกษ์ เขียนว่า "เค็มคังสาว" ทำให้ผู้อ่านแลเห็นความกระฉับกระเฉงของพระเมษณะ แต่เนื่องจากกระยะทางจากบ้านอาบุญหะซันมาพระราชวังค่อนข้างไกล พระเมษณะจึงรู้สึกทั้งเหนื่อย หิว โมโห ความรู้สึกเหล่านี้ทำให้การเดินที่เคย "เค็มคังสาว" เปลี่ยนเป็นเดินโซเซ เมื่อถึงพระราชวังก็รู้สึกเหนื่อยแทบสลบ แต่ก็เข้าไปเฝ้าพระนางโซบิเคทันที เนื่องจากยังไม่หายเหนื่อย พระเมษณะถึงกับนั่งหอบอยู่หน้าพระพักตร์ของพระนางและไม่สามารถจะกราบทูลเรื่องราวต่าง ๆ ได้

หรือตอนบรรยายความตกใจของพระนางโซบิเค และนางสนมกำนัล เมื่อนางนธชาคอดอว์คักดูขึ้นมากอพระบาทพระนางโซบิเค มหาฤกษ์ไต่ถามบรรยายอาการของพระนางโซบิเคว่า "แคคินโคตรองกองวังเวียง" ทำให้ผู้อ่านเห็นอาการที่ตกพระทัยอย่างสุดขีดของพระนาง ส่วนนางสนมกำนัลนั้น มหาฤกษ์บรรยายว่าวิ่งกันซุลมุนและส่งเสียง "เกรียวกราวกรากกริดหวัดเสียง" ทำให้เห็นความสับสนวุ่นวายของคนที่อยู่ในความกลัว ดังนี้

"อัวคักดูฐูทิมิไคชา รีบดาดูกคลานลาญถวิล
 เชากอดเบื่องบาทหงส์องค์คุณ นางแคคินโคตรองกองวังเวียง
 พวกผู้หญิงวิ่งซุลมุนฉาว ออกเกรียวกราวกรากกริดหวัดเสียง

จะชวนนางต่างชยาคไม่อาจ เคียง พระนาง เพียงพางจะพับกับชีวา"

บางตอนมหาฤกษ์แต่งคำเพื่อให้ได้สัมผัส การแต่งคำบางครั้งก็เป็นไปตามหลักเกณฑ์ บางครั้งก็แต่งตามใจเพื่อให้เข้าสัมผัสเท่านั้น เช่น

"พี่กับสมรจะทำนอนนึ่งสบบ ชักผ้าปมิดศพตลอดเคียร

พระทรงธรรมก็อย่าจะมา เยียน พอเจอจะเจียนจะใจหายละลายเลื่อน"

"เยียน" อาจจะแต่งมาจาก "เยื่อน" หรืออาจจะมาจากคำ "เยียมเยียน" โดยกวัดคำ "เยียม" ออก เพื่อไม่ให้คำในกลอนวรรณเกิน ๘ คำ

"ชติโยชติโยเพเหเหล แสนทวิเทวศวานิจจาเอย

มาบรรโลโยทั้งคู่ไม่รู้เลย ทั้งสองเคยเคียงเฝ้าทุกเพราบาย"

"ชติโย" คำเดิมคือ "ชติย" ในที่นี้ก็เปลี่ยนแปลงเสียงสระคำท้ายจาก อะ เป็น โอ เพื่อให้สัมผัสกับ "ชติโย" การเพิ่มเสียงสระลงไปในที่ที่ความหมายของคำเดิมไม่เปลี่ยนแปลงนั้น เรียกว่า การเขาสกรวด

"ล่องพินไทนวิจจะยาวเย็น สงสารนางพลางสะอื้นสอึกครวญ

อาบุญชอบปลดอบนางแล้วพลางว่า เปลา่คอกหนาเนื่อลมนอบาทุนทวน"

"ทุนทวน" คงมาจาก "ทุนหัน" ในที่นี้มหาฤกษ์แต่งมาใช้โดยไม่คำนึงถึงหลักเกณฑ์ ท่านแต่งเพื่อให้รับสัมผัสกับครวญเท่านั้น

ฯ ล ฯ

๓. ลักษณะและศิลปะการแต่ง

การใช้คำในกลอนเสภามีตั้งแต่ ๗ คำ ถึง ๘ คำ การส่งสัมผัสบังคับจากวรรคสลับ มาวรรครับนั้นนิยมส่งไปยังคำที่ ๓ ตามผัง

นอกจากนั้นมหาฤกษ์ยัง เล่นสัมผัสในแบบต่าง ๆ ตามแนวของสุนทรภู่บ้าง ดังนี้

สัมผัสสระ

๑. แบบเคียง เช่น

"กระนั้นเน่มมช่วยสงเคราะห์ ทูลจำพะระพระพักตร์อีกสักทน"

"พุกเปลา ๆ เอาทนาหาทลาก ไม่กลัวบาปเบียดพริบอินนิบา"

"เมื่ออาบุญอยู่ที่ตะกัณฑ์

มันกลับว่าวอควายยายตายโหง"

ฯ ล ฯ

๒. แบบเทียบเคียง เช่น

"ถึงตัวเราเจ้าก็ไซ้ให้ไปหนา

ไค้เห็นมาเมื่อสักครู่ดูเอาเดอะ"

"ครานั้นพระบุษพินไค้ยินเสียง

ต่างทุมเถียงอีกทีกัณฑ์โมโห"

ฯ ล ฯ

๓. แบบแทรกเคียง เช่น

"กรนั้นแนแนแนช่วยสงเคราะห์

ทูลจำเพาะพระพักตรอีกสักทณ"

"ชะพระองค์ทรงธรรมราชทันทวน

มีบังควรชั้นสู่เราผู้หญิง"

"เราทูลความตามจริงเชอกริ่งจิต

ว่าปกปัดไปปดทอบทศรี"

ฯ ล ฯ

๔. แบบแทรกแอก เช่น

"ครานั้นฝ่ายหะชั้นท่าเหมือนศพ

ไค้พังจบแจ่มใสดีใจเหลือ"

"เมื่อคิดมาก็เป็นมาอัศจรรย์

สี่คน ... หมควนปกเป็น"

ฯ ล ฯ

สัมผัสพยัญชนะ

๑. แบบคู่ เช่น

"ครานั้นพระระณชั้นหมนัค

ควยประจักษจริงจังไม่กังขา"

"พระมิ่งเมื่องเคื่องพระหัยดังไฟโพล

มันยังตะโพงพุดเล่นปดเป็นแคน"

"ยังทนหันหมันไค้คันไม่มือ

เอาเถิดถารอรั้งยังไม่ควร"

ฯ ล ฯ

๒. แบบเทียบคู่ เช่น

"ครานั้นพระระณชั้นหมนัค

ควยประจักษจริงจังไม่กังขา"

"กรนั้นแนแนแนช่วยสงเคราะห์

ทูลจำเพาะพระพักตรอีกสักทณ"

"เมื่ออาบุญอยู่ที่ตะกัณฑ์

มันกลับว่าวอควายยายตายโหง"

๑ ล ๑

๓. แบบเพ็ญมรดก เช่น

"เราทูลความตามจริง เชอกริงจิต ว่าปกปิดไปปกปิดบาศรี"
 "ทูลบุญงทงตัวไม้กั่วเกรง ทำโง่งเงง เชื่อนเชตอแหล เลอะ"
 "ศรีสเสรีจพระเสด็จบูรพาทร กับนวนนางนางในสกลีศรี"

๑ ล ๑

๔. แบบทบทก เช่น

"ข้ากริ้วกราดคาคณัณฑ์ ไม่มีคิต้าว่าสารพัน"
 "พระโอมยงหลงเหลืออวาง เชื่อนัน น่านักหมั่นใส่แสนแค้นอียาย"
 "ยายเขาเกาหัวอูญุ่ อิกอิก ชะชางพลิกเพลงสุกรูถึง"

๑ ล ๑

๕. แบบแทรกกฎ เช่น

"ถ้าอิกที่เฝือกอย่าหลอกกัน ถึงหมั่นจะหา เชื่อนให้เป็น เปื้อน"
 "เราทั้งสี่ สั้ ไชร ทอง ไป หนา สิบ ปาก ว่า ก็ ไม่ เท่า ตา เรา เห็น"
 "ครานั้นพระ องค์ ทรง สกับ พลาง ยืม รับ ยอ กรัก อย่า พัก ตาม"

๑ ล ๑

๖. แบบแทรกกรด เช่น

"จอมกษัตริย์ อัคร อัน หมค ปัญญา ตาม สุธา จะ เ็น คู่ สุค อยู่ แล้ว"
 "แต่ชด ที่ พิกับ นาง ตาง พนัน ที่ จริง นั้น ฐ แพ ที่ แน นอน"
 "เมศ เรอ เออ ฉนั้น นึ่ง อัน อัคร เห็น ท้าว ศรี เกรง นัก ว่า หลัก แหลม"

๑ ล ๑

นอกจากนั้นการสอดแทรกสำนวนไทยในกลอนเสภา ช่วยให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง เข้าใจความลึกซึ้งยิ่งขึ้น เช่น ตอนที่พระเจ้ากาหลิบ พระนางไซบีเค เมศเรอและพระเมเถียงกัน เรื่องความตายของอาบุญหะฮัน และนางนอชาตอดอว์คัคนั้น มหาฤกษ์ให้พระเจ้ากาหลิบศรีสสุปความตอนนั้นว่า "สิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น" ดังนี้

"เราทั้งสี่ไชรตองไปหนา สิบปากว่าก็ไม่เท่าตาเราเห็น
 เชออย่าชาเวลาจะจวนเย็น ไปดูเล่นหลากเจียวักเดี๋ยวนี"

หรือตอนที่นางนอชาทอดอวดักเกรงจะได้รับโทษจากอุบายของอาบุญะขัน นางกล่าวกับอาบุญ
 ะขันว่า การกระทำเช่นนี้เหมือนการล่อพิษเขามาหาตัวดังนี้

"เพราะท่านไชฉันจึงได้ไปทุลบาท ไม่เกรงราชอาญาเฝ้าฝ่าฝืน
ล่อพิษโทษชีวิตจะยาวเย็น สงสารนางพลางสะอื้นสะอึกครวญ"

ฯ ล ฯ

๔. คุณค่าในค่านสเปรียบเทียบศาสตร์

๔.๑ การเล่นสัมผัสสโน ในแบบต่าง ๆ ช่วยให้เกิดอนเสภาเรื่องอาบุญะขัน ตอนที่ ๑๑
 ของมหาฤกษ์มีความไพเราะขึ้น ดังเช่น

"ครานนั้นฝ่ายพะขันทำเหมือนศพ ไคพังจบแจ่มใสก็ใจเหลือ
 ว่าเงินทองของประทานจะจวนเจือ คงสมเนื่อนน้ำจิตที่คิดไว้
 จึงเผยคำทำที่เหมือนผีบอก ข้าไม่หลอกหลวงพระองค์อย่าสงสัย
 จงเวทนาขานอวยกลอยฤไทย ผู้บรรโดยคมขอลงกอนนาง"

กลอนบทนี้มหาฤกษ์เล่นสัมผัสสโนแบบต่าง ๆ ดังนี้คือ

สัมผัสสระ

บทที่ ๑ วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบแทรกแอก คือ "ครานนั้นฝ่ายพะขัน"

วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบแทรกเคียง คือ "ใสก็ใจ"

วรรคที่สาม เล่นสัมผัสแบบเคียง คือ "ทอง - ของ"

แบบแทรกเคียง คือ "ประทานจะจวน"

วรรคที่สี่ เล่นสัมผัสแบบแทรกเคียง คือ "จิตที่คิด"

บทที่ ๒ วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบเคียง คือ "คำ - ทำ"

แบบแทรกเคียง คือ "ที่เหมือนผี"

วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบแทรกเคียง คือ "พระองค์อย่าสงสัย"

วรรคที่สาม เล่นสัมผัสแบบเคียง คือ "นา - ชา", "นอย - กลอย"

วรรคที่สี่ เล่นสัมผัสแบบแทรกเคียง คือ "ชวนลงก่อน"

สัมผัสพยัญชนะ

บทที่ ๑ วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบแทรกกรร คือ "หะชั้นทำเหมือนศัพ"

วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบคู่ คือ "จบ — แจม"

แบบแทรกกรร คือ "แจมใส่กิจใจ"

วรรคที่สาม เล่นสัมผัสแบบแทรกกรร คือ "เงินทองของประทาน"

แบบเทียบคู่ คือ "จะจวนเจือ"

วรรคที่สี่ เล่นสัมผัสแบบคู่ คือ "เนื้อ — น้ำ"

บทที่ ๒ วรรคแรก เล่นสัมผัสแบบคู่ คือ "ท่า — ที่"

วรรคที่สอง เล่นสัมผัสแบบคู่ คือ "หลอก — ลวง", "ส่ง — สัย"

วรรคที่สาม เล่นสัมผัสแบบแทรกคู่ คือ "เวทนาขานอวย"

วรรคที่สี่ เล่นสัมผัสแบบคู่ คือ "ไลย — ลม"

แบบแทรกคู่ คือ "ลมชวนลง"

๔.๒ การใช้กวางาย ๆ ที่ให้ภาพพจน์ ทำให้ทอนเสภาเด่นชัด เช่น ตอนบรรยายความรู้สึกของพระเจ้ากาหลิบและนางกำนัล เมื่อได้ยินเสียงอาบุญหะชั้น มหาฤกษ์ใช้คำ "ตกพระทัยเต็มที" บรรยายอาการของพระเจ้ากาหลิบ ส่วนนางสนมกำนัลมหาฤกษ์ใช้คำ "สลค" ขยาย "หนา" ทำให้ผู้อ่านเห็นหน้าอันซีดเขียวของนางสนมกำนัล ใช้คำ "กระดก" แสดงให้เห็นอาการที่คอยเคลื่อนไหวไปหากันเพราะความกลัวของนางกำนัลดังนี้

"ฝ่ายพระองค์ทรงฟังไม่ยังได้ ตกพระทัยเต็มทีกลัวมีสาง

ฝูงสุกาหนาสะคราญระลอกกลาง นิ่งแอบข้างเข้าสู่มเป็นกลุ่มเคียง"

หรือตอนบรรยายการโต้เถียงระหว่าง เมศเรอกับพระนม มหาฤกษ์สามารถใช้คำง่าย ๆ ให้ความหมาย กว้างขวาง ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์ตัวละครได้ดี ดังนี้

"พระนางไซ้ใหญ่ไปคู่สอบ เห็นเมียหมอบนั่งนบกับศพฉั่ว

ไปจับเท็จเมศไพรจนได้ตัว เจ้าราชชีวะช่างไม่เกรงูสึกตน

ยังจะขึ้นยืนค้ำน้ำขุน ๆ ทำให้ผู้บรรยายเล่นไม่เป็นผล

ไม่เกรงราชอาชญาฆ่าบุคคล	โกหกจนจับได้ยังไม่อาย
<u>จะยายกลั่นลับไปมาถากถาง</u>	ไม่อาจขนางเราจะทำให้หนายาย
<u>เออทีไหนใคร เคาปากเจ้านาย</u>	<u>คือว่ายายหนาสกแก่ปกเอง</u>
หมายจะปลิดชีวิตเขาด้วยหลน	<u>ยกแต่คนเห็นอวดมาชมเพ</u>
<u>หุดยุงทรวงตัวไม่กลัวเกรง</u>	<u>ทำโง่งเงง เชื้ออันเขาคอแหล เลอะ"</u>

๔.๓ การ เล่นคำ ที่มีปรากฏเพียงเล็กน้อยก็ช่วยให้กลอนตอนนั้นมีควมไพเราะ ดังนี้

<u>"คนนั้นมาว่ากระนั้นเป็นทีมัน</u>	<u>คนนั้นมาว่ากระนั้นทันจริงหนอ</u>
<u>ทางางทางังคทางังคคค</u>	<u>จำจะรอรังคู้ให้รู้ซัก"</u>

ในกลอนวรรคที่หนึ่งและวรรคที่สองก็ใช้คำ "นี้" และ "นั้น" ในกลอนวรรคแรก มหาฤกษ์ใช้ "คนนั้น" และ "กระนั้น" ส่วนในวรรคที่สองกลับใช้คำ "คนนี้" กับ "กระนั้น"

ในกลอนวรรคที่สามเล่นคำ "ต่าง"

เท่าที่ได้ศึกษาและสังเกตุการแต่งกลอนเสภาตอนนั้นแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่ามหาฤกษ์ จะเลือกใช้คำที่ให้ความรู้สึกแบบ "ถึงใจ" ผู้ฟัง โดยไม่ได้คำนึงถึงศักดิ์และศรีของตัวละครตามสภาพความเป็นจริงเลย เช่น ตอนที่พระนางโศภิตเคกลาวถึงพระเจ้ากาหลิบนั้น มหาฤกษ์ใช้คำว่า "ชะ" ซึ่งดูไม่เหมาะสม ดังนี้

"ชะพระองค์ทรงธรรมช่างทันสมัย	มีบัลลังก์สูงเร้าผู้หญิง
ถึงแม้เห็นเป็นพยานคงตามคิง	จะประวิงวาทะไรยังไม่รู้"

หรือแม้แต่การโต้เถียงของ เมศเรอกับพระนมหน้าพระที่นั่ง มหาฤกษ์ก็ใช้คำที่ไม่ค่อยสุภาพ เช่น

"พยายายเฒ่าเฒ่าคำเสรีจ้านวน	<u>จึงไค่ส่วนเสียงว่ายายบาเฒ่า</u>
เอาไทมมาว่าหะชันนั้นลิ้นชีพ	ช่างเร็วรีบร้องบอกวงหลอกเขา
<u>พันก็หักคอกคอกคอกคอกเฒ่า</u>	จะเอาจริงคำไทมมิไค่เลย"

วิธีการ เช่นนี้จะช่วยให้ผู้ฟัง เสภาสนุกสนาน และติดตามฟังเสภาเรื่องนี้จนจบ และเนื่องจากการขับเสภาในสมัยรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๖ โดยมากใช้ขับถวายเป็นเวลาที่พระมหากษัตริย์ ทรงเครื่องใหญ่คังไค่กล่ามาแล้ว ดังนั้น การใช้คำที่ให้ความรู้สึกแบบ "ถึงใจ" ในบทเสภาเรื่องนี้ คงช่วยให้พระมหากษัตริย์คลายความเบื่อหน่ายในเวลาที่ยังทรงเครื่องใหญ่ไค่ได้.

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการศึกษาและชีวิตของมหาฤกษ์

1

วรรณคดีและชีวิตย่อมมีความสัมพันธ์กันเพราะเนื้อเรื่องของวรรณคดีคือชีวิตมนุษย์ ซึ่งกวีได้บรรจุสร้างสรรคขึ้นมาในรูปของศิลปะ วรรณคดีบางประเภท เช่น นิราศ เนื้อเรื่องจะสะท้อนให้เห็นชีวิต ตลอดจนทัศนคติของกวี ดังที่ วิทย์ กวีศรียานนท์ กล่าวไว้ว่า "...บุคลิกลักษณะของกวีเป็นรากฐานอันสำคัญของวรรณคดี" ดังนั้น วรรณคดีประเภทนิราศจึงช่วยให้ผู้ศึกษามีความรู้ เรื่องประวัติ ตลอดจนทัศนคติของกวีเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นยังช่วยให้ทราบสภาพสังคมในสมัยของกวีอีกด้วย

สำหรับการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์ในบทที่แล้ว ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมของมหาฤกษ์โดยเฉพาะประเภทนิราศ สะท้อนให้เห็นระดับการศึกษาและชีวิตของท่านอย่างมาก แม้จะไม่ชัดเจนนัก แต่ก็พอเป็นแนวทางในการสันนิษฐานได้เป็นอย่างดี ซึ่งพอจะรวบรวมได้ดังนี้

มหาฤกษ์เป็นชาวอยุธยา คงเกิดในต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ คือใน พ.ศ. ๒๓๒๗ วัยเด็กอาศัยอยู่กับป้าที่แพหน้าวัดเชิงท่าในคลอง เมือง ต่อมาพระวินัยธรวัดพนัญเชิงขอไปเลี้ยง แหมมหาฤกษ์อยู่กับพระวินัยธรได้ไม่นาน ป้าก็มาลาไปฝากไว้กับพระวินัยธรมวัดเชิงท่า มหาฤกษ์บวชเป็นสามเณรและศึกษาพระธรรมวินัยเป็นครั้งแรกที่วัดนี้ ต่อมาพระวินัยธรมเห็นว่ามีพรหมปัญญาดี จึงพาออกมาฝากให้เรียนบาลีกับสมเด็จพระอริยวงศ.ศกตญาณ (อู) ที่วัดสุทัศน์ มหาฤกษ์ได้อุปสมบทอยู่ที่วัดนี้ จนถึงต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ คือใน พ.ศ. ๒๓๔๓ จึงได้ลาสิกขาบท ในสมัยรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๔๔ - พ.ศ. ๒๔๑๑) มหาฤกษ์ได้เข้ารับราชการในกรมพระอาลักษณ์ และได้มีโอกาสตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปอยุธยา การเดินทางไปอยุธยาครั้งนั้น มหาฤกษ์ได้แต่งโคลงนิราศกรุงเก่าขึ้นเป็นเรื่องแรก ตามความที่ปรากฏในโคลงนิราศกรุงเก่าแสดงว่าในระบายนั้น มารดาของมหาฤกษ์ยังมีชีวิตอยู่ หลังจากเดินทางกลับจากอยุธยาไม่นาน มหาฤกษ์ได้เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ และได้แต่งนิราศพระปฐมขึ้นเป็นเรื่องที่สอง ระยะเวลาเมื่อมหาฤกษ์ทราบข่าวว่าป้าที่อยุธยาได้รับความทุกข์ เนื่องจากหลานสาวที่อยู่ด้วยไม่เอาใจใส่ ทั้งยังขาดทรัพย์สมบัติ

จนเกือบหมด มหาอุษณจึงเดินทางไปอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อไปรับป้ามาอยู่กับตน สำหรับมารดาของ มหาอุษณนั้นคงจะเสียชีวิตแล้ว เพราะมหาอุษณไม่เคยเอ่ยถึงอีกเลย ในการเดินทางไปอยุธยาครั้งนี้ มหาอุษณได้แต่งนิราศทวาราวดีขึ้นเป็น เรื่องที่สาม นิราศทั้งสามเรื่องนี้เข้าใจว่าคงแต่งในสมัยรัชกาล ที่ ๔ เมื่อสิ้นสมัยรัชกาลที่ ๔ มหาอุษณยังรับราชการต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ มหาอุษณได้เดินทางไปเฝ้าสการพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี และได้แต่งนิราศพระปลิว ซึ่งเป็นนิราศ เรื่องสุดท้าย

มหาอุษณมีส่วนร่วมในการแต่งบทกวีนิพนธ์หลายประเภทด้วยกัน เช่น กลอนเสภาเรื่อง อามุหะขัน เสภาเรื่องนี้เข้าใจว่าแต่งในปี พ.ศ. ๒๔๒๒ (ปีเดียวกับที่รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชนิพนธ์ ลิลิตนิราชาคริต) โคลงรามเกียรติ์ โคลงประจำภาพรามเกียรติ์ แต่งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๓ และ คำฉันท์กษัตริย์พระมหาพิชัยมงกุฎ อันเป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของมหาอุษณ แต่งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๑

มหาอุษณคงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นพากย์โวหารก่อนที่จะแต่ง โคลงรามเกียรติ์ คือในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๒ – พ.ศ. ๒๔๒๓ เพราะเมื่อแต่ง โคลงรามเกียรติ์ มหาอุษณใช้นามว่า หมื่นพากย์โวหารแล้ว และมหาอุษณคงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจักรปาณี ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๑ หลังจาก พ.ศ. ๒๔๓๑ ไม่นาน มหาอุษณก็ถึงแก่กรรม

เกี่ยวกับรูปร่างหน้าตาของมหาอุษณนั้น ตามความที่ปรากฏในนิราศพระปลิว ผู้วิจัยคิดว่า มหาอุษณคงมีรูปร่างหน้าตาไม่คึกคัก นอกจากนั้นสุขภาพของท่านยังไม่ค่อยแข็งแรงอีกด้วย ดังนี้

"โศกมียาขึ้นทรวงอยู่เป็น

อย่ารู้เป็นโรคภัยเหือดไปจง

ขออย่าคนพบพาลด้นคานเขลา

คบแต่เฝ้าพงษ์ปราชญ์ดังราชหงส์

ให้ปราชญ์เปรี๊ยะเรื่องวิชาปัญญาบง ทั้งรูปทรงสวยเสน่ห์เหมือนเทวดา"

สำหรับชีวิตและความเป็นอยู่ของมหาอุษณนั้น จากการศึกษาระบบและสังเกตการบรรยายความใน นิราศเรื่องแรก ๆ ผู้วิจัยเข้าใจว่าในสมัยรัชกาลที่ ๔ มหาอุษณค่อนข้างยากจน ความเป็นอยู่อย่าง แร้นแค้น ทั้งยังได้รับความยุ่งยากใจ เกี่ยวกับญาติมิตรและผู้หญิงที่เข้ามา เกี่ยวข้องด้วย ดังความ ตอนหนึ่งในนิราศพระปฐม มหาอุษณได้บรรยายถึงความยากจนของตนไว้ว่า

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาอุษณ) นิราศพระปลิว หน้า ๕๐

"ดูหน้าฉันออกกรมระทมใจ
ซึ่งดูสำคัญคัลลอนอักษรแดง
ที่จริงไซ้ไรไม่มีที่สบาย
ไม่มีคี่ปากก็มากเกิน
ทั้งธุระกังวลก็ขึ้นแค้น

หามีใครทันกินผูกสิ้นอายุ
ใครไม่แจ้งก็จะว่าเมาสุกหลาย
ซึ่งกะตายคิดความไปตามแกน
คิดไม่เพร็นน้ำใจเพราะใส่แค้น
เป็นสุดแสนอัปรมานสงสารตน"

หรือในนิราศทวาราวดี มหาฤกษ์ได้กล่าวถึงความผิดหวังจากผู้หญิงคนหนึ่งไว้ดังนี้

"เหมือนโฉมฉิมกิมรีศรีสมร
ทำรักซ่อนซ่อนเงื่อนเหมือนไม้เคย
เมื่ออยู่ยังยังแอบมาแนบเคล้า
ไปอยู่อื่นคืนครอง เป็นของควร
ไม่มีผิดพบพิศตรึงควักคอน
นิจาเอ๋ยเคยจรมาวอนวิง

หลอนงามงอนเหลือคี่เจ้าพี่เอ๋ย
พี่หลงเชยหมายจะแนบไม่แปรปรวน
เดี๋ยวนี้เจ้าจิตจางห่างสงวน
นี้ถ่านวลว่าจะรักประจักษ์จริง
ให้เรียมร่อนใจระริกเหมือนพริกขิง
ยังทอดทิ้งทำเล่นไม่ให้งาม"

ส่วนในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น มหาฤกษ์มีความเป็นอยู่ดีขึ้น หน้าที่การงานก็ก้าวหน้ากว่าในสมัยรัชกาลที่ ๔ เพราะในสมัยนั้นมหาฤกษ์มีโอกาสแสดงความสามารถในเชิงกวีนิพนธ์จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นถึงหลวงจักรปาณี

ในด้านอุปนิสัยนั้น มหาฤกษ์เป็นกวีที่ไม่ดื่มสุรา ทั้งยังเป็นผู้ที่มีความละเอียดถี่ถ้วน มีความรู้ดีทั้งในด้านพระพุทธศาสนาและด้านกวีนิพนธ์ นอกจากนั้นมหาฤกษ์ยังเป็นคนรักเกียรติ ถือตัว แม้วาตนจะได้รับความลำบากอย่างไรก็ไม่คิดพึ่งพาใคร ดังความที่ปรากฏในนิราศพระปฐมที่ว่า

"ถึงกระนั้นท่านอย่าคิดชะวักตะเขวียน ไม่ไปเบียดคอกให้เปลืองเฟื้องสลึง
ถ้ามีจิตคิดถึงฉันนั้นแลจึง ไม่ให้พึ่งฉันจะนอนกักคอนเกลื้อ
ไม่ไปรบกวนใครให้ลำบาก ถึงออกยากก็ยังรักซึ่งกักดีเสีย"

^๑ หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๑๔

^๒ ค. นิราศทวาราวดี หน้า ๒๒

^๓ ค. นิราศพระปฐม หน้า ๖

มหาฤกษ์เป็นคนที่มีความกตัญญูคุณคุณ เมื่อรู้ว่าป้าได้รับความลำบากก็ไปรับมาอุปการะ และนอกจากนั้นมหาฤกษ์ยัง เลื่อมใสพระพุทธศาสนา มาก คงเป็นเพราะมหาฤกษ์ใช้ชีวิตอยู่ในเพศสมณะเป็นเวลานานก็ได้ ความเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ทำให้มหาฤกษ์ไม่คิดพยายาปกป้องรายใคร ทั้ง ๆ ที่คน ๆ นั้นทำความเจ็บช้ำให้อย่างมากมาย เช่น ในนิราศทวาราวดีตอนกล่าวถึงญาติพี่น้องที่เห็นแก่ตัวมหาฤกษ์บรรยายไว้ดังนี้

“ญาติเราถูกถือตัวว่าบริสุทธิ์	เป็นสัปบุรุษโคงดังทั้งโซียง
เราคนเดียวเจ็บเราว่าเราโง่	วิ่งตะโพงเผ่าเหล่ามาเล่าเรียน
ที่จริงไซร้ใครซื้อถามสา	เทพยคารุ้หมคคงจดเขียน
ที่เขาถือข้อตรงจำนง เนียร	เห็นแต่เปี่ยมมิตรญาติลาคดี
เอาเนื้อเขาเข้ามาเจือปนเนื้อตัว	สูงนักมันกินสบายไม่หน่ายหนี
ข้าเกิดเคราะห์เพราะกาลกัณ	ยุบยงพี่ผู้ตายให้หมายเรา
คลลิกกันกลัวฉันเอามรค	ไปโกหกมีให้หาขึ้นมาเผา
ยังน่านอื่นอีกคนจนไม่เบา	มันฉ้อเอาทรัพย์ทานจนมรลัษ
น่าแข่งชักหักกระดูกก็ถูกที่	กรรมอันนั้นมันจะล้างไปข้างไท
จะว่าเรื่องก็ชี้ครานว่าคาญใจ	โคของใครก็คงเข้าคอกเขาเอง”

นอกจากนั้นมหาฤกษ์ยังเป็นคนเจ้าชู้ เท่าที่สังเกตข้อความที่พรรณานในนิราศ พบว่ามีการออกนามผู้หญิงหลายคน เช่น ในนิราศพระปฐม มหาฤกษ์กล่าวถึงผู้หญิงชื่อ สหายราย และ สายทองไว้ดังนี้

“ทั้งสองชั้นสองชมประสมสอง	ไม่หมายหมองมากหมายเหมือนข้าเขา
แต่สหายรายสายทอง เจ้าหมองรา	ว่าพี่ยามมีใครรักก็กระแวง
จึงยุบยบายหมายขจัก	จนทางพลัดทางพรายถึงหน่ายแค้น
เป็นบุญนำกรรมแปลกมาแทรกแซง	โอ้เสียแรงรักใคร่ถึงใหญ่โต

^๑ ท่วงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๓๗

อันใจพี่นี้ก็โหดเหมือนโจดเฉา

น้ำใจเจ้าก็เหมือนใบไม้โสน

เคยเก็บไม้วรรณมแต่รมโพธิ์

จะโอ้อ้อเอาใครเพราะใจเรื้อ^๑

และในนิราศเรื่องนี้มีมหาฤกษ์กล่าวถึงผู้หญิงชื่อ หนู ซึ่งเคยมีความสัมพันธ์กัน แต่มาสามปีใหม่ ว่า

"พบนางหนูชู้กันเคยพันพัน

มาได้ยั่วผู้ซึ่งมีเงิน

พอเรือเคียงเลื่องหน้าไม่ปราศรัย

ครั้นถามไถ่ตอบว่าทำหน้าเงิน

ให้สมถึกไม่รับกลับว่าเอน

ไซ้ให้เงินเลอไปใครจะคอย^๒

ในนิราศทวาราวดี มหาฤกษ์เอ่ยชื่อผู้หญิงซึ่งเคยมีความสัมพันธ์กับท่านไว้อีกหลายคน ดังนี้

"โอ้ผู้สนจุนจันทนอำพันเอย

เคยสิ้นเชษชักชวนให้ทวนโหย

ยังหอมหวานทวนลมมาชมไชย

ช่างรีบโรยร้างรักหักอาลัย

ไม่มีเบื่อเหลือหลอสลักกอกิ่ง

มาทอดทิ้งภูมรำน้าตาไหล

แท้คอกสลดระกำที่ซ้ำใจ

ไม่ไกลไกลเตร็ดเตร่ทุกเวลา^๓

แม้วามหาฤกษ์จะมีความสัมพันธ์กับผู้หญิงหลายคน แต่ท่านก็ไม่เคยสมหวังทั้งนี้อาจเป็นเพราะมหาฤกษ์มีฐานะยากจนก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเข้าใจว่ามหาฤกษ์คงมีภรรยาเป็นหลักฐานคนหนึ่ง ภรรยาของมหาฤกษ์คงเป็นคนธรรมดาและไม่ค่อยสวยดังความที่ปรากฏในตอนท้ายของนิราศทวาราวดี มหาฤกษ์ใช้คำว่า "คอกคิน" แทนภรรยาของตนดังนี้

"แม่รุกรูยรุงรังข้างบางกอก

มักปอกดอกเล็งเห็นแต่เล่นหอย

ที่การงานครานท่าแต่สรว

รูปสวยสวยเข้าบอนอยากรอนกิน

บุญไม่เคยเคยแล้วจึงแคล้วคลาด

ที่มุ่งมาคมิไค้มสมถวิล

จะกมหนาไปบางกอกคคอกคิน

มิไค่กลืนดาวเรืองที่เมืองกรุง^๔

^๑ ทลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศพระปฐม หน้า ๔

^๒ ก. หน้า ๑๗

^๓ ทลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) นิราศทวาราวดี หน้า ๒๗

^๔ ก. หน้า ๔๐

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว วรรณกรรมทุกเล่มของมหาฤกษ์ ยังสะท้อนให้เห็นความสามารถในเชิงกวีนิพนธ์ของท่านเป็นอย่างดี เท่าที่สังเกตุผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมชิ้นแรก ๆ ของท่านโดยเฉพาะนิราศ เช่น โคลงนิราศกรุงเก่า นิราศพระปฐม และนิราศทวาราวดี มหาฤกษ์จะเล่าประวัติและความเป็นอยู่ของท่านไว้มาก ทั้งยังนิยมใช้สำนวนโวหารโลกิยณฺฐานแรง เมื่อจะแสดงความคิดเห็นสิ่งใดก็จะแสดงออกมาตรง ๆ ลักษณะเช่นนี้ทำให้นิราศของมหาฤกษ์ไม่จี๋จืด สาเหตุที่ทำให้แนวการเขียนนิราศเล่มแรก ๆ ของท่านเป็นเช่นนั้น คงเนื่องมาจากมหาฤกษ์ได้รับความยุ่งยากใจจากฐานะความเป็นอยู่ที่ยากจน จากความเห็นแก่ตัวของญาติพี่น้อง และประจวบกับที่ระยะนั้นมหาฤกษ์ยังอยู่ในวัยหนุ่ม จึงมีอารมณ์รุนแรง ส่วนวรรณกรรมชิ้นหลัง ๆ ของท่านซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นเนื่องจากมหาฤกษ์มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น มีอายุมากขึ้น และคงต้องการแสดงความสามารถเชิงกวีนิพนธ์ให้เป็นที่ปรากฏสืบไป จึงทำให้วรรณกรรมในระยะหลังเด่นกว่าระยะแรก โดยเฉพาะนิราศพระปฐม ซึ่งเป็นนิราศเล่มสุดท้ายนั้น มหาฤกษ์ใช้สำนวนโวหารที่ละเมียดละไมขึ้น นอกจากนั้นในการบรรยายหรือการพรรณาสัตว์ต่าง ๆ มหาฤกษ์ยังพิถีพิถันในการเลือกใช้คำอีกด้วย สิ่งเหล่านี้ทำให้วรรณกรรมชิ้นหลัง ๆ และนามของท่านเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้ศึกษาและสนใจวรรณคดีไทย.

บทที่ ๕

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาค้นคว้าดังกล่าวมาตามลำดับนั้น พอจะสรุปรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับการวิจัยครั้งนี้ได้ดังนี้

จุดมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์ กวีในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ซึ่งผู้วิจัยได้ทั้งจุดมุ่งหมายในการวิจัยไว้ดังนี้

๑. เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจ และความซาบซึ้งในวรรณกรรมของมหาฤกษ์
๒. เพื่อเผยแพร่วรรณกรรมของมหาฤกษ์ให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางยิ่งขึ้น
๓. เพื่อเป็นแนวทางแก่ผู้ที่จะศึกษาวรรณกรรมของกวีอื่น

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิเคราะห์

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์ทั้งหมด และได้จำแนกวรรณกรรมออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. นิราศ มี ๔ เรื่อง คือ
 - ๑.๑ โคลงนิราศกรุงเก่า
 - ๑.๒ นิราศทวาราวดี
 - ๑.๓ นิราศพระปฐม
 - ๑.๔ นิราศพระปถวี
๒. โคลงรามเกียรติ์ ห่องที่ ๔๔, ๔๕, ๑๓๔, ๑๓๕ และโคลงประจำภาพนิลนันทน์ มีสี่อสนุท

และ เสนอภาพ

๓. คำฉันท์คุณี่สังเวทกลอนคาง (ฉันท์กลอนพระมหารพีพรพรรณพจน์) ลาที่ ๓
๔. กลอนเสภาเรื่องอาบุญหะขัน ทอนที่ ๑๑

๑. การเขียนโคลงนิราศและกลอนนิราศในสมัยหนุ่ม มหาฤกษ์จะใช้สำนวนโวหารที่โดดเด่นรุนแรง

๒. ลีลาการเขียนนิราศของมหาฤกษ์เป็นแบบธรรมชาตินิยม ทั้งนี้ มหาฤกษ์อาจได้รับอิทธิพลด้านความคิด วิธีการเขียน วิธีการถ่ายทอดความคิดของกวีสมัยก่อนมาโดยตั้งใจ และไม่ตั้งใจ สำหรับกวีที่มหาฤกษ์ยึดถือเป็นแบบอย่างในการเขียนโคลงนิราศคือ นายอินทร์ธิเบศร์ กวีที่มหาฤกษ์ได้รับอิทธิพลด้านการเขียนกลอนนิราศคือ สุนทรภู่

๓. นิราศของมหาฤกษ์มีคุณค่าในด้านสุนทรียศาสตร์ และความรู้ความต่าง ๆ เช่น ประวัติทัศน์ ตลอดจนอุปนิสัยของกวี

๔. วรรณกรรมของมหาฤกษ์เรื่อง โคลงรวมเกียรติ โคลงประจำภาพรวมเกียรติ คำฉันท์คู่ขวัญสังเวทกลอนสร้าง และกลอนเสภาเรื่องอาบุญทะนันั้น แสดงให้เห็นความสามารถในเชิงกวีนิพนธ์ของมหาฤกษ์เป็นอย่างดี วรรณกรรมเหล่านี้นอกจากจะให้คุณค่าด้านความรู้แล้ว ยังให้คุณค่าในด้านสุนทรียศาสตร์อีกด้วย

ข้อเสนอแนะในการศึกษาวรรณกรรมของมหาฤกษ์

๑. การศึกษาวรรณกรรมของมหาฤกษ์ ผู้ศึกษาคควรจะทราบภูมิหลังในการเขียนวรรณกรรมแต่ละเรื่องด้วย ทั้งนี้เพื่อช่วยให้เข้าใจเนื้อเรื่องและซาบซึ้งในคุณค่าที่ปรากฏในวรรณกรรมแต่ละเล่มมากขึ้น

๒. ในการศึกษาวรรณกรรมของมหาฤกษ์ ผู้ศึกษาไม่ควรศึกษาด้านสุนทรียศาสตร์เพียงด้านเดียว ควรจะได้ศึกษาสิ่งอื่น ๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมด้วย เช่น แนวความคิด ลีลาการเขียน บุคลิกภาพของมหาฤกษ์ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

๑. การศึกษาวรรณกรรมของมหาฤกษ์ในครั้งนี้ เป็นการวิเคราะห์วรรณกรรมของท่านเท่านั้น จึงเห็นว่าน่าจะได้มีการศึกษาในแนวจิตวิทยา ทั้งนี้เพื่อจะได้ทราบว่าการที่มหาฤกษ์แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับญาติพี่น้อง ผู้หญิง และชีวิตความเป็นอยู่ของตนในแง่มุมต่าง ๆ นั้น มีสาเหตุมาจากสิ่งใด

๒. การศึกษาโคลงรามเกียรติ์ โคลงประจักษ์ภาพรามเกียรติ์ และ กลอนเสภาเรื่อง อามृतหะษัณนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะส่วนที่เป็นงานของมหาฤกษ์เท่านั้น จึงเห็นว่าน่าจะได้มีการศึกษาส่วนที่เป็นของกวีอื่น ๆ แล้วนำมาเปรียบเทียบกันในด้านสำนวนโวหาร สติลาหรือท่านองเขียน คุณค่าในด้านสุนทรียศาสตร์และด้านอื่น ๆ เพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่วงวรรณคดีของไทยยิ่งขึ้น.

បរិយាកាស

บรรณานุกรม

กระแสร มาลาภรณ์ วาทะวาทธรรมคดีเปรียบเทียบ เล่ม ๑ วิทยาลัยวิชาการศึกษาบางแสน ๒๕๐๙, ๑๓๙ หน้า, อักษรานา

กุหลาบ นัลลิกะมาต "การสอนวิชาวรรณคดี" คู่มือวิชาภาษาไทย เล่ม ๓ เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๐๐ พ.ศ. ๒๕๑๒ โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๑๒, หน้า ๒๕๓ - ๒๗๕

กำชัย ทองหล่อ, หลักภาษาไทย โรงพิมพ์ไทยเทอดธรรม ๒๕๑๓, ๙๕๔ หน้า

โครงการพัฒนาการศึกษา โคลงนิราศหริภุญชัย ทวาทศมาส นิราศสุพรรณ โรงพิมพ์ส่งเสริมอาชีพ ๒๕๐๕, ๑๑๔ หน้า

จักรปาณี (อุษ), หลวง, โคลงนิราศกรุงเก่า พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางพุ่ม กฤษณกาญจน์ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ๒๕๐๔, ๕๐ หน้า

✓ จักรปาณี (อุษ), หลวง, นิราศพระปฐม นิราศทวาราวดี นิราศพระปถวี โคลงรวมเกียรติ ฉันทกล่อม พระมหารพีพรหมคชพงษ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ชุนโกศลประศาสน์ (เพี้ยน จินะทีประ) ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง ๒๖ มีนาคม ๒๕๑๓, ๘๕๖ หน้า

จันจิราญ รัชนี้, ม.จ., รวบรวม ประชุมนิราศคำโคลง พ.ณ ประมวลumarก ตรวจสอบชำระ แพรพิทยา ๒๕๐๓, ๔๕๕ หน้า

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, นิราชาคริต โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๐๒, ๑๒๔ หน้า

เจตนา นาควัชรระ "วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี" วรรณไวทยาการ (วรรณคดี) โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๔, หน้า ๑ - ๕๔

ชลธีรา ด้ยยาวัฒนา การนำวรรณคดีแผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย ปริญญาโท อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๓, ๒๑๓ หน้า อักษรานา

ณัฐฤดี สุทธิสงคราม "ชีวิตและงานของหลวงจักรปาณี" ภาษาและหนังสือ วารสารของสมาคม
ภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ มกราคม ๒๕๑๔, หน้า ๑๒ - ๔๔

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ๔๒ พระประวัติบุคคลสำคัญ สำนักพิมพ์
บรรณาการ ม.ป.ป. ๕๗๖ หน้า

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ชีวิตและงานของสุนทรภู่ คัดงวทยา
๒๕๐๖, ๔๔๑ หน้า

ศรี อมาตยกุล, นิทานประวัติศาสตร์และโบราณคดี พิมพ์ที่โรงพิมพ์นิยมวิทยา ๒๕๐๔, ๕๔๔ หน้า

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่น วิทยาวรรณกรรม โรงพิมพ์เกษมสัมพันธ์การพิมพ์
๒๕๑๔, ๑๐๔๒ หน้า

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
สาส์นสมเด็จ เล่ม ๔ โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๐๔ - ๒๕๐๕ ๒๒๐ หน้า

นิรันดร์ นวมารค และคนอื่น ๆ ประวัติวรรณคดีไทย เล่ม ๔ โรงพิมพ์พิริยกิจ ๒๕๐๓, ๑๖๔ หน้า

ประจักษ์ ประภาพิทยากร ความรู้เชิงภาษาไทย โอเคียนบุ๊คส์ไตร์ ๒๕๑๕, ๔๐๔ หน้า

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล., "หัวเลี้ยววรรณคดีไทย" วรรณไวทยาการ (วรรณคดี) โครงการ
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ไทยวัฒนาพานิช
๒๔๑๔, หน้า ๕๕ - ๑๕๖

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. แนะแนวทางวิจารณ์วรรณคดีประเภทร้อยกรอง อนุสารหมวดวิชา
ภาษาไทย ท.๓/๒๕๑๑ มหาวิทยาลัยศิลปากร โรงพิมพ์คุรุสภา, ๔๒ หน้า

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. "ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย" วารสารทองสมุด ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๔
กรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๖๐, หน้า ๒๐๔ - ๒๓๔

เปลื้อง ณ นคร - ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา พิมพ์ครั้งที่ ๒ โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๔๘
๕๗๒ หน้า

เปลื้อง ณ นคร, นิราศ ๒๕ เรื่อง และวรรณคดีวิจักษ์ ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๐๘, ๓๕๒ หน้า

เปลื้อง ณ นคร, "วิชาประพันธ์ศาสตร์ว่าด้วยกาพย์กลอน" คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของชุมนุม
ภาษาไทยของครูสภา โรงพิมพ์ครูสภา ๒๕๑๑, หน้า ๒๗ - ๔๔

พจนีย์ เห็นพิทักษ์ การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรินิพนธ์ กศ.ม.
วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร ๒๕๐๕, ๓๕๕ หน้า

โมรี พิเกษกุล และ เทือก กุสุมา ณ อยุธยา ตำราวิชาชุดक्रमมัธยมของครูสภา วรรณคดีไทย
ตอน ๑ ประวัติวรรณคดีไทย องค์การคำครูสภา ๒๕๐๒, ๔๗๔ หน้า

ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๓ โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ๒๕๐๗,
๑๐๘๓ หน้า

วิทย์ ศิวะกริยานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยจัดพิมพ์
โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ ๒๕๑๔, ๓๗๒ หน้า

วิเชียร อธิโนนุวัฒน์ วิเคราะห์ทัศนคติสังเวทกลอนข้าง สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๔๕ ถึง
พ.ศ. ๒๒๓๑) และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๒๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๓๕๔) ปรินิพนธ์
กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร ๒๕๑๖, ๓๔๓ หน้า

ศิลปากร, กรม โคลงนิราศรินทร์ โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ๒๕๑๓, ๔๔ หน้า

ศิลปากร, กรม เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ (พระประวัติและพระนิพนธ์ที่ทรงย่อกรอง) หางหุ้นส่วนจำกัด
ศิริพร ๒๕๐๕, ๓๓๔ หน้า

ศิลปากร, กรม บทละครเรื่องรามเกียรติ์และบ่อเกิดรามเกียรติ์ ศิลปามรรณาการ ๒๕๐๘, ๑๐๒๓ หน้า

ศิลปากร, กรม โคลงรวมเกียรติภาค ๕ โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย ๒๕๐๑, ๔๐๐ หน้า

เสรีบริโกเศศ การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๐๗, ๑๔๔ หน้า

เสรีบริโกเศศ "เมื่อชาวเจ้าอาววรรณคดี" รสวรรณคดี คลังวิทยา ๒๕๐๔, หน้า ๐ - ๔

สนิท เงินยวง จอมกวีศรีปราชญ์ พิมพ์เพื่อมรการพิมพ์ ๒๕๐๖, ๑๔๔ หน้า

สัทธา พิธิภูวาล และคนอื่น ๆ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย เอกสารประกอบการเรียน
ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น
กรมการปกครอง ๒๕๑๕, ๕๕๖ หน้า

สุภา ทิวถนอม วิเคราะห์กลอนเพลงยาวสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๐๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐) และ
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๐) ปริญญาทิพนธ์ กศ.ม.
วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร ๒๕๑๕, ๒๑๐ หน้า

เสรี วังไพจิตร "พระเสวตวรรรัตนกวี ฯ" อนุสาร อ.ส.ท. ๖(๔) : ๑๔ - ๒๕, ๔๔ - ๕๕
เมษายน ๒๕๐๔

สมโรจน์ สวัสดิ์กฤต ณ อุบลราชธานี, กุ่มหญิง, "การวิจารณ์พระอภัยมณี" จันทร์เกษม ฉบับที่ ๒๔
พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๐๖, หน้า ๗ - ๑๔, ๒๔ - ๒๗

อุปกิตศิลปสาร, พระยา, "ไวยากรณ์ไทยฉันท์ลักษณะ" หลักภาษาไทย ไทยวัฒนาพานิช หน้า ๑ - ๗๐

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ตำนานวัดพระเจ้าพนัญเชิง (วัดพนัญเชิง)

วัดพระเจ้าพนัญเชิง (วัดพนัญเชิง) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๗ (ก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา ๒๒ ปี) พระเจ้าพนัญเชิงเป็นพระพุทธรูปหิน นั้งขัดสมาธิ

การสร้างพระเจ้าพนัญเชิงนี้มีตำนานเล่ากันว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาก่อนพระเจ้าอู่ทองมีพระเจ้ากรุงจีนได้ชักในจันทมาก ทรงนำมาเลี้ยงไว้และพระราชทานนามว่า "นางสร้อยดอกหมาก" เมื่อนางเจริญวัยขึ้น พระองค์ให้โหรทำนายว่า พระนางสร้อยดอกหมากจะคู่ควรกับกษัตริย์เมืองใด โหรกราบทูลว่า พระนางสร้อยดอกหมากคู่ควรกับพระเจ้ากรุงไทย ดังนั้น พระเจ้ากรุงจีนจึงให้แต่งพระราชสาส์นเข้ามายังกรุงไทย ในพระราชสาส์นมีความว่า พระเจ้ากรุงจีนขอเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา โดยจะยกพระราชธิดาให้เป็นพระอัครมเหสี ให้เสด็จมารับโดยเร็ว เมื่อพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทราบความในพระราชสาส์นก็พิระทัย ดังนั้น ในจุลศักราช ๓๕๕ จึงยกพยุหไปทางขมมารค เมื่อเสด็จมาถึงแหลมวัดปากคลองพอน้ำขึ้นจึงประทับเรือพระที่นั่งอยู่หน้าวัด ทรงทอดพระเนตรเห็นตึ้งจับอยู่ที่อกไก่โตขอฟ้าหน้าบัน จึงทรงดำริว่า ขอให้น้ำตึ้งหยกลงมากแล้วเรือพระที่นั่ง พอตกลงโอบรอบน้ำตึ้งก็ย่อยลงมากแล้วเรือพระที่นั่ง ดังนั้น ข้าราชการผู้ใหญ่ ฎุนอญจึงถวายพระนามว่า "พระเจ้าสายน้ำตึ้ง" ครั้นน้ำตึ้ง พระองค์สั่งให้เสนาบดีกลับไปรักษาพระนคร พระองค์จะเสด็จไปเมืองจีนโดยลำพัง ด้วยอำนาจพระราชฤทธิที่ทรงสร้างมาแต่ปางหลัง พระองค์จึงเสด็จไปถึงเมืองจีนโดยสะดวก พระเจ้ากรุงจีนจึงจักพระราชพิธีราชาภิเษกนางสร้อยดอกหมากให้เป็นพระอัครมเหสี จากนั้นพระเจ้าสายน้ำตึ้งและพระนางสร้อยดอกหมากถวายบังคมลาพระเจ้ากรุงจีนเดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา เมื่อมาถึงท้าย เมืองที่ปากแม่น้ำเบ็ญ พระเจ้าสายน้ำตึ้ง เสด็จเข้าพระราชวัง รับสั่งให้จัดตำหนักต้อนรับพระนางสร้อยดอกหมาก จากนั้นจึงให้เฝ้าแก่กับเรือพระที่นั่งลงมารับนาง แต่พระนางสร้อยดอกหมากกลับตรัสว่าถ้าพระเจ้าสายน้ำตึ้งไม่มารับแล้วไม่ไป เฝ้าแก่เฝ้าเนื้อความไปกราบทูล พระเจ้าสายน้ำตึ้ง เขาพระทัยว่าพระนางสร้อยดอกหมากหยอกเล่น จึงตรัสว่า มาถึงแล้วจะอยู่ที่ใดก็ตามเถิด พระนางสร้อยดอกหมากรู้ความดังนั้นก็สำคัญว่าจริงจึงเสด็จไปหาพระทัย วันต่อมาเมื่อพระเจ้าสายน้ำตึ้ง เสด็จพระราชดำเนินมารับ เมื่อพระองค์เสด็จไปบนสำเภา

พระนางสร้อยดอกหมากจึงตรัสพ้อว่าไม่ไป พระเจ้าสายน้ำผึ้งทรงสัพยอกว่าไม่ไปแล้วก็อยู่ที่นี้ พอตก
 พระโอรสพระนางสร้อยดอกหมากก็กลั้นพระทัยตาย พระเจ้าสายน้ำผึ้งโหม่นสมาก พระองค์จึง
 ไปรดเกล้า ๆ ให้เชิญพระศพพระนางสร้อยดอกหมากมาพระราชทานพระเพลิงที่แหลมบางกะจะ และ
 ทรงสถาปนาสถานที่นี้เป็นพระอารามให้นามว่า "พระนางเชิง" ตั้งแต่นั้นมา แต่เมื่อระยะเวลา
 นานเข้า คำว่า "พระนางเชิง" ก็เกิดการกลืนเสียงกลายเป็น "พนัญเชิง" จึงทำให้คน
 ในปัจจุบันรู้จักวัดนี้ในนามว่า "วัดพนัญเชิง"

ภาพรวมเกียรติ

๑. นิลนท

เป็นพญาวานร แต่ในโคลงประจำภาพรวมเกียรติไว้โนสับแปดมงกุฏ นิลนท เป็นชาวชมพู เมื่อเสร็จศึกลงกาได้รับบำเหน็จเป็นอุปราช เมืองชมพู นิลนทเป็นทูตสื่อสาร เมื่อครั้งพระพรตประกาศสงครามกับท้าวจักรวรรดิเมืองมลิวัน

สำหรับสิบแปดมงกุฏนั้นเป็นเสนาวานรที่อวดคารมาจากเทวดาต่าง ๆ มีสี่กายตามเทวดาองค์เดิม คือ

ชาวชีกนิ

๑. เกยूर (วิรูปทก) สี่กาย ม่วงแก่
๒. โกฎ (นิมพาน) สี่กาย บัวโรย
๓. ไชยามพวาน (อีสาน) สี่กาย เทา
๔. มาลุนทเกสร (พฤษภ) สี่กาย เมฆ
๕. วิมล (เสาร์) สี่กาย ดำ
๖. ไวยบุตร (พิจน) สี่กาย เมฆแก่
๗. สัตพลี (จันทร์) สี่กาย ขาว
๘. สุรกานต์ (มหาไชย) สี่กาย เหลือง
๙. สุรเสน (พช) สี่กาย แสด (บางตำราว่า เขียว)

ชาวชมพู

๑๐. นิลขัน (พิฆเนก) สี่กาย หงส์กิน
๑๑. นิลปานัน (ราหู) สี่กาย สัมฤทธิ์
๑๒. นิลปาสัน (กูกร) สี่กาย เลื่อมเหลือง
๑๓. นิลราช (สมุทร) สี่กาย น้ำไหล
๑๔. นิลเอก (พิณาย) สี่กาย ทองแดง
๑๕. วิสันตราวี (อังคาร) สี่กาย ลั่นจี

ไม่ปรากฏว่าชาวไท

๑๖. กุมิตัน (เกตุ) สีกาย ทอง

๑๗. เกสรวมาลา (ไพฑูริย์) สีกาย เหลืองอ่อน

๑๘. มายูร (วิรูปักษ์) สีกาย ม่วงอ่อน

สำหรับนิพนธ์ในหนังสือลิลิตนารายณ์สิบปาง บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ และรวมเกียรติ บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ว่าเป็นพญาวานร แต่ในโคลงประจำภาพรวมเกียรติ จักว่าเป็นสิบแปดมงกุฎ

๒. ผีเสื้อสมุทร

เป็นยักษ์ผี ซึ่งท้าวสหบดีพรหมผู้สร้างลงกาทิ้งให้เป็นผู้รักษาคานลงกาทางน้ำ ในตอนที่ หนุมานเหาะข้ามสมุทรจะไปถวายแหวนแก่นางสีดาที่ลงกา ผีเสื้อสมุทรออกสะกดจะจับตัว ในที่สุด ผีเสื้อสมุทรถูกหนุมานเหาะเข้าทองแทงใส่พุงทะลักตาย

๓. เบญจกาย

เป็นบุตรสาวพิเภกกับนางตรีชฎา ทศกัณฐ์ให้แปลงเป็นสีดาตายลอบนำไปติดอยู่ที่ท่า ซึ่ง พระรามลงสรง เพื่อให้พระรามเห็นว่านางสีดาตายแล้วจะได้เลิกทัพกลับ เมื่อพระรามเห็นก็เข้าใจ ว่านางสีดาตายจริง จึงกริ้วหนุมานว่าเป็นผู้ก่อเหตุที่สาหัสสฤอมารและเผาเมืองลงกา ทศกัณฐ์แค้น จึงขานางสีดา หนุมานขอพิสูจน์โดยเอาศพขึ้นเผาไฟ นางเบญจกายทนร้อนไม่ได้ก็เหาะปลิวตามควัน ขึ้นไป หนุมานจึงจับมาถวายพระราม พระรามทราบว่าเป็นธิดาพิเภกก็ให้พิเภกพิพากษา พิเภก ให้ประหารชีวิต แต่พระรามยกโทษให้ และตรัสให้หนุมานไปส่ง เบญจกายที่ลงกา ครั้นถึงฝั่งลงกานาง ก็ตกเป็นภรรยาหนุมาน ภายหลังมีลูกกับหนุมานชื่ออสุรีผัด

แนวทางศึกษาวรรณคดี

๑ ศึกษาในแนวประวัติ คือการศึกษาประวัติวรรณคดีเพื่อ

๑๑ ทราบถึงต้นกำเนิดของวรรณคดี

๑๒ ทราบวิวัฒนาการของสติปัญญาของชาติ วรรณคดีที่มีแนวต่างๆกันเป็นผลของการแสดงพลังปัญญาของบุคคลในชาติ

๑๓ รู้จักเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดี

๑๔ รู้จักผู้แต่งวรรณคดี

๒ ศึกษาในแนววิจารณ์ การศึกษาในแนวนี้จะช่วยให้ผู้ศึกษาเห็นคุณค่าอย่างแท้จริงของวรรณคดี และเป็นหนทางนำไปสู่ความซาบซึ้งในวรรณคดี

๓ ศึกษาในแนวเปรียบเทียบ เป็นการศึกษาวรรณคดีชั้นยอดสุดซึ่งมีพื้นฐานมาจากภูมิประวัติวรรณคดีและการรู้จักวิจารณ์วรรณคดี แนวการเปรียบเทียบวรรณคดีทำได้สองอย่าง คือเปรียบเทียบตามแนวประวัติศาสตร์และเปรียบเทียบตามแนวประเภทของวรรณกรรม จุดมุ่งหมายในการเปรียบเทียบวรรณคดีก็เพื่อจะได้รู้จักวรรณคดีอย่างละเอียด ลึกซึ้ง หลักใหญ่ของวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบคือ เพื่อกันหาบ่อเกิด (Sources) และอิทธิพล (Influences) ของวรรณคดีแต่ละฉบับแต่ละชาติ

๔ ศึกษาในแนววรรณศิลป์ คือการศึกษางานจากกรสถ้อยคำของกวี วรรณศิลป์นั้นมีลักษณะที่สำคัญที่สุดคือ "การประพันธ์ถ้อยคำ" กล่าวคือผู้แต่งรู้จักถ้อยคำในภาษามากมาย รู้จักความหมายทุกๆคำของคำ จนสามารถเลือกเฟ้นมาใช้ได้อย่างเหมาะสม ถ้อยคำที่จะสร้างจินตนาการให้เกิดแก่ผู้อ่านนั้น ต้องมาจากจินตนาการของผู้เขียน

ศ. เข้าลิติด

๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๓, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๓๗, ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๔, ๔๕, ๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙, ๕๐, ๕๑, ๕๒, ๕๓, ๕๔, ๕๕, ๕๖, ๕๗, ๕๘, ๕๙, ๖๐, ๖๑, ๖๒, ๖๓, ๖๔, ๖๕, ๖๖, ๖๗, ๖๘, ๖๙, ๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๓, ๗๔, ๗๕, ๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๙, ๘๐, ๘๑, ๘๒, ๘๓, ๘๔, ๘๕, ๘๖, ๘๗, ๘๘, ๘๙, ๙๐, ๙๑, ๙๒, ๙๓, ๙๔, ๙๕, ๙๖, ๙๗, ๙๘, ๙๙, ๑๐๐.

ได้แก่การเพิ่มคำ "อึศ" หรือ "เอศ" เข้าไปข้างหลังคำสุภาพ เช่น นาวา เป็น นาวาเวศ, ลีลา เป็น ลีลาศ ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อให้

๑ คำเดิมมีเสียงไพเราะสละสลวย

๒ เพื่อให้พยางค์ท้ายของคำเดิมเปลี่ยนเสียงไปคล้องจองกับคำอื่นตามสัมผัสที่
ต้องการ

๓ เพื่อเพิ่มพยางค์ของคำเดิมให้มากพอที่จะบรรจุเข้าในบทกลอนต่างๆตามที่ต้องการ

คำที่เติมเข้ามานี้ไม่ต้องการคำแปลและไม่ทำให้ความหมายของคำเดิมผิดเพี้ยนไป ภาษากวีท่านเรียกตัว "ศ" ที่อยู่ข้างหลังว่า "ศ. เข้าลิติด"

คำเอกโทษ

คือคำที่คำเดิมไม่มีวรรณยุกต์เอก แต่เมื่อนำไปใช้ในที่บังคับคำเอก จะดัดแปลงให้เป็นคำเอก ทั้งนี้เพื่อให้ถูกต้องตามลักษณะบังคับแห่งฉันทลักษณ์

คำโทโทษ

คือคำที่คำเดิมไม่มีวรรณยุกต์โท แต่เมื่อนำไปใช้ในที่บังคับคำโท จะถูกดัดแปลงให้เป็นคำโท ทั้งนี้เพื่อให้ถูกต้องตามลักษณะบังคับแห่งฉันทลักษณ์

คำบทบุรณ

คือคำที่ทำให้บทประพันธ์ครบพยางค์ตามฉันทลักษณ์ ไม่มีความหมาย คำที่นิยมใช้เป็นบทบุรณ ได้แก่ นิ นุ คี